

Т. БАХТИБЕКОВ

83 В 15616

Грамматика
забоны
шүгнөни

83 В 15616

АКАДЕМИЯ ФАНХОИ РСС ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РЎДАҚӢ

Тўлҷӣ БАХТИБЕКОВ

ГРАММАТИКАИ ЗАБОНИ ШУҒНОНӢ

Муҳаррирони масъул -
Х.ҚУРБОНОВ ва Н.ШАКАРМАМАДОВ

Нашиёти "Дониш"
Душанбе - 1979

Ин рисола ба тадқиқи калонтарин забони гурӯҳи помирӣ – забони шуғнонӣ бахшида шудааст. Бо ин асар аз рӯи нақшаш синхронӣ тасвири аксарияти забонҳои помирӣ ба итмом мерасад. Муаллиф дар рисола соҳти морфологӣ ва синтаксисий забони шуғнонӣро мухтасар тадқиқ кардааст.

Материали фаровони забонӣ имконият додааст, ки муаллиф соҳти грамматикии забони шуғнонӣ ва шеваҳои онро дар плани муқисавӣ омӯзанд. Дар асар доир ба муносабати забони шуғнонӣ ва шеваҳои он шоҳдарагию барвозӣ маълумот дода шудааст.

Аз ин монография ҳамаи онҳое, ки ба омӯхтани забонҳои ҳиндувропоӣ ва маҳсусан оилаи эронӣ машгууланд, баҳра бурда метавонанд.

С А Р С У Х А Н

Истилоҳи "забонҳои помирӣ" дар нисбати забонҳои гурӯҳи шарқии эронӣ, ки ба оилаи забонҳои ҳиндувропоӣ мансубанд, истифода мешавад.

Аксарияти забонҳои помирӣ дар қисмати Помирӣ Гарбӣ ва Ҳиндукӯши шарқӣ паҳн шудаанд. Забони шуғнонӣ /хӯҷнӯн зив/ аз байни забонҳои дигари помирӣ калонтар ва бонуфузтар буда дар ҳудуди вилояти автономии Бадаҳшони Кӯҳии РСС Тоҷикистон, дар ду тарафи дарьёи Панҷ ва қишлоғи Соҳбарв то Дармораҳт ~~дамчӯҳин~~ дар деҳаҳои водии Фунд паҳн шудааст. Соҳили рости дарьёи Панҷ ва Бадаҳшони Советӣ ва чап ба Республикаи Демократии Афғонистон тааллуқ дорад.

Шевай шоҳдарагӣ /хӯҷарӯз зив/ дар водии Шоҳдара ҷой гирифтааст. Пештар водии Шоҳдара тобеи собиқ райони Роҷқалъа буд, ақнун аз ҷиҳати тақсимоти маъмурӣ-сиёсӣ ба райони Шуғнон доҳил мешавад.

Дар гуфтугӯи сокинони Шоҳдараи поён аз деҳаҳои Тавдем то ш. Хоруғ нисбат ба забони шуғнонӣ фарқияти ҷиддии шевагӣ ба назар намерасад. Аммо дар забони аҳолие, ки аз қишлоғи Тавдем то саргагҳи Шоҳдара'/қ., Сежд/ маскан доранд, баъзе ҳусусиятҳои шевагӣ мушоҳида мешаванд. Тақрибан 11 км болотар Роҷқалъа дар деҳаи Барвоз лаҳҷаи барвозӣ /бармиози зив, барваз зив/ вуҷуд дорад, ки ҳо-ло аз байн рафта истодааст.

Шумораи шуғнониҳо 40–50 ҳазор нафар, аз ҷумла дар Бадаҳшони советӣ тақрибан 20 ҳазори онҳо истиқомат мекунанд. ¹

Омӯзиши забонҳои гурӯҳи шуғнонию рӯшонӣ тақрибан аз ни-маи дуюми асри XIX шурӯъ шудааст. ² Материалу мақолаҳои дар солҳои 70-и асри гузашта чоп кардаи олимӣ англisis R.Шоу нахустин маълумоти илмӣ дар соҳаи тадқиқи забонҳои помирӣ ҳисоб ме-

1. Пахалина Т.Н. Сравнительный обзор памирских языков—Страны и народы Востока, вып. ХУ1, М., 1975, с. 222. Исаев М.И. О языках народов СССР. М., 1978, с. 97.
2. Пурратар доир ба таърихи омӯзиши забонҳои помирӣ ва ҳудуди паҳншавии онҳо нигаред: Соколова В.С, Грюнберг А.Л. История изучения безписьменных иранских языков.—"Очерки по истории изучения иранских языков." М., 1962, с. 118–147; Додыхудоев Р.Х. Материалы по исторической фонетике шугнанского языка. Душанбе, 1962, с. 1–13; Эдельман Д.И. Современное состояние изучения памирских языков. —"Вопросы языкоznания", 1964, № 1, с. с. 128–133; Пахалина Т.Н. Памирские языки. М., 1969; Карамшоев Д. Сектор памирских языков Института языка и литературы АН Таджикской ССР и перспективы его работы. —"Вопросы языкоznания", 1970, № 6, с. 128–130; аз они вай: Олимони Советӣ дар бораи Помир. Душанбе, 1975; аз они вай: Новоё в памирской филологии. —"Вопросы языкоznания", 1977, № 1, с. 126–133;

ИБ 343

Б 4602010000-063 68 - 79
М 502 - 79

© Издательство "Дониш", 1979 г.

ёбанд. 3

Соли 1880 китоби В.Томашек⁴ аз чоп баромад, ки дар он баъзе луғатҳои забони шуғнонӣ дар зимни муқоиса бо дигар забонҳои эронӣ оварда шудааст.

Соли 1883 инженери рус Д.Л.Иванов ҳангоми хизматаш дар ҳайати отряди ҳарбии Помир оид ба забони шуғнонӣ баъзе материалҳо ҷамъ карда баъдтар ахбороти мухтасар чоп кунанд.⁵

Пояи омӯзиши илмии забони шуғнониро дар Россия академик К.Г.Залеман гузошта буд. Ў соли 1885 материалҳои Д.Л.Ивановро ҳаматарафа таҳлил карда чоп намуд. ⁶ Материалҳои Д.Л.Иванов ба К.Г.Залеман имконият додаанд, ки ў дар баъзе мавридҳо норасогиҳои Р.Шоу ва Томашекро ислоҳ ва пурра намуда хулосаҳои даркорӣ барорад.

К.Г.Залеман ҳангоми шарҳи калимаҳои шуғнонӣ муродифҳои онҳоро аз забони форсӣ ёфта, ба ин восита этимологиияни як қатор воҳидҳои забониро равшан қардааст. Дар охири луғат очерки мухтасари грамматикии забони шуғнонӣ ва сариқӯйи илова карда шудааст. Дар очерк К.Г.Залеман бори аввал асосҳои шаклҳои гуногуни феълиро муайян қарда, бадалшавии овозҳоро аз назари таъриҳӣ дар системаи асосҳои феъли забони шуғнонӣ муқаррар намудааст.

Дар солҳои 1895-1901 ҷилди якуми култиёти филологии забонҳои гурӯҳи эронӣ дар зери таҳрири В.Гейгер аз чоп баромад, ки дар он оид ба забонҳои помирӣ очерки В.Гейгер ҷой дода шуда буд.

Муаллиф аз рӯи далелҳои нав баъзе масъалаҳои грамматикии забони шуғнониро баён намудааст. Соли 1908 китобчай офицер О.Б. Туманович дар Тошканд аз чоп баромад,⁷ ки чун воситаи амалий барои аз худ кардани оддитарин ҳусусиятҳои забони шуғнонӣ тартиб доҳа шуда буд. Аммо ин китобча аз норасогиҳои зиёде иборат буда, мавриди истифодай помиршиносон қарор нагирифт.

Соли 1914 ба Помир аввалин экспедицияи лингвистӣ фиристо- щуд, ки дар он забоншиноси маъруфи француэ Р.Готье ва И.И.Зарубини ҷавон иштирок карда буданд. Ҳуди ҳамон сол дар бораи баъзе ҳусусиятҳои забонҳои бартангӣ, рошорвӣ ва фарқиятҳои онҳо аз забонҳои дигари гурӯҳи шуғнонию рӯшонӣ дар ҳисботашон маълумот

дода буданд.⁸

Аз ҳамин вакт сар карда И.И.Зарубин фаъолияти тадқиқотии минбаъдаи ҳудро бевосита ба забону шеваҳои гурӯҳи Помир пайваста асару маколаҳои пурқиммати илмиро бокӣ гузошт.⁹ Вай аввалин олиме буд, ки ба тадқиқи соҳти фонетикии забонҳои мазкур диккати маҳсус дода, дар омӯхтани онҳо принципи фонологиро ҷорӣ намуд.

Аз соли 1938 сар карда эроншиноси норвегӣ Г.Моргенстерьерне як силсила асару мақолаҳои ба забонҳои помирӣ, аз ҷумла шуғнонӣ бахшидаашро ба табъ расонд.¹⁰, ки дар заминай забонҳои гурӯҳи Афғонистон ва Покистон навишта шудаанд.

Соли 1933 китоби олими немис В.Ленц аз чоп баромад, ки дар он оид ба ҳудуди интишори забонҳои помирӣ, соҳти фонетикию морфологии забонҳои гурӯҳи шуғнонию рӯшонӣ маълумот дода шудааст.¹¹ Дар охир В.Ленц як афсонаро ба забони рӯшонию рошорвӣ, инчунин якчанд дубайтаро бо тарҷумай немисӣ дарҷ кардааст.

Дар соли 1936 китоби олими швед – коммунист Х.Шёлд /баъд аз вафоташ/ аз чоп баромад, ки дар он доир ба забонҳои шуғнонӣ, рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ, сариқӯйӣ, вахонӣ, ишкошимӣ ва язгуломӣ маълумоти мухтасар дода шудааст.¹² Дар охир китоб 4 афсонай рӯшонӣ, 3 суруд, 5 афсонай шуғнонӣ ва як афсонай бачувӣ оварда шудааст. Х.Шёлд ҳамчунин дигар 616 калимаи забонҳои гурӯҳи шуғнонию рӯшонӣ ва язгуломию вахониро бо ҳам муқоиса кардааст.

Ба таври ҷуқур ва мунаҷзам омӯхтани забонҳои гурӯҳи шуғнонию рӯшонӣ, ҳусусан фонетика, лексика ва муайян намудани муносибати онҳо бо ҳамдигар маҳсули ҷандинсолаи В.С.Соколова мебошад.¹³

Отчет профессора Р.Готье и И.И.Зарубина по командировке на Памир летом 1914 г. "Известия Русского комитета для изучения Средней и Восточной Азии", серия П, № 3, 1914.

⁹ Зарубин И.И. Образец припамирской народной поэзии "ДРАН" – серия В., 1924; Одна орошорская сказка. – "Восточные записки", 1, Л., 1927. К характеристике мунджанского языка. – Сб. "Иран", 1, Л., 1937; Орошорские тексты и словарь – "Памирская экспедиция 1928"; Труды экспедиции, вып. 6. "Лингвистика", Л., 1930; Бартангские и рушанские тексты и словарь. Л., 1937, Шугнанские тексты и словарь М-Л., 1960.

¹⁰ Morgenstierne G. Notes on Shughni, – "Norsk Tidsskrift for Språkvidenskap", vol.1, Oslo, 1928.

¹¹ Lentz W. Pamir-Dialekte, 1, – "Materialien zur Kenntniss der Schugni-Gruppe", Göttingen, 1933.

¹² Skold H. Materialen zu den Iranischen Pamirsprachen, Lund, 1936.

¹³ Соколова В. С Очерки по фонетике иранских языков. вып. 2. М.-л., 1953; Рушанские и ҳуфские тексты и словарь. М., 1959; Бартангские тексты и словарь. М., 1960; К уточнению классификации шугнано-рушанской группы памирских языков. – "Иранский сборник", М., 1963; Шугнано-рушанская языковая группа. – "Языки народов СССР", т.1, М., 1966; Генетические отношения язгулямского языка и шугнанской языковой группы Л., 1967; Генетические отношения мунджанского языка и шугнано-язгулямской группы. Л., 1973.

³ Shaw R. On the Ghalchah languages (wakhi and Sarikoli). – Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. 45, 1876; аз они вай: On the Shighni (Ghalchah) Dialekt. – Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. 46, 1876.

⁴ Thomaschek W. Centralasiatische Studien. II, Die Pamir-Dialekte, Wien, 1880.

⁵ Иванов Д.Л. Путешествие на Памир. – "Известия импер. русск. географического общества XX 1884/1, с. 209; 247-248

⁶ Залеман К.Г. Шугнанский словарь Д.Л.Иванова. – "Восточные заметки". Сборник факультета восточных языков. Спб., 1885

⁷ Туманович О.Б. Краткая грамматика шугнанского наречия. Ташкент, 1908

Дар солҳои охир ба забонҳои гурӯҳи шуғнионию рӯшонӣ як қатор монографияҳои илмӣ нашр шудаанд, ки аксариюти онҳо ба таври системонок соҳти фонетикий ва грамматикии ҳар як забонро инъикос меқунанд.¹⁴

Шӯбайи помиршиносии Институти забон ва адабиёти балноми Рӯдакии АФ РСС Тоҷикистон луғати "шуғниони-руси" -ро (тартибиҳанда Д.Карамшоев, муҳаррирон С.В.Хушенова, А.Л.Грюнберг) ба чоп су - пурд, ки дар ин луғат лексикаи забони шуғнионӣ бо шеваҳои он бачувуно шоҳдарагӣ ба таври муқоиса оварда шудааст.

Соли 1974 луғати муҳтасари этимологии забонҳои гурӯҳи шуғнионию рӯшонии профессор Г.Моргенштерне аз чоп баромад, ¹⁵ ки ин нахустин таҷрибаи соҳтани луғати этимологии забонҳои помирӣ мебошад.

Чи навъе ки мебинем, аксари забонҳои помирии Бадаҳшони Советӣ дар заминай синхронӣ тадқиқ шудаанд, аммо соҳти грамматикии забони шуғнионӣ (қатъи назар аз он ки нисбат ба забонҳои дигар мавқеи васеътару муҳимтарро ишғол меқунад), мавриди тадқиқи алоҳида қарор нагирифта буд.

Рисолаи мазкур ба тасвири соҳти грамматикии забони шуғнионӣ ва шеваи он - шоҳдарагӣ бахшида шудааст. Ҳангоми тадқиқот материали шеваи бачувӣ низ барои муқоиса ва муайян кардани баъзе хусусиятҳои забони шуғнионӣ оварда мешавад.

Системаи овозии шеваи шоҳдарагӣ аз забони шуғнионӣ фарқи ҷиддӣ надорад. Аз ин рӯ, тадқиқоти В.С.Соколова оид ба фонетикии забони шуғнионӣ ¹⁶ ба системаи фонетикии шеваи шоҳдарагӣ низ пурра даҳл дорад.

Баъзе тафовутҳои фонетикий, ки асосан дар мувофиқатҳои овозҳо зоҳир мегарданд, дар ҷараёни баёни материалҳо ва таҳлили онҳо қайд мешаванд.

Дар рисола диққати асосӣ ба таҳлили соҳти морфологӣ дода шуда, дар бораи синтаксиси забони шуғнионӣ ба таври муҳтасар таваққуф менамоем.

Асар таҳти назар ва роҳбарии доимии ҳодими калони илмии Институти забоншиносии АФ СССР Татьяна Николаевна Пахалина на-вишта шудааст. Ҳангоми ба чоп тайёр кардани рисола аз маслиҳат - ҳои муғиди номзадони илми филология Д.Карамшоев, Р.Х.Додихудоев ва А.Мирзоев баҳравар гардидем.

Ба ҳамаи онҳо изҳори миннатдорӣ менамоям.

Шарҳу эзоҳи аломатҳои транскрипционӣ

(-) аломати дарозии фонемаҳои ӯ, ӯ, ӯ ва /ʌ/ барои ифодай фарқи фонемаи дарози күшоди ӯ (аз фонемаи дарози ӯ) гузашта мешавад. Ҷӯфти кӯтоҳи садонокҳо у, ӯ, ӯ, ӯ мебошад.

¹⁴ Додихудоев Р.Х. Материалы по исторической фонетике шугнанского языка. Душанбе, 1962; Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнанского языка. Душанбе, 1963; Файзлов М. Язык рушанцев советского Памира. Душанбе, 1966; Карамхудоев Н. Бартангский язык, 1973; Курбанов Х. Рошорвский язык. Душанбе.. 1976.

¹⁵ M o r g e n s t i e r n e G. Etymological Vocabulary of the Shughni Group. Wiesbaden, 1974.

¹⁶ Соколова В.С. Очерки по фонетике иранских языков, вып. 2, М.-Л., 1953, с. 86-106.

ӯ - аз руи сифат бо ӯ - забони адабии тоҷик барабар аст.
ԝ - ҳамсадои лабу лабии роғ: дар транскрипцияи байналхалқӣ низ ҳамин тавр ишора мешавад.

ӯ/бечаранг/, ӯ/ҷарангдор/ ҳамсадоҳои пешизабонии роғ; дар транскрипцияи байналхалқӣ низ ҳамин тавр ишора мешаванд. ӯ/бечаранг/, ӯ/ҷарангдор/ - ҳамсадоҳои пасизабонии роғ; дар транскрипцияи байналхадҳӣ низ ҳамин тавр ишора мешаванд. ӯ/ҷарангдор/ - ҳамсадои пешизабонии думаҳраҷа, дар транскрипцияи байналхалқӣ, низ ҳамин тавр ишора мешавад.

И қ т и с о р о т и ш а р т ӣ

шҳ-	шоҳдарагӣ
бч.	- бачувӣ
брв.	- барвозӣ
срк.	- сариқӯлӣ
брт.	- бартангӣ
рош.	- рошорвӣ
руш.	- рӯшонӣ
ҷ.м.	- ҷинси мардонӣ
ҷ.з.	- ҷинси занона

ҷ.м. - ҷинси мардонӣ

М О Р Ф О Л О Г И Я

Ин қисми кор таҳлили соҳт, маъно ва хусусиятҳои дигари грамматикии ҳиссаҳои гуноғуни нутқ: исм сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешояндҳо, пасояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссачаҳо ва нишори дарбар мегирад.

И С М

Исм аз нуқтаи назари маъно дар забони шуғонӣ аз забонҳои дигари ӯмирий зва умуман гурӯҳи эронӣ фарқе надорад, лекин аз рӯи ифодай грамматикий ва категорияҳои худ фарқ мекунад, ки инро аз бобҳои минбаъда пай ҳоҳем бурд.

Категорияи грамматикии ҷинсият

Категорияи грамматикии ҷинсият монанди дигар забонҳои гурӯҳи шуғонию рӯшонӣ ба баязе исмҳо, сифатҳо, феълҳо, инчунин ба як қатор қалимаҳои тақлид-овозӣ ҳос аст. Ҷинсияти грамматикий бо воқитаҳои морфологӣ, синтаксисӣ ва лексикий ифода мейбад.

Воситаҳои морфологии ифодашавии ҷинсият

Яке аз воситаҳои муҳимтарини ифодашавии ҷинсият дар забони шуғонӣ чун дар дигар забонҳои гурӯҳи шуғонӣ-рӯшонӣ /бағар/ забони сариқӯйӣ, ки аз ин категория маҳрум шудааст/ бадалшавии садонокҳои решагӣ мебошад. Бадалшавии асосии садонокҳои решагӣ мутобиқан чунин мебошанд: барои ҷинси мардона: у, ў, о ва барои ҷинси занона: и, ё, а, ё.

Бадалшавии овозҳо барои ифодай ҷинсият дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он асосан, як ҳел аст.¹

Ҷинси мардона	Ҷинси занона
гуҷ, "бузғола"	гич, "бузғолаи (мода)"
куд, "саги нар, кучук"	кид, "саги модда, қанҷик"
ҷӯх, "хурӯс"	ҷаҳ, "мокиён"
вӯйд, "албастӣ"	вайд, "албастӣ"
бунг, "хутук"	бинг, "хутук (мода)"
нибос, "набера"	нибес, "набера (духтар)"
ворҷ, "аспи нар"	вёрҷ, "байтал"
ҳойбуш, "гурбай ёбои нар	ҳойбиш, "гурбай ёбои мода"
шиғбуш, "гӯсолаи нар"	шиғбиш, "гӯсолаи мода"
ҷаҳбуш, "сагбачаи нар"	ҷаҳбиш, "сагбачаи мода"

Дар қалимаҳои кешутаборӣ ҷинсият бо ҳамроҳ, карданӣ суғликои - ӯнҷ, еҷ/ҷ.м./ ва -енҷ, -ез /ҷ.з/ ифода мейбад. Дар шевавӣ бачувӣ варианти пурраи ин суғликои - нунҷ /ҷ.м./ ва -ненҷ /ҷ.з/ истифода мешавад: ҳисмунҷ (бҷ. ҳисманунҷ) "шавҳаршаванд"

¹ Карамшоев Д. Баджувский диалект... с. 94-95; Категории рода в памирских языках. Душанбе, 1978, с. 30-33

додеҷ /бҷ. пидеҷ/, "падари ӯгай", виродеҷ "бародари ӯгай" ҳисменҷ (бҷ. ҳисминенҷ), "арӯшшаванд", нанҷ "модари ӯгай", йаҳеҷ "ҳоҳари ӯгай"? ²

Ҷинсият дар номи одамон бо илова намудани бек, шо, ёли, мамал- барои ҷинси мардона ва бегим, силтӯн, бâхт, хотӯн, мом- барои ҷинси занона ифода мейбад.

Ширинбек

Дашлатбек

Гулбек

Назаршо

Рилӯмали

Мародали

Назармамад

Бо роҳи синтаксисӣ ифода шудани ҷинсияти грамматикий

Ширинмо

Дашлатмо

Гулбегим

Назармо

Рилӯмсилтӯн

Мародхотӯн

Назарбâхт

Дар забони шуғонӣ баязе исмҳои бечон ё ба ҷинси мардона, ё занона даҳл доранд, аммо аломати муайяни морфологиро доро нестанд. Ҷинсияти грамматикии ин гуна исмҳо бо роҳи синтаксисӣ яъне ҳангоми бо исм алоқамандшавии сифатҳо, ишораҷонишинҳо ва феълҳо ифода мегардад. Дар қадом ҷинсе, ки исм бошад, ишораҷонишинҳо, сифатҳои аслий ва феъл аз рӯи ҳамон ҷинс шакл мегиранд.

Барои ифодай ҷинсияти грамматикии исм ишораҷонишинҳои падежи Ӯайриаслии ҳар се дараҷа: наздик -ми, мобайн -ди, дур -ми барои ҷинси мардона ва мам/бҷ. мим/ дам /бҷ. дим/ шам /бҷ. шим/ барои ҷинси занона истифода бурда мешаванд. Ҷинсият бар хилофи ишораҷонишинҳои забонҳои рӯшонию бартангӣ, дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он бо шакли дараҷаи дури ишораҷонишинҳои падежи аслий йу (мардона), ўа (занона) низ ифода мейбад. Мисолҳо: дам тавар тар му дак, (ҳамон) табарро ба ман дех; мам пишлес тар ваҷӯй ѹос, (ту) ҳамин палосро ба берун бар; ди жиз тарӯд вар, ҳезумро ба ин ҷо биёр; маш зирашасид андӣ, имсол рӯди мосероб шудааст (**ш**); ай алро ӯдак ӯл - ва наҷҷад Ҳамон "алро" ӯдак ³ аз болои сари мо парида гузашт; ѹоҷизуд, гегурд дак, оташ ҳомӯш шуд, гугирдро дех; рошт мӯн дев-анд лап, аз инҳо себи сурх бисъёр /аст/.

Дар мисолҳои боло (тавар "табар", пишлес "палос", жиз "ҳезум", зираш "руд", алро ӯдак "номи парранда", ѹоҷ "оташ", мӯн "себ") ҷинсияти исмҳоро феълҳои андӣ /ҷ.з/; наҷҷад /ҷ.з/; ѹоҷизуд /ҷ.м/; ишораҷонишинҳои ми, ди, ѿи /ҷ.м/ мам, дам, шам /ҷ.з/ ва сифатҳои аслий рошт /ҷ.з/ рӯшт /ҷ.м/ муйян намудаанд.

Ҷинсияти ӯрӯҳи қалони исмҳои ҷондор бо роҳи лексикий ифода мейбад:

дод, тат "падар"

боб "бобо"

пӯз "писар"

ҷор "шавҳар"

нан "модар"

мӯм "модарканон"

ризӣн "духтар"

ҷин "зан"

² Мисолҳои забони шуғонӣ бе иншора дода мешаванд.

³ Залғодак номи паррандаи ба уқоб монанд.

вирод "бародар"	йах "хоҳар"
ми ўйч "гӯсфанд"	маҳ "меш"
анҷум (йч) "барраи 1-2 сола"	анҷем "барраи модаи 1-2 сола"
нӯбанд "барзагови 1-2 сола"	фарғемӣ "модагови 1-2 сола"

Барои ифодаи чинси табии ҳайвонот калимаҳои нӣр "нар" ва си-тиреz "мода" кор фармуда мешавад:

нӣр шарг - "барраи нар"
нӣр шиг - "гӯсолаи нар"
нӣр курра - "шартой"
нӣр ҳитум - /харгӯши нар/

ситирез шарг - "барраи мода"
ситирез шиг - "гӯсолаи мода"
ситирез курра - "модатой"
ситирез ҳитум "харгӯши мода"

Маънои грамматикии чинси занона ва мардона

Дар забони шуғонӣ чинсияти исмҳои бечон мувофиқи маънояшон таъин мегардад. Чинси занона ягонағии предмет ва чинси мардона маънои умумӣ, кулл ва ҷамъро ифода менамояд. Аз ин рӯ, ин ё он исм вобаста ба маънояш метавонад чинси занона ва мардона шавад: йа мӯн пад „ҳамон себ /ч.э/ пӯсид”; мӯн фуқад пуд „себ ҳамааш /ч.м./ пӯсид”; ми нош тар ҷе пиорд юс „ҳамин зардолуҳоро /ч.м./ пеши онҳо бар” (шх.); мам нош ху пи ғёв да ҳаджат о чоҳ ҳамин зардолуҳоро /ч.э/ ба даҳон андоз, мазааш бин ширин ё талҳаст?“ (шх.); а пуз, бас ди ҳашард чилал „писарам, дар даруни об /ч.м./ бас гард“ (шх.); дам ҳашард май-бирёз „ҳамон обро /ч.э./ нанӯш.“ Дар мисолҳои болоӣ мӯн „себ”; нош „зардолу“; ҳашард „об“ аслан чинси занона мебошанд, аммо вобаста ба маънояшон ба чинси мардона молик шудаанд.

Категорияи шумора

Исм дар забони шуғонӣ дори шумораи танҳо ва ҷамъ аст. Шакли танҳои исм аломати маҳсуси морфологӣ надорад ва ба асоси калима мувофиқ мебошад: под „пой“, ҳичҷои „оринҷ“, маҳ „меш“, чӯҳ „хурӯс“.

Категорияи ҷамъи исмҳо бо роҳи морфологӣ ва синтаксисӣ ифода мешавад. Нишондиҳандаҳои морфологӣ шумораи ҷамъ суффиксҳои – е н, (баъди садонокҳо-йен), – ўн, – гӯн, – ӯрӯз, – орӯ, – ҷев, – ҳел, – гала мебошанд.

Суффикси –/ӯ/ ен маъмултарин нишондиҳандаи ҷамъсози исмҳо буда, бо калимаҳои гуногуни маъно кор фармуда мешавад: тӯден „тутхӯ“, ризайен „духтарон“, ғадайен „бачаҳо“ (брв), шайиен „мӯйҳо“, жирен „сангҳо“, пардовҷен кисми „порчаҳо“ пуст (брв.) жошен „говҳо“, гардайен „нонҳо“ ва ғайраҳо.

Суффикси мазкур дар шеваи бачувӣ нисбатан камистеъмол мебошад. Дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он ҷамъбандӣ ба монанди забонҳои рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ бо иваз шудани садонокҳои решагӣ низ сурат меёбад. Ҷолиби дикқат аст, ки дар ин маврид суффикси

ҷамъбандии – е н ҳам фуруғузор намешавад.

Шумораи танҳо
пилес „палос“
ҳӣҷо „барзагов“
куд „саг“
ҷид „хона“
пуц „писар“
гуҷ „бузъюла“

Шумораи ҷамъ
палесен „палосҳо“
ҳаҷен „барзаговҳо“
каден „сагҳо“
ҷаден „хонаҳо“
паҷен „писарон“
гаҷен „бузъюлаҳо“

Суффиксҳои –ар, –ӯн, –гӯн, –ҷӯн, –ен, –ҷев дар гуруҳи исмҳо дучор шуданд, ки барои шеваи бачувӣ ва шоҳдарагӣ низ умумианд.

Суффиксҳои –ӯн, –гӯн, –ҷӯн, –ен ба калимаҳо, ки муносибатҳои хештабориро ифода мекунанд, пайваст мешаванд. Ин шаклҳо дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он асосан як ҳел истеъмол мешаванд, амакӣӯн „амакҳо“; холакӣӯн „тағоҳо“, ҳёриӯн//ҳёргӯн „ҷиянҳо“; андишолгӯн „дӯстон“, питишӣӯн „амакбачаҳо“, ҳисурӣӯн ҳусуриҳо: нибосҷӯн//набиригӯн//набирайен „набераҳо“; бочагӯн//бочайен „бочаҳо“; оҳногӯн//оҳножен „ошноҳо“; ҳаҳзен//ҳаҳзинен „хоҳарон“.

Суффикси – а р дар забони шуғонӣ ва шеваҳояш фақат аз калимаҳои вирод „бародар“ ва а-род – „эй рафиқ“ (бародар) шакли ҷамъ месозад: а-родар „эй бародарон!“ (ҳангоми муроҷиат).

Бар хилоғи забони шуғонӣ ва шеваи шоҳдарагӣ истеъмоли суффиксҳои ҷамъсози исмҳои хештаборӣ-орӯ-ӯрӯз дар шеваи бачувӣ нисбатан васеътар мушоҳида мешавад: нанен (бӯ. нанерӯз), модарон, паҷен (бӯ. паҷерӯз), писарон, ҷорӯрӯз // шавҳарон, абинен (бӯ. абинерӯз), палонҷҳо; бобен (бӯ. боберӯз) // бобоён.

Суффиксҳои –ҷев, –ҷев дар шеваи шоҳдарагӣ ба шакли дигари фонетикий –ҷеф, –ҷеф мушоҳида мешаванд. Ин суффиксҳо чун воҳиди маҳсуси ҷамъбандӣ дар топонимҳо ва дар баъзе зарфҳо низ истифода мешаванд: баорҷев /шх. баорҷеф/, баҳорон; ҳабҷев /шх. ҳабҷеф/, шабонгоҳон; маборҷев /шх. маборҷеф/ нисифуризҳо; зимистунҷев (шх. зимистунҷеф) // ҳангоми зимистон, зимистонҳо; ҳумҷев /шх. ҳумҷеф/ шомгоҳон; Ҳувҷеф, Сумҷеф, Хидорҷеф, Порхнев, Роштев, Кӯлеф, Боеф /шх. Боеф, Синдеф/- номи қишилакҳо.

Ба ғайр аз ин, дар забони шуғонӣ баъзе исмҳо ва ишорачонишинаҳо маънои аслиашонро аз даст дода, дар нутқ чун суффикси ҷамъбандӣ истифода мешаванд. Ба ин гуруҳ исмҳои –ҳел, –гала, –гуфтӣ ишорачонишинаҳои дараҷаи мобайни дури ҳар ду падеж, аслӣ –даб, –ваб, –онҳо“ ва ғайриаслий – дев /шх. деф/, –вей /шх. веф/ дохил мешаванд.

Нишондиҳандаҳои ҷамъбанди исм – ҳел нисбат ба –гала ва –гуфтӣ серистеъмолтар аст. Вай қарид ба тамоми исмҳо пайваст шуда исми ҷамъро ташкил медиҳад: жош ҳел „гован“, ворҷхел „аспҳо“, ӯрӯҷхел „гургон“, ғаҷхел „духтарон“, ҷориҷхел „мардон“, ӯргхел „чубҳо“, ҷирхел „сангҳо“.

Нишондиҳандаҳои –гала ва –гуфтӣ асосан бо исмҳои ҷондор мөянд. Дар баъзе мавридҳо истифода шудани –гуфтӣ дар исмҳои бечон низ мушоҳида шуд: қудгалӣ // қудгуфтӣ „сагон“, ғаҷгалӣ // ғаҷгуфтӣ „духтарон“, қаҳоғгалӣ // қаҳоғгуфтӣ „занон“, ҳӣҷгалӣ ҳӣҷгуфтӣ „барзаговон“, жошгалӣ // жошгуфтӣ „гован“, ӯрггуфтӣ „чубҳо“, ҷиргуфтӣ

та "сангхо";

Ишорачонишинхори дাঃ, *wād* ва шакли падежи гайриаспиашон дөв, *wew* /шх. деф, *wef* / бо исмхори ифодакунандай инсон ва истилохи хешу таборй омада мағхуми чамъро ифода мекунанд ва дар ин вази-чо онхр бо суффикси тоҷикии – и н о муродифанд: Қазоқ, *-wād-*ен *йа* – фа онхр бо суффикси тоҷикии – и н о муродифанд: Қазоқ, *-wād-*ен *йа* – ч – о? Қазоқино омаданд?" (шх.); му тā-т *wew* дарс тайор на-судч дарси падарином тамом нашудааст; тар му амак деф а *đér*, лақ хен "ба амакином дароз кун, ҳуранд" (шх.).

Муайянӣ ва номуайянӣ дар исм

Дар ифодай муайянӣ ва номуайянӣ забони шуғонӣ аз забонҳои дигари ҳамгуруҳ фарқе надорад.

Категорияи муайянӣ дар исмҳо бо ёрии ишорачонишинҳо ифода мейбад, ки онҳо одатан пеш аз исм кор фармуда мешаванд: иу чорик дам ру^{шо}ч-ва тӯйд „ҳамон маддак бо ҳамин пайраҳа рафт” (шх.); му-тā-т *wam* жӣр ху йоши-иди сенчат „падарам ҳамон сангро дар ҷа-лониаш бардошта буд”; Қубуд лу: “Ди ворҷ му-рд парба” „Қубод гӯфт: “Ҳамин аспро ба ман фурӯш”.

Ифодай номуайянӣ дар исм бо шакли ноҳиси шумораи ии *w-*и^й “як” воқеъ мегардад: ии *rāq* ар чид реф^ч „духтаре дар хона мондаст”; ии соз зи дара^ш-а^й „ягон сурудеро дарав хон”; ии ме^н кӯд му ҷал сифид „рӯзе дар ҳамин ҷо ҷаҳлам хест” (шх.).

Калимасозии исм

Маълум аст, ки дар забонҳои гурӯҳи шуғонию рӯшонӣ чун дар дигар забонҳо, соҳташавии калимаҳои нав бо ёрии аффиксҳо ва калимабандӣ ба вуҷуд меоянд. Дар зер мо ин ду роҳи калимасозии исмро аз назар мегузаронем.

Ба воситай аффиксҳо соҳта шудани исм

Суффикси – а к ба калима маънои хурдӣ ва навозишро медиҳад ва чун воситай шаклсозӣ ҳизмат мекунад: чибак „чумча”; чода-рак „чодарча”; боғак „боғча”; таваррак „табарча”; ҳадорҷак „осиёбча”; (осиёи хурд).

Ба воситай суффикси – а к аз исм исми нав соҳта мешавад. Дар ин мавриди вай ҳамчун воситай калимасоз мавқеъ дорад: ғӯкак „номи гунчишк” (ғӯк “гаҳвора”); зивак “забонча” (зив “забон”); фай-ак “шонаи китф” (фай “бели чӯбин”); ҷемак “номи як нави мӯҳраҳо” (ҷем “чашм”); жош-ак “гамбӯскак” (жош “гов”); маҳак “жола” (маҳ “на-худ”, ворҷак “аспак” (ворҷ “асп”); ш. қабиҷак (бҷ. сеҷибак) “номи ҳашарот” (сеҷиб “кафлес”).

Суффикси – а к бо баъзе феълҳо омада исми абстракт ва ҳам конкрет месозад: китенак “камзулча” (китен: китент “чумбон-дан”, кёҳак “сулфа” (кёҳ: кёҳт “сулфидан”); чакак “чакиши” (чак: чакт-дан); нийҷак “гирия” (ниҷ: нийҷд “гиристан”).

Суффикси – а к бо баъзе калимаҳо ба таври факультативӣ (ғайриҳатмӣ) истифода мешавад: рӯпц /ак/ “рӯбоҳ”: тӣвд /ак/ „лашша”

↳ Дар бораи вазифаи шумораи – ии ниг: боби “Шумора”.

Дар ҳолатҳои дигар суффикси – а к ба асоси калимаҳо комилан омехта шудааст ва дар айни замон калимаҳо бе суффикси – а к истиъмол намешаванд.

Таркиби ин навъ калимаҳоро факат дар натиҷаи тадқиқоти этимологӣ муайян кардан мумкин аст: бесак “чави русӣ, овёс; ш. хатак “такнишини равған”; качак “бонка”; ҳелак /бҷ. хиҳелак/ “ҳуштак”.

Суффикси – /й/ и к низ дар забони шуғонӣ ва шеваҳояш серистеъмол аст. Маънои асосии он хурдӣ ва навозиш мебошад: пущик “писарак:” ғаҷбицик “духтарак”; татик “падарҷон”; ғидайик “бачаяк”; виродик “додарак”, “бародарак”; пургик “мушак”; наник “модарҷон”; малайик “хонача”.

Суффикси – и к, бо дигар ҳиссаҳои нутқ: ҷониши, зарфа шумора низ васл шуда метавонад: майдик-ен *йат*, *йат*-ум тарме хез инҳо омаданд, (ман) ба наздашон омадам” (шх.); *wuzik* нақӯл нашӯнум “ман нақӯлро намедонам”; суот ба суот-ик дихӯвд дамард Ҷа “тез-тез ба ў (духтарча) шир дех” (шх.); тезик мā қаҷ, ху буст бāй “тез накуш, дастатро мебурӣ”.

Суффикси – а даҳ (даҳ баъд аз садонокҳо) бо миқдори начандон зиёди исмҳо омада тобищҳои маъногии амалиёт медиҳад: Ҳурадах “шӯрангезӣ”, жирадах “сангкор” (жӣр “санг”); абридаҳ “абромез” (абр “абр”), шх. акобадах (шб. ақобагъӣ) “гурӯҳи уқобон”; шх. патадах “пойкӯби”, “пойҷунбонҳо”; лап бāрадах (бҷ. барғадах) мāк “бисъёр тела накун”; асید лап абридаҳ вуд “имсол (ҳаво) бисъёр абромез буд” (бҷ. жӣр-адаҳ де мāк ” инҳо сангкор накун (шх.).

Суффикси – гар (бҷ. гār), чун дар забони тоҷикии аз исм исми дигар месозад, ки он мансубияти қасбу ҳунари қасеро ифода менамояд: деноғолгар “деволгар”; никогар “никоҳгар” ҳӯҷгар (бҷ. ҳа ҷӯғар) “ҳишовачи”; пухтāнгāр “ошпаз, қайбону”.

Суффикси – д о р бо исмҳо омада доро буданро ифода мекунад: ғаҷдор “духтардор”; нишёнҷдор “арӯсдор”; буҷдор “кӯдакдор”; рисқдор “ризқдор”; мāш-ам айшӯндор, магам *wox* ху-рд шайам “мо соҳиби ҳайвонем, (ночор) бояд ба худ алаф даравем” (брв.); ди-ти-та ҳӯнчи фиропт пи нишёнҷдор чид “мана ҳамин тавр домод ба хонаи соҳибони арӯс (рафта) мерасад; *wād-*ен буҷдор-о сой? “онҳо фарзандор (ҳастанд) ё беузуръёт”?

Суффикси – а ҳ//и ҳ бо асоси замони ҳозираи баъзе феълҳо омада, исмҳои абстракт месозад, ки амалу ҳолатро меваҳмонанд: молаҳ “молиш”; ҷумбаҳ “ҷумбиш”; нолаҳ “нолиш”. Мисолҳо дар ҷумла: ҷӯхт-ам зимиҳ дар ҷумбаҳ бод “дидем, ки замин ба ҷунбиш даромад”; ту йах қӯҷ сӯзак қиҳт, дори дāк “шиками ҳоҳарат сӯзиш мекунад, дору дех”. (шх.).

Суффикси – инги аз исм исмҳои абстракт месозад: рафӣкиниги “дӯстӣ”; потҳоинги “подшоҳӣ”; созинги “сурдхонӣ”; виродинги “бародарӣ” ва ғайра. Мисолҳо: *wam*-ра ҳāб-та то рӯх-еъсозинги кинен ҳамон шаб то пагоҳ сурдхонӣ мекунанд; ку *wi* рафӣҳ ас Муйиб-и ба потҳоинги фирӯзӣ “ҳамон дӯсташ Муҳибро ба мансаби подшоҳӣ расонд”.

Суффикси – истӯн дар забони шуғонӣ ва шеваи шоҳдарагӣ истифода мешавад. Дар шеваи баҷувӣ варианти он-истӯн низ

дучор меояд. Суффикси мазкур бо исмҳои гуногун омада, макону фаровонии предметро ифода менамояд: гўристун /бч., гўристин / "гўристон"; ҳойистун /бч., ҳойистин/ "сангистон"; бористун "бористон"; чўлистун "чўлистун"; ҳаристун "шаҳристон".

Дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он инчунин суффиксҳое мушоҳида шуданд, ки доираи истеъмолашон маҳдуд мебошад.

Суффикси -инда: созинда: му тат мис созинда в буд "падарам низ ҳофиз буд; дев созинда (й) ен қиши "ҳамон ҳофизонро чеф занед" (шх.).

Суффикси -доҷ танҳо дар калимаи ӯшҷидоҷ "шикорчӣ"/ (ӯш "шикор") ба қайд гирифта шуд.

Суффикси -ик, шояд бо суффикси ифодакунандай хурдию навозиш алоқаманд бошад: чорик "мардак"/чор "шавҳар"/; ӯзиник "занак" / ӯзин "зан, келин".

-и ч: ҷанич - "камонғӯлаке, ки бо он пашмро мекӯбанд /цан "камон"/; ӯзирч "номи растани"/ ӯзир "ҳокистар"/; ӯзич "номи растани" (ӯз "чормағз").

-с у б ё: баорсуба "баҳорон"; тирмосуба "тирамоҳ".

-агал: зоғагал /бч. ақобграҳ/ "үқобгардӣ": чисам зоғагал сӯд, лӯвам алости ӯзт (агар) бинем, ки үқобгардӣ шавад, мегӯем, чизе ҳалок шудааст" (шх.).

Калимабандӣ

Калимабандӣ воситаи дигари калимасозӣ мебошад. Қойдаҳои калимабандии забони шуғонӣ аз забонҳои рӯшонӣ, бартангӣ рошорвӣ асосан тафовути калоне надорад ва ба ду тип - типи пайваст ва тобеъ ҷудо мешавад.

Типи пайваст

Типи пайвасти калимаҳо дар навбати худ бо ду роҳ - бо ёрии воситаҳои пайвасткунанда ва бе онҳо сурат мегирад. Дар забони шуғонӣ калимаҳои мураккаб бо роҳи ба ҳам омадани асоси калимаҳои гуногун соҳта мешаванд: пёҳ-палак "пойафзол" (пёҳ "чоруқ, палак "пойтоба"); йоц-ҳац "хӯроклазӣ" (йоц "оташ", ҳац "об"); қал-вӣз "таксарӣ" (қал "сар", вӣз "болишт").

Алоқаи ҷузъҳои калима ба воситаи чунин пайвандакҳо-а, -а т, -о, -т а, -т а р амали мегардад.

Такрори калимаҳои гуногун: дек-ат-вирек "косаву табақ" /дек "дег", вирек "зарф"/; қаҳт-ат-кор "киштукор" (қаҳт "ғалла); сарта-по "пӯшок" (по "пой"); шх. Силемӯн киҳт ди-рд сар-та-по ху, ҷид тизд "Силемӯн ба вай сар то по пӯшок мекунаду вай меравад" (шх.); Баҷуҷ қаҳт-ат-кор ас Ҳӯф зибо-йо? оё кишту кори Баҷув аз Ҳӯф қафотар аст"?

Такрори асоси калима: ҳаб-о-ҳаб "шабошаб; буст-тар-буст "ёрикунон, даст ба даст" (буст "даст"); цем-тар-цем "ҳабардор (огоҳ шудан), сарфаҳм рафтан, (цем "чашм"); ғев-тар-ғев "ҷанҷол, ҷанҷол шудан" (ғев "даҳон").

Типи тобеъ

Таркиби морфологии калимабандии типи тобеъ исм аз ҳиссаҳои зерини нутқ сурат мебошад.

Аз ду исм: кило-мӯн "навъи себ" (кило "каду", мӯн "себ"); нишоқак-дард "тимок". (нишоқак "тимок", дард "дард"); даст мӯза (бч. абӯст) "дастпӯшаки ҷармин" (бусть "даст", мӯза "мӯза"); цем-дард "дарди ҷашм" (цем "ҷашм", дард "дард); гӯж-сифъ "гӯш-муҳра" (гӯж "гӯш", сифъ "муҳра") бий-йоц "оташи пору", (йоц "оташ") ва монанди инҳо.

Аз исму асоси замони ҳозираи феъл ва ё сифати феълии замони ҳозира: жирагӣ "сангсор" "сангтӯда кардан" (жир "санг", ағаён "тӯда"); жизвор "ҳезумкаш" (жиз: "ҳезум", вар "ор"); созлӯйӣ "сурудхон (ҳофиз) (соз "суруд", лӯйӣ "гӯянда"); тӯрм ҷедид "туҳм-пош" (тӯрм "туҳм", ҷедид "пошандада"); ҳаҷ-ҷип (ҷип) "обпош" (ҳаҷ "об": ҷипӣ "пошандада"; айшӯн-каҷӣ "кассоб" (айшӯн "хайвон"), каҷӣ "кушандада").

Исму масдари нокис. Баъзан масдари нокис суффикси -а к -ро низ мегирад: ҳир-нист "ғуруби офтоб" ҳир "офтоб", ниист "нишаста" нош-бийд "зардолучинӣ" (нош "зардолу" бийд "чиндан"); мол-пёйт "шубонӣ кардан" (мол "рама", пёйт "бонӣ кардан"); пиро-дед (ак) "мусобиқаи давиш" (пиро -"пеш", дед "гузаштан"); мол-пихед "пашмтарошӣ" (мол "рама", пихед "тарошидан")

Шумора ва исм: ҷавор - ҷем "ҳушъёр" (ҷавор "чор", цем "ҷашм"); чор-бӯнд "чорроҳа" (чор "чор" бӯнд "роҳ"); пинҷ-арфҳ "муҳаммас (пинҷ "панҷ", арфҳ "ҳарф"); бутоҷа "ду чизи ба ҳам тобдодагӣ (бу "ду", тоҷ "навдай даражат").

СИФАТ

Сифат бар хилофи исм, категорияи ҷамъбандӣ надорад. Бинобар ин вай дар функцияи муайяншаванда пеш аз исмҳои ҷамъ чун қоида дар шакли таҳо кор фармуда мешавад. Мисалан: башанд ворҷ "аспи нағз"; башанд ворҷен "аспҳои нағз"; тӯр ӯжак "шӯрнӯли сиёҳ"; тӯр ӯжакен "шӯрнӯлҳои сиёҳ"; таҳп мӯн "себи турш"; таҳп мӯнен "себҳои турш" ва ғайраҳо.

Категорияи грамматикий ҷинсият таҳо ба гуруҳи на ҷандон зиёди сифатҳои асли ҳос аст. Сифатҳо инчунин дорои категорияи дараҷа мебошанд.

Ифодай ҷинсият дар сифат

Ифодай ҷинсияти грамматикий дар баъзе сифатҳои асли бо ёрии садонокҳои решагӣ амали мегардад: Дар ҷунин бадалшавӣ садонокҳои ӯ, ӯ, ӯ аломати ҷинси мардона ва ӯ, ӯ, ӯ - ҷинси занона мебошанд. Мисолҳо:

Ҷинси мардона	Ҷинси занона
ҷӯхт "ҳам", "дуқат"	ҷӯхт
ҳанӯҳ (бӯ. ҳинӯҳ) "қашқа"	ҳанӯҳ (бӯ. ҳинӯҳ)
гулӯҳ (бӯ. лӯк) "бо ҳоли"	гулӯҳ (бӯ. лӯк)
сафед дар сар"	қимар (бӯ. қамар)
қимир (бӯ. камир) "бо ҳоли са-	ҳидар
фед дар шикам"	ҳаҷ
ҳидир "калонсӯл"	цӯҳ
ҳӣ "ширин"	фиштар
циҳ "талҳ"	шал
фиштири "майдა"	таҳп
шул (бӯ. шул) "чулӯқ, маноб"	ганд
туҳп "турш"	Зал
гунд "кунд"	рошт
зул "майдა"	
рошт "сурх"	

Дараҷаҳои сифат

Сифатҳои асли дорои дар аҷо; оддӣ ва қиёсӣ мебошанд. Дараҷаи оддии сифат ягон аломате надорад: тӯр "сиёҳ", ҳин "ҳин"; ғажд "ифлос"; шх. шаки "гандар" ва монанди инҳо.

Дараҷаи қиёсии сифат ба воситаи дараҷаи оддӣ ҳамроҳ кардани суффикси -ди, -дарди сохта мешавад. Ин суффиксҳо аз рӯи таркиб фарқ дошта бошанд ҳам, вазифаи грамматикиашон як аст. Мисолҳо: шакиди "гандатар"; ғаждди "ифлостар"; ҳирнди "росттар, ҳамвортар"; зӯрди "зӯртар"; зулди "хурдтар"; ҳӣҷди "ширинтар".

Суффикси -да-ди нисбат бар-ди сифату аломати предметро бештар таъкид мекунад: ҷалди "тезтар"; ҷалддарди "боз ҳам тезтар"; ҳӣҷди "майдатар"; ҳӣҷдарди "боз ҳам майдатар"; ҳӣҷди "ширинтар, бомазатар"; ҳӣҷдарди "боз ҳам бомаззаттар, ширинтар": кас мөнфаси ҳӣҷди қанфитен на-ред-о? "аз ҳамон конфетҳои майдатар намонд" (шх.); биди соз лӯв, мев-ард мäқул "дурустар сурӯд ҳон.

ба инҳо майқул шуд"; тездарди гӯҳт зет ҳу, тойд-ам "тезтар гӯшто гиреду рафтем"; а пуш, гармдарди пиниз мä-ҳиҷай "писарам (пуш-шаки) гармтар пуш, ҳунук нахӯрӣ" (брв.).

Ҳангоми муқоисаи сифати ду предмет ва ё шахс конструкции махсусе бо пешоянҳои ас ва бар истифода мешавад. Дар айни ҳол истифода нашудани суффиксҳои дараҷасоз маъноро ҳалалдор намекунад; йам му чёд бар ту-нд тез (ди) -йо ту-нд бар му-нд? қорди ман, тезтар ё корди ту?; ас му ту дод бу сола-ги ғулӯ "падарат аз ман ду сол калонтар аст (шх.); ас мäш-ен дäб зибоди вад "инҳо аз мо қафотар буданд.

Ифодай зиёди ва ҷамии сифат ба таври тасвирий бо роҳҳои зерин сохта мешавад:

Бо ҳамроҳ намудани қалимаҳои аз фуқ, бар фуқ; ту пуш ар мактаб бар фуқ биди ҳойт "писарат дар мактаб аз ҳама бехтар меҳонад" (шх.); ми Порхнев-анд ам ризӣ бар фуқ (аз фуқ) ҳушрӯйди "дар (ҳамин) Порхнев дуктараш аз ҳама ҳушрӯйтар аст".

Бо ёрии зарфи микдории лап "бисъёр": лап қобил-ен бар машвабҷ, аз мо дила (онҳо) ҳеле қобил будаанд" (шх.); йам ту нас - мор лап бемаззâ "ин носат ниҳоят бемаза (аст)" (шх.); а йаҳ, йам ту гардâ лап тифтёқ "ҳоҳарам (ин) нонат ниҳоят тунук (аст)".

Ба воситаи қалимаҳои ҳипах, сар, соғ: ҳипах сафед, соғ "сафед", "тамоман сафед"; соғ тӯр "тамоман сиёҳ"; соғ биланд "тамоман баланд"; ело, ҳу ғуз-ум соғ ди ҳипух рӯшт кола на-жӣҷ "дугонаҷон, ман ин матои (раҷгаш) тамоман сурхи баландро дуст на-медорам"; ғу ранг ҳипах сафед, гумӯн ҳоч дўйҷ "рангаш сап-сафед, ба гумонам, тарс ҳурдааст"; Бозор-анд сар биланд ашоз "овози Бозор аз ҳама баланд (аст) (шх.).

Бо ёрии қалимаи зор, ки дар таркиби ибораи изофи меояд: тӯри зор "сип сиёҳ"; рӯшти зор "суп-сурх"; "сап-сафед" сафед зор, зирди зор "заб-зард"; ғарми зор "ниҳият гарм".

Бо қалимаи ранг-ранг ҷамии сифат ифода мешавад: тӯр-ранг "сиёҳтоб"; рӯштранг "сурхтоб"; чи ғунранг "ҷавоннамо"; сафедранг "сафедтоб"; ҳумранг "ҳомнамо" ва амсоли инҳо. Мисолҳо: йам ҷундор фарбйранг, ҳарид ми кинет ҳамин гӯсфанд фарбехнамо (аст), инро ҳаред" (шх.); ии зирдрранг пиш кӯва на-ҷад "як гурбай зард-чатоб аз ҳамин ҷо гузашт. (шх.).

Сифатҳои нисбӣ

Сифатҳои нисбӣ ба воситаи суффиксҳои -ин, ӣнҷ, -нӯнҷ, сохта мешаванд. Дар шеваи баҷувӣ дар баробари инҳо вариантҳои -нӣнҷ / -ӣнҷ // -ӯнҷ дучор мешаванд. Суффикси -ик аз қадом материал сохта шудани предметро мефаҳмонад: жирин "сангин"; сипинин "оҳанин"; доргин "чубин".

Суффикси -инҷ, -нӯнҷ бо қалимаҳои мағҳуми замонӣ омада сифатҳои нисбӣ месозад: вегинҷ "шабангӣ"; парвосинҷ "порсола"; баоринҷ "баҳорӣ"; қадиминҷ "қадимӣ"; бийоринҷ "динангӣ"; зимистӯнҷ "зимистонӣ"; саринҷ "пагоҳӣ"; ии-мёстунҷ "якмоҳа".

Калимасозии сифат

Дар калимасозии сифат низ ду тип диди мешавад. Бөрөх аффиксҳо ва калимабандӣ. Типи якуми калимасозӣ нисбатан васеътару маъмултар мебошад.

Дар калимасозии сифат суффиксҳои -йнҷ, -нӯнҷ, -ай, -анд, -еч, -чи, -ик, -баст, минҷ, -нок, -ачин кор фармуда мешаванд. Суффиксҳои -йнҷ, -нӯнҷ, -ай сифати нисбӣ месозанд. 1 Суффикси -анд аз исмҳо /номи ҳайвонот/ сифати нисбӣ месозад, ки он маънои гӯшти ягон ҳайвонро мефаҳмонад: жоw -анд "гӯшти гов" (жоw "гов"); зарӣ -анд "гӯшти кабк" (зарӣ "кабк"); мол-анд "гӯшти ҳайвони шоҳдори майдо" (мол "рама"); ҳӯр-анд "гӯшти ҳук" (ҳӯр "ҳук"); чак-анд "гӯшти мурғ" (чак "мокиён").

Суффикси -еч (баъди садонокҳо-(й) еъ 2 сифатҳои нисбиеро месозад, ки таъинотро мефаҳмонанд: картушкайеъ "замин барӯи қартошка"; айумеч "ҳӯрокворӣ барои идгузаронӣ"; дас (т)мӯзиайеъ "материал барои дастпӯшак"; маҳорҷеъ "замин барои коштани нахуд" ва монанди инҳо. Мисолҳо: дастмӯзайеъ ту-нд вид, му-рд дак "(агар) барои дастпӯшак (пӯст) дошта боши, ба ман дех" (шх.); му куртайеъ анца, ҷуз айум-анд пиниз ум "куртаворамро дӯз, рӯзи ид мепӯшам".

Суффикси -еч инчунин баромадани шахро нисбат ба маъну макон ифода мекунад: бачуҷеч "бачувӣ" (Бачув "номи қишлоқ"); ӣумҷеч "ӣумҷӣ (Ӣӯмч "номи маҳал"); ҳарғеч "ҳорӯғ" (Ҳорӯғ "номи шаҳр"); гундеч "ғунди" (Ғунд "номи водӣ"), Суффикси мазкур ҳангоми ҷамъозии исмҳои зикръёфта шаклан тағъир мейбад: ӣумҷачен "ӣумҷҳо"; шамдаҷен "вамдиҳ"; ҳуҷачен "хуҷиҳ" ва ғайра.

Суффикси -чи бо исмҳои макон омада, нисбати қадом маҳал будани шахро ифода мекунад. Ба ин маъно -чи факат дар ду қалима дучор шуд: ҳоҳдарачи "шоҳдарачи" (Шоҳ дарӣ - "номи водӣ"); булӯнчи "булӯнкӯли" (Булӯнкӯл "номи қишлоқ").

Суффикси -и монанди суффиксҳои -еч, -чи бо исмҳои маҳал омада, нисбат ба онҳо сифати нисбӣ месозад: ҳӯҷ нӯни "шӯғнӣ" (Ҳӯҷ нӯн "Шӯғнӣ"); дарморахти "дарморахтӣ" (Дарморахт "номи ҷой"); бартангӣ "бартангӣ" (Бартанг "номи водӣ").

Суффикси -манд аз исмҳо сифатҳои месозад, ки ба аломат ва хислате доро будани предмети ифода мекунанд: дарманд "дардманд"; касалманд "касалманд", созманд "ҳофиз" (соз "суруд"): астманд "давлатманд" (аст "ҳастӣ").

Суффиксҳои -минҷ, -нок нисбатан камистеъмоланд: ҳӯминҷ "ҳоболуд" (ҳӯм "ҳоб"); шх. касалминҷ "касалманд"; шх. ҳоҷминҷ (шб. ҳоҷачин) "тарсончак" (ҳоҷ "тарс"); ҳарманданок "шармгин" (ҳарм "шарм").

1. Ниг. ба боби "Сифатҳои нисбӣ".

2 Суффиксҳои -еч, -еъ дар баъзе қалимаҳои ҳешутаборӣ, ки ҷинсияти грамматики дар онҳо ба таври лексикии ифода ёфтааст, истифода мешавад. Дар ин вақт бо исмҳои ҷинси мардона суф. -еч, додеч "падари ӯгай"; виродеъ "бародари ӯгай"; пуҷеъ "писари ӯгай" ва бо ҷинси занона -еъ: ғинеъ "заншаванд"; нанеъ "модари ӯгай; ӣажеъ "ҳоҳари ӯгай" кор фармуда мешавад.

Суффикси -ачин аз исм сифат месозад: ҳоҷачин "тарсончак" (ҳоҷ "тарс"); сāмачин "воҳиманок" (сāм "саҳм"); амебчин "баобруй" амеб "умед"; шӯнҷачин "ҳандаомез" (шӯнҷ "ҳанда"); рāмачин //уболчин "бечоранамо"; рāм "раҳм", убол "убол"; қаҳоҷин "ҷинси занона" қаҳоҷ "зан".

Ба воситаи префиксҳо соҳта шудани сифат сермаҳсул нест. Префиксҳои сифатсоз асосан инҳоанд: ба-, бе-.

Префиксси ба - аз исм сифатҳоро месозад, ки онҳо ба аломате ва ё ҳосияте доро будани предмет ва ё шахро мефаҳмонанд: бахинӯр "боинтизом"; ба ҷӯҳ "бажуш" ва монанди инҳо.

Префиксси бе - бар ҳилофи - ба сифатҳои месозад, ки онҳо ба аломат ё хислате доро набудани предмет ва ё шахро мефаҳмонанд: бехинӯр "бетартиб"; беҳарм "бешарм"; бешихин "нотарс, далер"; бетирум "беодоб" (шх.).

Сифатҳо, ки бо роҳи калимабандӣ соҳта мешаванд, аз рӯи муносабати байни ҳамдигарии таркиби қалимаҳо низ ду ҳел мешаванд: типи пайваст ва тобеъ.

Сифатҳои мураккаби типи пайваст асосан бо ҷунин воситаҳо ба вуҷуд меоянд:

Ба воситаи такори сифат: тӯр-тӯр "сиёҳ-сиёҳ"; қалтā-қалтā "қалон-қалон"; цилак-цилинг "бесалиқа"; шилак-шилуплӯтк "луб-лӯч".

Ба воситаи такори қалимаҳо бо суффикси -ақ: биш-биш-ақ "ноҳамвор" (биш "листон"); ҳат-ҳат-ақ "раҳдор, раҳ-раҳ" (ҳат- "ҳат"); ҳаш-ҳаш-ақ "обдор, намнок" (ҳаш "об"); ҷāд нахҷирен-ен тар ҷи биш-биш-ақ-аҷ тойд "(ҳамон)" нахҷирҳо ба он ноҳамворӣ рафтанд"; ҳат-ҳат-ақ куртā Наҳпар бӯҷ, са ҳарид кин "Наҳпар куртai раҳдор овардааст, рав ҳарид кун" (шх.).

Бо ёрии пайвастшавии сифатҳои аслӣ: тӯрҷӯҷ (ҷ.м.), тӯрҷāҷ (ҷ.з.) "сиёҳтоб"; рӯштҷӯҷ (ҷ.м.), роштҷāҷ (ҷ.з.) "сурхатоб"; сафедҷӯҷ (ҷ.м.) сафечāҷ (ҷ.з.) "сафедтоб".

Дар алоқаи пайваст ғузъҳои қалима бо ёрии воситаҳои пайвасткунандай-ат, -ра, -но бо ҳам алоқаманд мешаванд: йоқ-ат ҳаҷ "ноором" (йоқ "оташ", ҳаҷ "об"); ката-ра-ҳаб "шаби дароз" ката "қалон", ҳаб "шаб"; ката-ра-мəд "рӯзи бардавом" (ката "қалон", мəд "рӯз"); ҷиҷ-но-боф "ноором") ҷиҷ-асоси замони ҳозираи феъли ҷиҷ-то "садо кардан, боф - асоси замони ҳозираи феъли бӯғтош "тавонистан").

Таркиби морфологии сифатҳои мураккаби типи тобеъ аз инҳо иборат аст:

Бо ҳам алоқаманд шудани сифат ва исм: тӯрцем "сиёҳчашм", (тӯр "сиёҳ", цем "чашм"); ҳин зем "қабудчашм" (ҳин "қабуд", цем "чашм!"); буқмид "қӯзапушт" (буқ "қӯз", мид "миён"); журнбӣ "гирдрӯй" (журн "гирд", биҷ "рӯй"); катагӣ, катагӣ "саркалон" (ката "қалон", гӣ / қӣл "сар"); дарознēз "биникалон" (дароз "дароз", нēз "бинӣ").

Бо ҳам алоқаманд шудани ду исми мустақил: кӯд зем "саг-чашм" (кӯд "саг"); маҷ зем "мешчашм" (маҷ "меш").

Сифатҳо, ки аз шумора ва исм соҳта шудаанд: чоргӯҷ (чор "чор" ғӯҷ "гӯш"); дусола "дусола"; чортироҳ "чоркунҷа" (тароши-чор "чор" ғӯҷ "гӯш");

дан), ("тирох" "тарош"): чорбунд "чорроха", (бүнд *Л* пүнг "рох"): ий цем-ак "як чашма" (ий "як", цем "чашм"): ду подак "бо ду пой".

ШУМОРА

Шумораҳои забони шуғонӣ ба чор хел чудо мешаванд. Шумораҳои миқдорӣ, тартибӣ, таҳминӣ ва тақсимӣ. Дар ин боб фарқияти шевагӣ ниҳрат кам дида мешавад.

Шумораҳои миқдорӣ

Шумораҳои миқдорӣ аз рӯи соҳти морфологиашон содда ва мураккаб мешаванд. Аз 1 то 10, номи даҳҳо ва садиҳо содда мебошанд: *йиw*/ий/1/, ду /ийён/2/, арай /3/, цавор /4/, пинз /5/..., ойс /10/, сӣ /30/..., сад /100/.

Ба шумораҳои мураккаб ададҳои аслий шуғонии аз даҳ боло ва мураккаби иқтибосшуда медароянд. Шумораҳои аз як то даҳ моли забони шуғонӣ мебошанд.

1 - <i>ийw</i> //ий	6 - <i>хоҷ</i> /бҷ. <i>хow</i> /
2 - <i>бийён</i> //ду	7 - <i>wӯвд</i>
3 - <i>арай</i> /бҷ. арай/	8 - <i>ваҳт</i>
4 - <i>ҷавор</i>	9 - <i>ноw</i>
5 - <i>пинз</i>	10 - <i>бис</i>

Шумораҳои аз 11 боло аз забони тоҷикӣ бо истиснои баъзе тафъиротҳои фонетикий фарқе надоранд.

шуғонӣ
йоздā
<u>дишоздā</u>
сездā
чордā
пӯнздā (бҷ. понздā)
шӯнздā (бҷ. шонздā)
авдā
аждā
нӯздā
панҷо
афтод
аштод

Дар шумораҳои тартибӣ, ки аз забони тоҷикӣ қабул шудаанд, пайвандаки пайвасткунандай - у дар шакли - и кор фармуда мешавад:

шуғонӣ
бисти як
сиwи ду
аштоду чор
як сади дā

тоҷикӣ

ёздаҳ
дувоздаҳ
сездаҳ
чордаҳ
понздаҳ
шонздаҳ
ҳабдаҳ
ҳаждаҳ
нӯздаҳ
панҷоҳ
ҳафтод
ҳаштод

тоҷикӣ

бисту як
сиву ду
ҳаштоду чор
як саду даҳ

Дар баробари ин дар нутқи намояндагони насли қалонсол шумораҳои тартибии худӣ баъзан дучор мешаванд:

ду <i>бис</i> - 20	/айнан: ду даҳ/
ара <i>бис</i> - 30	/се даҳ/
цавор <i>бис</i> - 40	/чор даҳ/
пинз <i>бис</i>	/панҷ даҳ/

Адади садиҳо бо ҳамроҳ, намудани воҳидҳо ба шумораи сад сохта мешавад:

200 - ду сад	600 - хоҷ сад
300 - ара сад	700 - wӯвд сад
400 - цавор сад	800 - waҳт сад
500 - пинз сад	900 - now сад

Қисмҳои тартибии шумораҳои аз даҳ боло бо ёрии пайвандаки пайвасткунандай - ат алоқаманд мешаванд.

ий <i>бис</i> -ат <i>ийw</i> - 11	(айнан: "як даҳу як")
ий <i>бис</i> -ат <i>бийён</i> - 12	(айнан: "як даҳу ду")
ий <i>бис</i> -ат арай - 13	(як даҳу се)
ий <i>бис</i> -ат <i>wӯвд</i> - 14	(як даҳу ҳафт)
ду <i>бис</i> -ат <i>ийw</i> - 21	(ду даҳу як")
ду <i>бис</i> -ат <i>бийён</i> - 22	("ду даҳу ду")
ара <i>бис</i> -ат арай - 33	(бе даҳу се)
цавор <i>бис</i> -ат <i>ваҳт</i> - 48	("чор даҳу ҳашт") ва Гайра.

Шумораи сад ба воситаи тақори шумораи *бис*, *бис*-*бис* /айнан: "даҳ-даҳ"/ соҳта мешавад, ки ба забони тоҷикӣ хос нест.

Тарзи дигари ҳисоби диҳҳо низ вуҷуд дорад, ки он ба воситаи аз шумораҳои яклухт кам кардани миқдори муайянӣ аدادҳо сурат мегирад.

ийw кāм <i>бис</i> - 9	(айнан: "як кам даҳ")
бийён кāм сӣ - 28	("ду кам сӣ")
ийw кāм панҷо - 49	("як кам панҷо").

Ба Гайр аз ин барои муайян намудани синну сол чунин конс трукция низ вуҷуд дорад. Масалан: *wuzum now* *бис*-ат *now* салā// *wuzum* аз сад *ийw* зоҳт "ман наваду нӯҳсола ҳастам"; му нān *хоҷ* *бис*-ат *пинз* -анд мод/му нān ас афтобд-и *пинз* зоҳт-ат мод "модарам шасту панҷсола шуду вафот кард".

Шумораҳои миқдорӣ дар тартиби ҳиссаҳо номӣ ба вазифаи муайяншаванда омада чун одат пеш аз муайянкунандагони мейстанд: ду нафар-ен лӯд сашгор миҷондор са "ду нафар гуфтанд: "Ба ҳамин ҷондор савор шав" (шҳ.), яна нишеништа ара мөъас ху ҷойти на - *wuzum* "арӯс дар муддати се рӯз аз ҷояш начунбад".

Агар исм муайянкунандай сифатӣ дошта бошад, дар ин маврид шумора-муайянкунандай ададӣ пеш аз он мейстанд: *wam wed* буланд-ен арай хишруй бачазан вад "дар зери ҳамон бед се занги хушруй нишаста буданд"; ий калтā маалā ас пиорд йат " як хонаи қалон аз пеш омад" (шҳ.).

Шумораҳои миқдорӣ дар вазифаи муайянкунандагони пайвандаки пайвасткунандай - ат алоқаманд мешаванд.

х низ кор фармуда мешаванд: ара піо-ум йат тут нист "се маротиба омадам, ту нестї" (шх.).

Шумораҳо дар алоҳидагӣ – агар мустақилона кор фармуда шаванд, функцияи исмо ичро карда метавонанд. Дар ин вакт шумора метавонад муайянкунандаро қабул кунад: *wāb* хоҷ ри^{shāz}ен-ат *wām* – ам анҷӯд "он шашто париданду якторо доштем"; *māb* цавор ии чиз на-хен "ҳамин чорто хеч чиз намекӯранд".

Шакли пурраи шумораи *īyāw* дар ҷумла танҳо бо илова шуда ни ҳиссаҳаи *-ād* (*īyāw-ik-ād*) функцияи муайяншавандаро ичро мекунад: ту дод нā: там-ет *īyāw-ād* зот "падарат мегӯяд шумо як авлод ҳастед" (шх.); *wām*-анд ку *īyāw-ik-ād* пуш "аз вай фикат ҳамон як писар аст".

Шумораҳои миқдории аз як то даҳ, ки хоси забони шуғононианд, дар таркиби бисъёр фразеологизмо дучор мешаванд: ии мут сито^{wās} "нарма шудан" (айнан: "як мушт шудан"); *wāv*д лāk/пиренто^{wās} "ботачриба, кордон будан" (айнан: "хафт эзор даррондан"); цавор *zem* видо^{wās} "хушъёр будан" (айнан: "чор ҷашма будан"); бҷ. ии мут сито^{wās} //ии *ħāshak* сито^{wās} "майдо шудан" (айнан: "дар як каф шудан"); ии цем тар *ħāl*, "дар як дақиқа" (айнан: "дар як ҷашмакзанӣ"); дӯ под ар ии пēх *wēbdōw* "якравӣ кардан" (айнан: "ду по дар як мӯза андохтан"); пи *wāv*д ҳаҷаҷа^{wās} "касера расво кардан", шарманда кардан" (айнан: "касера дар ҳаҷаҷа об шустан"); дӯс кафān//lāk/ пиренто^{wās} "короз муда будан" (айнан: "даҳ кафан //эзбрро/ даррондан") ва ғайра. Мисолҳо: ӣ-та ии цем тар *ħāl* хирок тайор қиҳт "вай дар як дақиқа ҳӯро рокро мепазад"; Гашар дӯ под-и ар ии пēх *wēbd* иди, сāм ту қати "Гавҳар ду поро дар як мӯза андохт, ки бо ту мераҳем" (шх.).

Шумораи ии шакли кутоҳи *īyāw* "як" мебошад. Вай ҳамеша пеш аз ҳиссаҳои номӣ омада, ба ғайр аз маъни аслии худ "як" чунин ва ҳизбҳоро ичро мекунад:

Пеш аз ҳиссаи номӣ маъни шуморагиашро аз даст дода, вазифаи артиклиро ичро менамояд: ии *ħinik* *wi*-рд дичор дод "зане ба ў дучор омад"; ии мēd-та ии мис тизд ба қār "рӯзе вай ҳам қаҳр карда мераҳад".

Чонишинҳои номуайянӣ месозад: *wi*-нд ии чӣ дарво нист "вай ягон илоҷе надорад"; ӣ-та ба ғайр ас ху ии юр биди на-ғамт "вай ғайр аз худ қасеро писанд намекунад"; ии чāй ди на-*nifūj* "касе ўро гӯш намекунад".

Шакли в a *rā* ҳамчун шумораи ҷамъ дар мавқеи субстантивӣ ва муайянкунандагӣ истифода бурда мешавад: *wāzīr* -ен ҳовд ат *wāzīr* дед "онҳо ҳар ду ҳобиданду вазир даромад"; му дод лӯвд ик дев *wāzīr* азӯ-ра ай қинет "падарам гуфт: "Ҳар дуи инҳоро аз ин ҷо ҳай кунед" (шх.); *wāzīr* мошинен-ен сат *wērūn* ху мāsh-ām ред "ҳар ду мошин вайрон шуданду мō (дар он ҷо) мондем".

Шумораҳои таҳминӣ

Шумораҳои таҳминӣ бо тарзҳои зерин соҳта мешаванд:

Ба воситаи ҳамроҳ, омадани адади пай ҳам. Дар ин ҳрлат, дар ҷои аввал адади хурд ва баъд аз он адади қалон меояд: дӯ-арай "ду -се"; цавор-пинҷ "чор-панҷ"; хоҷ - *wāv*д "шаш-ҳафт ва монанди инҳо.

Мисолҳо: шх. *ðorrā* (бу арай) рӯз ӣуданд нӯст ху, во тӯйд ар Xа-раф "таҳмин ду-се рӯз дар ин ҷо истоду боз ба Ҳоруг рафт" (шх.); пинҷ - хоҷ мēd ниҷ ху тāм иа "ягон панҷ-шаш рӯз шину баъд биё" (шх.).

Бо роҳи пеш аз шумораҳои миқдорӣ омадани шуморай ии вакалимаи ӣ-а гӯи "ягон", "тақрибан": *wēv*-анд-ен ғал ии арай ай - *wān* ӣаст "онҳо таҳмин се ҳайвон доранд"; ӣагӯн дӯс нафар-ен *wāb* вад "онҳо таҳмин даҳ, кас буданд" (шх.).

Шумораҳои тартибӣ

Шумораҳои тартибӣ аз шумораҳои аслӣ бо ҳамроҳ, кардани суффикси -ум соҳта мешаванд.

ӣ-*wām*ум "якум"
дӣ-*wām*ум "дуюм"
арайум "сeюм"ва ғайра.

Шумораҳои тақсимӣ

Ин шумораҳо бо ҳамроҳ намудани суффикси -и ба шумораҳои миқдорӣ соҳта мешаванд: *īyāw*и и "якторӣ"; арайи "сетогӣ"; *wāxti* "ҳашторӣ". Мисолҳо: ғайс нā: *īyāw*и дебен "раис мегӯяд: якторӣ да-роянд"; мāsh-ām арайи зариз буҷ анҷӯд "мо сетогӣ кабкбача доштем" (шх.).

Агар баъд аз шумораҳо нумеративҳо омада бошанд, суффикси -и бо онҳо ва баъзан бо шумора омада метавонад: хоҷ килойи//хоҷ и кило "шаш килогӣ"; дӯ мēd и//бӯи мēd "ду рӯзӣ"; *īyāw*и дӯр //и дӯрви "якторӣ дос"; шасти сӯм//шасти сӯми "шаст сумӣ".

Нумеративҳо

Ба сифати нумеративҳо дар забони шуғонӣ калимаҳои зерин истифода мешаванд: *wāq* "нақши пой, бор, маротиба"; бун "реша"; ҷиб "ҷумча, қошуқ"; қāl "қалла, сар. Мисолҳо: ии *wāq* деф ху, тāм са "як бор ба ин ҷо дарою баъд рав"; хоҷ бор-ум тарум сут тар Сезд "шаш бор ба қишлоқи Сезд рафтам"; пилā-ра-(й)ен хоҷтӯб мāsh-ард дāk чӯд "барои кирмак шаш бех ниҳоли тут ба мо доданд".

Чонишинҳои таҳминӣ

Чонишинҳои забони шуғонӣ аз ҳиссаҳои нутқи дигар бо нигоҳ доштани шаклҳои зиёди морфологиашон фарқ мекунанд. Чонишинҳои шахсӣ, ишоратӣ, нафсӣ, баъзе ҷонишинҳои саволӣ дорон категорияҳои грамматикии падеж (аслӣ ва ғайри асли), шахс (шахси якум ва ду-юм), шумора (танҳо ва ҷамъ), ҷинсият (мардони ва занона), дараҷа (наздик, мобайни ва дур) мебошанд.

Гурӯҳи дигари ҷонишинҳо танҳо як шакл доранду ҳалос.

Чонишинҳои шахсӣ

Ҷонишинҳои шахсии забони шуғонӣ аз рӯи шахс (якум ва дуюм), шумора (танҳо ва ҷамъ) тағъир меёбанд. Ҷонишинҳои шахси якуми та-

хо ду шакли падежій (аслій ва ғайриаслій) дорад. Чонишини : хси ду-
юми танҳо ва чонишинҳои шахси якум ва дуюми ҷамъ падеж надоранд.

Чонишинҳои шахсий забони шүғнониро дар ҷадвали зерин ҷой
додан мумкин аст:

Шахс	Шумора	Шаклҳои падежій	
		аслій	ғайриаслій
Якум	танҳо	wуз бч. wаз	му(мо-, бч. мү-)
	ҷамъ	маш брв. маш	
Дуюм	танҳо	ту (то-, бч. тү-)	
	ҷамъ	тама, там-	

Чуноне ки мебинем чонишини шахси якуми танҳо *wu* з "ман" дар шакли падежи аслій дар шеваи бачувій ба шакли *wa* з кор фармуда мешавад. Шакли ғайриаслии он-м у, инчунин чонишини шахси дуюми танҳо - т у ғоҳо ба саддашавій дучор шуда, дар нутқ ба шаклҳои зерини фонетики: м о-, бч. м ў, т о-, бч. т ў - меоянд.

Тафсири мухтасари шаклҳои фонетикии чонишинҳои шахсӣ ҳангоми саддашавій чунин аст:

а) садоноки у бо а дар вақти саддашавій садоноки -о-ро медиҳад: *u + a = o*: мо-т (*/mu + at*); то-т (*/tu + at*). Мисолҳо: мо-т (*/mu + at*) йу = (й) -ам к-уманд-вад "ману вай дар ҳамон ҷо будем" (шх.); то-т (*/tu + (й) at*) па бар ху кор ҷуд? "ту ба ҷӣ ҳол коратро расондӣ"?

б) садоноки охири чонишинҳои шахсии м у, т у дар ҳангоми саддашавій бо садоноки аввали пасоянди-анд (бч. -инд) дар шеваи бачувій дароз (*mu-, tu-*) мешавад, аммо дар забони шүғноній ва шеваи шоҳдарагӣ (бетавъир (*mu-, tu-*) мемонад: ту-нд (бч. тү-нд) / ту-анд, бч. ту + инд): *mu-nd* (*/mu + and*, бч. м ў + инд): йу-та бар му-нд ҳу-нд бй лувд "вай нисбат бар "моли" ман азони худашро беҳтар мешуморад"; бч. а ҳан, тү-нд ҳарм нист "писарам, дар ту шарм нест"; ту-нд қалтә зарӣз ӣаст-о? "ту кабки қалон дорӣ":

в) садоноки у + у дар забони шүғнони ва шеваи шоҳдарагӣ - о ва дар шеваи бачувій - ў - ро медиҳад: (бч. тү-м) (*/tu + (й) um*). Мисолҳо: то-м ҳикӯд йўра, на-вуд-ум "туро дар ин ҷоҳр ҷустуҷӯ кардам, наёфтам"; бч. тү-м օар-а ўнит атā, фамт-ум "туро аз дур дидаму шинохтам".

Чонишини шахси якуми ҷамъ - м а ш дар лаҳчай барвозӣ ба шакли маш истифода мешавад: маш-та маш на-лувам, йид барвоз зив - мо "маш" намегӯем, ин забони (мардуми) Барвоз аст (шх.); арбон-та маш деш-ол-ам "мо танӯрро девор мекунем" (брв.).

Чонишини шахси дуюми ҷамъ - т а м а дар вақти бо нишондиҳан-

даҳори маҳсуси феълӣ (-ет, -ен) омаданаш шакли т а м -ро мегирад, яъне аз он садоноки охирини - а меафтад, ки ин ҳусусияти фонетикии асосан барои забони шүғноній ва шеваи шоҳдарагии он хос мебошад. Дар шеваи бачувій ин ҳодиса дига намешавад: там-ет (бч. тама-(й)ет) ас-кă ӣат? шумоён аз кучо омадед?; маш-ам па қӣwt, там-ет (бч. тама-(й)ет) ҳуд-o? "вақте ки мо ҷеф задем, шумоён шунидед?"

Функцияи чонишинҳои шахсӣ

Шакли падежи аслии чонишинҳои шахсӣ дар ҷумла вазифаҳои зе-ринро иҷро мекунад:

Мубтадо: *wuz* сам аw ют биҳҷам "ман рафта ҳурок мекашам"; *wuz*-та ди пул бам "ман пулашро медиҳам" (шх.); *wuz* аз ту биди соз лувум "ман (аз ту дига) беҳтар суруд меконам".

Ҳабари номӣ: ху тат тез сар нозийун - *wuz* "дар пеши падаром аз ҳама нозиён-ман": ту дод-ум *wuz* "падари ту манам"; Зилла - м -waz "Зила - манам" (бч.).

Шакли падежии ғайриаслій - м у чунин функцияҳоро иҷро менамояд:

Пуркунандай бевосита: му-/й/ ен ди муокима ҷӯд, *wuz*-ум туйд "баъди он ки маро муҳокима кардан, ман рафтам" (шх.); му тат пис равар мурод "падаром маро барои "равар" 1 фиристод" (шх.). Йу-йи гаранг му ҷуд "вай маро гаранг кард".

Пуркунандай бавосита.

1) бо пешояндиҳо: йу гибā тар му фалт ат, ҷо чиз на-лувд "ҳа-мон бача ба ман нигоҳ мекунаду: ҳеч чиз намегӯяд"; азум тарум лақ пи му, *wuz* цайум "аз он сӯ то ба он ҷорр ба ман мон, ман медаравам" (шх.); тар маш чизиши, ту ранг-ам одам "чаро ин қадар ба мо нигоҳ карда мондӣ, мо ту барин одамем".

2) бо пасояндиҳо: видирм му-рд дак "ҷорӯб ба ман дех"; *wurx*-хел-ен му-ти дāw бод "гургҳо ба ман дарафтоданд" (брв.); сӯг му-рд лув ху, *wuz*-ум туйд "як афсона гӯед, баъд ман меравам"; ҷо маъ му-рд дакет, қадум "ба ман як мешро дихед, мекушам" (шх.).

3) якҷоя бо пешоянду пасояндиҳо: йу ҳа: тами ӣа ҷо тар му ҳез-хуш-ум субҷат "вай гуфт: шумо ба назди ман меомадед, ҳурсанд мешудам" (шх.); ҳа-ро, ар му ҳез ӣа, соз лувам "ошно ба пеши ман биё, сурӯд меконем"; а тат, ар му гуна ӣа, қанд ту-рд дакум "писарам, ба назди ман биё, қанд ба ту медиҳам" (шх.).

Муайянкунандай. Мисолҳо: а ҷӯн, му залмак қай "бародар-ҷон, зами амакам кучост"; му дод аз *wam* бу сола-га хидир "падаром аз ў ду сол қалонтар аст" (шх.); йу ҳа: му кӣ сӯзаш қиҳт "вай мегӯяд, /ки/ шикамам сӯзиш карда истодааст".

Ба вазифаи мубтадо омадани чонишинҳои шахси якуми танҳои падежи ғайриаслій низ мушоҳида мешавад. Чунин ҳолат асосан ҳангоми бо чонишинҳои чида ифода ёфтани мубтадо зоҳир мегардад. Мисолҳо: мо-т йу-м/ам чибуд питиш "ману вай амакбачаем" (шх.); мо-т ту-й/ам ҷериҷ "ману ту замишронем" (шх.).

Чонишинҳои шахси якуми ҷамъ - маш, тами ва шахси дуюми тан-

1) равар (ш. ривар - шурхок).

хо-ту аз рӯи падеж таъир намеёбанд. Онҳо дар ҷумла ба вазифаи та- моми аъзоҳои ҷумла кор фармуда мешаванд:

Мубтадо: ту маш на-фами най "магар ту моро намешиносӣ"; маш-ам иӯданд алагула-рэд "мо дар ин ҷо ҳайрон мондем" (шҳ.); wuz-ta жӯтош-анд ас ту пири йандум "дар вакти давидан, ман аз ту пеш мегузарем".

Ҳабари номӣ: тама калӯн-ам маш "хӯчайн (атон)-мо"; ҳаҷ-вайрӯ-тама ат пизӣ wuz одам-га ба кор ништ "обкаш шумоён, ошиа-ман, дигар касе даркор нест" (шҳ.).

Пуркунандай бевосита: wuz-um bew ин одам - ат, ҳе-бум ту "ман одами бадҷаҳл (айнан: девдор) туро мезанам"; янта маш фамт "вай (албатта) моро мешиносад"; мемӯн-ен тама ҷӯд-о "шумоёнро меҳмон кардан" (шҳ.).

Пуркунандай бавосита. 1) бо пешояндҳо: лап қобил-ен бар маш вадҷ "онҳо нисбат ба мо қобил будаанд"; дунд тар маш чиз чиси, ту ранг-тири-ам одам? "чаро ин қадар ба мо менигарӣ, мо ҳам ту барин одамем"; дод-пи ту дароз-и фалт, то-т на-йат "падари инҳо ба ту хеле нигарон шуд, наомадӣ" (шҳ.). 2) бо пасояндҳо: дасторак ту-нд яасто "ту дока дорӣ"? (айнан: аз ту дока аст?); цунд зиройт-ен ту-нд яаст? "ту ҷанд кӯдак дорӣ"?; дам алаби зинай, ҳид маш-вирд даркор "ҳамон ҳалабиро шӯй, вай ба мо даркор (аст)" (шҳ.). 3) бо пешоянду пасоянду якбора: тар тама ҳез му-нд кор ништ "ман ба назди шумо кор надорам"; пи маш ҳез-та мoshinabӯнд зи w-e "ба тарафи мо роҳи мoshingard мебароранд" (бҷ.); тийет пи тама гуна мемӯни "равем ба тарафи шумо ба меҳмонӣ" (шҳ.).

Муайнкунанда: ик-ид ар ғӯк ца, маш набира-йо? "ҳамоне, ки дар гаҳвора ҳаст, набераи мост"? (шҳ.); маш таът Fariybāmāmad ар исподӣ кор тӯйҷ "падари мо Fariybāmāmad ба экспедиция ба кор рафт-аст".

Ишораҷонишинҳо

Ишораҷонишинҳои забони шуғонӣ дорон се дараҷа (наздик, мобайн, дур), ду шумораи танҳо, ҷамъ ва ҷинсияти грамматики (мардона ва занона) ҳастанд.

Дар поён ҷадвали ишораҷонишинҳоро меоварем.

Дараҷа	Шакли падежӣ	Ҷинсият	Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
Дараҷаи наздик	асли		йам	мад
наздик	ғайриасли	мардона занона	ми мам, бҷ. мим	мев шҳ. меф//ме

1. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва аксари шевахои он ишораҷонишинҳо ду дараҷа (дараҷаи наздик - ин ва дараҷаи дур-он) нишон медиҳанд, аммо дараҷаи мобайнӣ надоранд. Ҳамчунин дигар ишораҷонишинҳои забони тоҷики аз рӯи ҷинсият ва шакли падежӣ таъир намеёбанд (Ниг. Грамматикаи забони тоҷики, барои мактабҳои олий 1. Душанбе, 1973, саҳ. 224).

Дараҷа	Шакли падежӣ	Ҷинсият	Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
Дараҷаи наздик	асли ғайриасли	мардона занона	ди дам, бҷ. дим	дев шҳ. деф //де
Дараҷаи дур	асли ғайриасли	мардона занона	йу йа	wāb wēv шҳ. we//we

Аз ҷадвал маълум мегардад, ки ишораҷонишинҳо ба ғайр аз категорияи дараҷаю шумора боз ду шакли падежӣ (асли ва ғайриасли) дуранд. Ҷинсият барои ишораҷонишинҳои дараҷаи наздик ва мобайн танҳо ба падежи ғайриасли хос аст. Дар дараҷаи дур ҳар ду падеж (асли ва ғайриасли) аз рӯи ҷинсият таъир меёбанд. Шаклҳои шумораи ҷамъи ишораҷонишинҳои падежи асли ва ҳам ғайриасли нисбат ба ҷинсият бетарафанд. Ин хусусият ба забонҳои рӯшонию барташгӣ хос нест.

Чи навъе ки аз таблици ишораҷонишинҳо дида мешавад, шаклҳои ғайриаслии шумораи танҳои ҷинси занонаи шеваи бачувӣ аз забони шуғонӣ ва шеваи шоҳдарагӣ фарқ мекунанд: ш.шҳ. мам, дам, wam (бҷ. мим, дим, wim).

Дар шеваи шоҳдарагӣ ишораҷонишинҳои падежи ғайриаслии шумораи ҷамъ дар шакли пурра меф, деф, wef ва ноқис: ме, де, we вомехӯранд. Ишораҷонишинҳои дараҷаи наздик - ям, падежи ғайриаслиашон ми (ҷ.м.), мам (ҷ.з.), бҷ. ми (ҷ.м.) мим, (ҷ.з.) шакли ҷамъ мев, шҳ. меф, ме барои ишора нисбат ба шахсу предметҳои наздик истифода мешаванд. Мисолҳо: wuz-um яат, ям ӣуманд пи му фалт "ман омадам, ин дар он ҷо бо ман нигарон аст" (шҳ.); ар гойи мам баор маш жоw ца зед, ҳӯдд лап сӯд "агар ҳамин баҳор ғовамон зояд, шир бисъёр мешавад; маб-ик-ен во яат, яат-ум тар ме ҳез "инҳо омаданд (ман) боз пеши онҳо омадам" (шҳ.); ме мӯнен ху нан-ард ѹос "ҳамин себҳоро ба мондарат бар (ш.ҳ.); ме зот буд қазум "асли насабаш аз ҳамон ҷо" (шҳ.); тар мим гал мā - дābet "ба ин гал назанед" (бҷ.).

Ишораҷонишинҳои дараҷаи мобайнӣ ҳид, шакли ҷамъ дāb, падежи ғайриаслиашон ди (ҷ.м.), дам, бҷ. дим (ҷ.з.), шумораи ҷамъ дев, шҳ. деф, де шахсу предметҳои масоҳаи мобайниро ифода мекунанд. Мисолҳо: ҳид дӯид азорзā тӯғмиди, ди пок чӯд азоб "ин чунон тухми аралаш аст, ки тозакарданаш инҳоят душвор"; дис тар дим mā фал во нӯд "ин тавр ба вай нигоҳ ғакун, боз мегиръяд" (бҷ.); мам-ат жӣ w-je-о дам? "инашро дӯст медорӣ ё вайашро"? Йу лӯд: дāb-еи булӯпчи "вай гуфт: инҳо булӯпкӯшианд" (шҳ.); деф-анд ām ишбос-ат ām набасā "инҳо ҳам набера ва ҳам аберса (доранд)" (шҳ.).

Ишораҷонишинҳои дараҷаи дурни шакли танҳо йу, я-а, падежи ғайриаслиашон wi /ҷ.м./, wam бҷ. wim (ҷ.з.) ва шумораи ҷамъ wāb, падежи ғайриаслиаш wev, шҳ. wef, we чун ҷонишинҳои шахсӣ ва чун ҷо-нишиниҳои ишоратӣ нисбат ба предметҳои аз назари дур ғонб ба кор бур-

ба кор бурда мешаванд.

Ба сифати ҷонишинҳои шахси сеюм: Мародбахт қўйшам йа диманӣ дид "Мародбахтро чеф занем, вай маънояшро мегўяд"; йа римед, вен ши "вай мефармояд, ўро биёранд"; йу ғашро-и/и ача на жийш "вай ғавғоро тамоман дўст намедорад" (шх.); шам-ен шинт ху сат - ен шам тилалтош "вайро диданду ба хостгориаш рафтанд".

Барои ифодай вазифаи аслии худ, яъне чун ишораҷонишин: шам жир муаррд дак "ҳамон сангро ба ман дех"; ши дорг вирағ ху, ва Ҳөм-шам "ҳамон чўбро шикану биёр сўзонем"; ше нахчирен-и во хато Қазоқ, чўжчтири Қазоқ, ба ҳамон нахчиро нарасидааст" (айнан: Қазоқ нах-чирҳоро боз хато кардааст (шх.); шаб молен-ен во ҳавд ар калхоз каҳт "ҳамон рама боз ба кишти колхоз фуромад".

Ишораҷонишинҳои шакли падежи ғайриаслий дар шумораи танҳо аз рӯи ҷинсият тағъир меёбанд.

Мисолҳо барои ҷинси мардона: а-са, ми, шўн ар ҳазинә йос "чўра ҳамин /ч.м./ пашмро ба онбор бар"; маш-ам ди омухт чўжч "мо ўро омўзондем"; йу нашогор қишор, ди ҷат буд кийт "вай танӯри /ч.м./ навсоҳта бинобар ин дуд мекунад" (шх.). Мисолҳо барои ҷинси занона: а-ро мам а-хўзум ху, тাম чой шебум "эй бародар, инро /ч.з./ хобонаму баъд чойро тайёр мекунам"; дам му йаҳ кор-та, йа на-вэрбед "кори ҳоҳарамро ў ўҳда карда наметавонад"; йа азум пиго-ғ тийат "вай /ч.з./ аз он ҷо барвакт рафта буд" (шх.).

Дар забони шуғнонӣ ишораҷонишинҳо аз рӯи шумора ва ҷинсият ба исми баъдина мувофиқат пайдо мекунанд. Фарқи асосий дар он аст, ки дар забони шуғнонӣ мувофиқат ҳам дар шакли падежи аслий, ҳам падежи ғайриаслий аст. Дар забонҳои дигари гуруҳи шуғнонию рӯшонӣ (ба ғайр аз забони сариқўлӣ .., ки дар он ҷинсият аз байн рафтааст) мувофиқат танҳо дар шакли падежи ғайриаслий дода мешавад. Мисолҳо: йу Манаби ас Порхнев-о? "ҳамон /ч.м./ Маҳмаднаби аз Поршнев"?; йа шич гуна ас кор йат "вай /ч.з./ ҳозиракак аз кор омад" (шх.); йид дешвол чи рихихт, атиот ху ки "ҳамон /ч.м./ девор ғалтиданӣ, эҳтиёт шав"; шам аз чиданд қўйшуро /ч.з./ аз хона чеф зан".

Функцияи ишораҷонишинҳо

Ишораҷонишинҳои ҳар душуморадар шакли падежи аслий функцияҳои зеринро адо менамоянд:

Мубтадо: аған дам ху, йид ҳефти "ўро пӯшон, бигзор хоб равад"; йид пи ме хез сут ху пӯл зоҳт "вай ба пеши инҳо барои гирифтини пулаш рафт" (шх.); ди му куртә зини, йид ҳебин субҷ (ҳамин) куртаамро шўй, вай ифлос шудааст"; йам тар ҳубм бод атаб; йид андуйд ху тўйд "инро хоб бурду вай хеста рафт"; йа башандик-ағац "вай духтари нағзакак аст" (шх.); йа-та маш зив нағфамт "вай забони моро намедонад"; йу ғашро-и/и ача на-жийш "вай ғавғоро тамоман нағз намебинад" (шх.).

Ҳабари номӣ: лап ашз -йид "бисъёр чуқур - ин кўл"; а, башанд яорик - йу "бале, мардаки нағз вай".

Муайянкунанда: йам насыр лап бемаза "ҳамин нос бисъёр бемаза (будааст)" (шх.); я абубак риواҳт "ҳамон ҳудҳуд парид" (шх.); я чорик бодҷ ар шам нос "он мард аз болои зардолу афтидааст"; мад

рәчен-ен йат "ин дуҳтарҳо омаданд"; даб бачгалә-и/ен тар-ка сат? "ҳамин бачаҳо ба кучо рафтанд"? шаб молимен-ен, йушу, поштайор чу "ҳамон муаллимон, мана даравро тайёр карданд".

Ишораҷонишинҳои падежи ғайриаслий дар мавқеи аъзоҳои пайрави ҷумла (пуркунандай бевосита ва бавосита) истифода мешаванд.

Пуркунандаи бевосита: тарӯ/д/ ва, шуз мамманишам "ин чо биёр, ман онро дӯзам"; сараки мис ҳубм ши йод "пагоҳӣ ҳам ўро хоб мебурд; "ту мев лақ шеб зи "ту инҳоро мону вайҳоро гир"; ту тасадуқ сам, йима, ку чис мам "тасадуқат шавам, қаний инро бин" (шх.); шуз-та дам чор дам "ман ўро ба шавҳар медиҳам" (шх.).

Пуркунандаи бавосита:

1) бо пешоянҳо: ас ди ху риҷе 9 ўн "аз ин ҳудатро гурезон"; йу тар шам фалт-и ху лӯд-и: башанд "ў ба он (зан) нигоҳ, карду гуфт: Ҳуб шудааст" (бч.); ас мам-та биди ҳин ту на вирайи "аз ин занни беҳтар ту намеёбӣ (брв.); дусик ди бар буд, пи ди қўйшам, дис-а на ҳинт "агар (андаке) дур башад, вайро бо овози баланд чеф мезанам, набошад намешунавад" (шх.); а-ро, тар ди ху а-ғер ху зеъз "эй, дастатро ба вай дароз қуну гир":

2) бо пасояндиҳо: а-ро, шуз ми-рд чиз нақли ким "эй ба родар, ман ба ў чиро нақл қунам"? Йид ғал бўйдоқ, ху ризин бет д-рд "ин ҳоло мұчаррад /аст/, дуҳтаратонро ба вай дижед" ку шеф-ард чойки "қаний ба онҳо чой (тайёр) қун" (шх.); дев-ард дирўғ мәлўв, даб-ен башанд одамен "ба инҳо дурўғ нагўй, инҳо одамони хубанд".

3) бо пешоянду пасояндиҳо як бора: шуз-ум нашас дам-ти ҳавд, башанд мошин йид "ман (аз болои) он нав фуромадам, бисъёр мошини нағз аст"; мад-ик-ен во йат, йат-ум тар ме хез "инҳо боз омаданд, /ман/ ба наздашон омадам" (шх.); де цийен ас д-ти тоzа кин "ҳамон мўйҳоро аз болои онҳо тоza қун" (шх.); аз шефти-йен налог зоҳт "онҳоро аз налог озод карданд" (айнан: аз болои онҳо андозро гирифтанд).

Муайянкунанда. Мисолҳо: маш-та дам риҷӯв ҳац ҳарәм қо оби ҳамон шаршараро мөхӯрем": даб пүнди-ва дев бачагалә римед та-рам "баъд, бачаҳро бо ҳамин роҳ ба он тараф равон менамояд": а-ро дам мун му-рд дак, ҳам "ошно, ҳамон себро ба ман дех, мөхӯрам"; йи чо-га пунд ништ фақат дам зирав-ва "роҳи дигаре нест фақат қандиди ҳамон рӯд" (шх.); де жош-ен ли дам руш-оч ай ки "ҳамин говҳоро бо ҳамон пайраҳа ҳай қун" (шх.).

Барои ифодай муайянкунандай соҳиби ишораҷонишинҳо дар чунин шакл меоянд:

1) бо роҳи тақори ишораҷонишинҳо: а-ро, ми ми пуз мис ар мактаб шебет "чўраҳо, писари ин касро ҳам ба мактаб доҳил қуонед" /айнан... ҳамин писари широ.../; дам Сайдморо жош-анд ҳӯвд ништ "гови Сайдморо шир нест" /айнан: аз ҳамин гови ҳамон.../; ли дам ҳий, Шогун айум-анд қадам "ҳамон барзатовашро дар рӯзи Наврӯз мекушем"/ /айнан: ҳамон барзагови оиро.../ (шх.).

2) бо роҳи тасвири /апалитикӣ/ - бо омадани насанди-анди-и-нд. Мисолҳо: шам-анд шам жош на-зёц "гови ў ҳоло назоиддааст" /айнан: ўро говаш.../ (шх.); ми-ид, ми-ид, тар ҳар, дам мес-та йобд "модари ин дар шаҳр моҳи дигар моеяд" (айнан: широ модараш...)

ди-нд ди чид наху́ч, дешол са́шам "хонаи вай афтидааст, мо девор кардан меравем" (айнан; ўро хонааш...).

Хабар. Мисолхо: йам дафтар му-нд-ат йид үн-нд "ин дафтар аз они ману вай аз они (ў)"; йид малә ди-нд, бёд пи ди ма-к "ин хо-на аз они вай, бо ў чанг макун"; пущ му-нд ат ризйн ту-нд, бабам йак дигар-ра худига деф ихтийор "писар аз ман, дұхтар аз ту бо ҳам түяш мекунему дигар ихтиёрашон" (шх.).

Шаклхой ғайриаслии ишораочонишинҳо маъни дұхұрагы даранд. Яъне онҳо дар ҷумла ҳам маъни ишорати ва ҳам соҳибиятре ифода мес-намоянд. Маъни дұхұрагы дар ишораочонишинҳо номбурда дар мавриде намоянд. Мисолхо: дам видирм му-рд дәк "чорубро ба ман ра мувофиқат кунанд. Масалан; дам виширм му-рд дәк "чоруби ўро ба ман деҳ"; дам ваз пи пұхтә ай ки "ҳамон бузро ба деҳ//чоруби ўро ба ман деҳ"; дам ваз пи пұхтә ай ки "ҳамон бузро ба деҳ//чоруби ўро ба теппа ҳай қун"; маш тар ди чид са́шам "мо ба он хона меравем//мо ба хонаи вай меравем" (шх.).

Чолиби дикқат аст, ки агар чинсияти грамматикии исму ишораочонишинҳо шакли ғайриаслии мувофиқат накунад, маъни дұхұрагы барҳам мөхұрад: үшам марұб мә-хет, йә дар қарбед "қаймокашро нахұред, ў об дар қарх мөафтад"; ас ши риғұв ҳац вәр, бирезам "аз ҷайбори ў об биёр, мөхұрем".

Ишораочонишинҳо ҳар ду шакли падежій байзан маъни чонишини-ашро гум намуда, вазифаи артиклиро ичро мекунанд. Мисолхо: үни-рд-и ху пущ башанд-ау сипорт ху түйд таршев ху охногүн ҳез "вай ба ў (ҳамон) писарашро ба нағзай супорида ба назди ҳамон ошнохряш рафт"; ху кәл-и одамони /ҳамон/ савдогар ҳама "аз хоб/ хестанд" (шх.); йу дүнд кал-та суюч иди үәд үни дод-ат нан-ен үни нағамт "вай чунон калон шудааст, ки /ҳамон/ падару модараш ўро нашинохтаанд".

Чонишини нафсӣ

Чонишини нафсӣ дар шакл: хубаф ва ху дучор мешавад. Шакли аслии чонишини нафсӣ хубаф дар ҷумла ба вазифаи мубтадо меояд: ху-баф резә ки, маш-та на-хәрәм "худат резә кун, мо намехұрем"; ху-баф са пис ҳұвд ху йад "худат рафта шир гирифта биё" (шх.).

Шакли ху дар ҷумла ба вазифаҳои зерин кор фармуда мешавад.

Пуркунандай бевосита: ас ди ху рищё-ен "аз ин (кас) худатро гурезон"; йа-ий үни подек-ард питёш-ч ху "вай худро дар зери пои ў партофтааст".

Пуркунандай бавосита (бо пешоянд ва пасояндхо): йо са фук йилм ас ху ки, йо ки декүни "ёрафта ҳамаи илмхоро аз худ бикун, ё деҳқонй кун"; тәм ас ху гила кин ас маш най "набошад аз худ гила ин, аз мо не"; тар ху му кан, ту қати цайум "маро ба худат ҳамроҳ кун, бо ту медаравам" (брв.); ху-га-т мис тар маш қати чи чид, дүнд чой тарам нист "ту худатро бо мо ҳамроҳ кардан ҳастай, дар он қадар қой нест"; ху-рд тәм хирок пайзет маш-та на-хәрәм "ба худ /атон/ хүрок пазед, мо намехұрем"; калкүт ху-рд вис, ар ту побжинич маш-суд "пайтоба банд, дар поят барф надарояд" (шх.).

Ба вазифаи пуркунандай бавосита чонишини нафсӣ бо пешоянду пасояндхо якбоза омада метавонад; Пешистамо, йам-та лұд ас ху ҳез му ләкин "Пешистамо, ин мегүяд, ки аз назди худ маро ҷавоб дихад".

Луд-и пи ху ҳез му сифен, сүг ту-рд лұм "вай гүфт: Ба пеши худат ма-ро бардор, ба ту афсона мегүяд" (шх.).

Муайян кунанда: ту-т кас (деф) ху небосчун-анд чидум бейди жишч "ту аз ҳамин наберагонат кадомашро нағзтар мебинй" (шх.); питик му-рд дәк, ху тукма аңдам "ресмон ба ман деҳ, тукма-амро дүзэм" (шх.).

Баъзан шакли ғайриаслии бо пасоянди-рд омада, маъни чонишин-намо мекунад ва чун ҳиссача кор фармуда мешавад: ту-т ху-рд одам мис на вубч "ту-ку (худат) одам ҳам набудй".

Чонишинҳои саволӣ

Чонишинҳои саволӣ инҳоянд: чай-кӣ, чиз-чи, цард? бч. чир "чаро, барои чи", ца//циди//бч. цав "чи", барои чи", ка//кай//кучо", чидум "кадом", царапг, бч. царапг "чи хел", цунд "чанд".

Аз байни чонишинҳо танҳо чонишини чай? ду шакли падежій дорад. Шакли падежи аслий чай ва шакли падежи ғайриаслий - ч и мебошад.

Шакли асосии чонишини саволии чай "ки" ва шакли ғайриаслии он "чи" танҳо нисбат ба инсон кор фармуда мешавад. Мисолхо: дам жош чай аз пұхтә ҳамбент "ки он говро аз пушта фуровард?"; нур кир-ио тар чи вид "имрұз навбати ки бошад?" (шх.).

Шакли аслий дар ҷумла ба вазифаи чунин аъзоҳои ҷумла меояд:

Мубтадо: а-да, чай ас тагов йат, ку чис "бача, ки аз поён омад, нигоҳ карда аст"; рост-ау лұв, чай ту-рд ба кор "рост гүй, ки ба ту даркор аст"; дис ту-рд чай лұд "ин тавр ба ту ки гүфт"?.

Хабар: йид-чай "ин-кӣ?; ака ту нан чай, үз-ум риңүхт "ако, модарат-кӣ, ман фаромуш кардам".

Шакли ғайриаслии ч и дар ҷумла функцияҳои зеринро ичро мекунад:

Хабари номӣ: Манаби к-ам ғиса-йак ту қати чи-нд? "Маж-маднаби, ҳамин бача қати ту кист?; нур пош тар чи "имрұз навбати подабонии ки?; Сафарбек к-ид ту пущ тар чи "Сафарбек ҳамин писарат ба ки (монанд)?" (шх.); йам жош чи-нд "ин гов аз они ки?"

Пуркунандай бевосита: маш чи ки-шам "сүглүвйч" "киро ба сифати афсонагүй چеф занем?"; шх. Қазоқ чи пущ-ат Сафар чи пущ вубч? "Қазоқ писарى ки ва Сафар писарى ки будааст?" (шх.); чи лұвам башанд чөріз мәбсүт фук йи-шам "киро замшырони нағз гүем, инҳо ҳама яхеланд" (шх.).

Пуркунандай бавосита: 1) бо пешоянду: Қазоқ чи пущч "Қазоқ ба ки шитизор (аст)?"; (брв.) йә тар чи бейди чемт, тар ту-йо тар ху пан "вай (духтарчаатон) ба ки бештар уис дорад, ба ту ё ба модараш?; 2) бо пасоянду: Собир чи-ид-и лұдни Тішор сүр "Собир киро гүфт, ки имрұз дар Тішор түй дорад?"; ку лұв чи-га ху қати вам? "капп гүй боз киро бо худам биёрам?"; маш чи-га сүр ки-шам "боз киро ба түй چеф занем?".

Муайян кунанда: чи пущ ҳам? чи писарى ки?; чи пан ту ҳанда модари ки туро зад?; ми үоҳ чи жош ҳұйч? "гови ки, ши алғархор ҳүрдааст?" (шх.); гүчтілж-анд фәми ас мү-ид-та чи ворч шири бед "мо-дойи, дар бузказш аспи ки аз асин ман иш мөгузарад" (шх.).

Чонишинҳои (чи-з, цард (чир), ца//циди (бч. цав), ка //кай, цунд.

чидум, царанг аз рӯи падеж тафъир намеёбанд. Ҷонишинҳои чиз ва чидум дар чумла ба вазифаҳои гуногун омада метавонанд.

Чонишини чиз "чий" нисбат ба предметҳои бечон ва ҳайвонот кор фармуда мешавад ва функцияҳои зеринро адо мекунад:

Мубтадо: охирин-и луд: чиз аред ред? "дар охир гуфт: "Дар он чо боз мондий?" (шх.); чиз ку ту зорд-ти фалч-а? "кани боз чи дар дилат мондаст-а?" (шх.); а йах, чиз ту кал-ти "хохарчон, дар сарат чи (аст?)".

Хабар: йа, йушу, йуманд чиэ? "мана, вай дар он чо чи (аст)? (шх.); йам чиэ-ат йид чиэ? "ин чию вай чи (аст)?"

Пуркунандаи бевосита: а пацен, чиэ-ет луд? "писархо, чи гуфтед?" ; чиэ аред дунд чиси? "ту ин қадар ба поён чиро нигоҳ мекуни" (бч.); **в**уз чиэ вам тама-рд, хуш суд? "ман чи(ро) биёрам, ки ба шумо маъкул шавад?" (шх.).

Пуркунандай бавосита: 1) бо пешояндхо: айрун-ум Нахпар ас чиз хоч дуд? "хайронам, Нашпар аз чи тарсидааст" (шх.); ту пид пис чиэи ту римобч "падарат туро барои чи чиз фиристодааст" (бч.); 2) бо пасояндхо: ту-та чой чиэанд бирёзи? "ту чойро дар чи менүши?" (шх.); тат-ра чиэга бозум? "ба падарат боз чиро фиристонам?"; дад-та чиэра фол weden? "инҳо ба кӣ фол мебинанд?" 3) бо пешояндхо пасояндхо якбора: wam-анд тар чиэга awас редч "аз ин боз ба чи хавас мондааст?"; ми-та ас чиэанд тайорен-а? "инро аз чи тайор мекунанд?"; пи чиэга-й ет гир, сет тойд-ет? "боз ба чи мунтазиред, рафтан гиретон" (шх.); ар чиэга ту дил-анд вид, лув "хар он чизе дар дил дорӣ, бигӯй".

Муайянкунанда: «уз чиз нақли кинум, турд хуш вид? „ман чи хел нақл кунам (ки) ба ту маъкул бошад?; чиз дард вуд иди, хароб-и му чуд? „чигуна дард буд, ки маро хароб кард?; Норик чиз дориейн-и ми пиб вўз?; „Норик чи гуна дорухоро ин дафъа овардааст?» (бч.); маш-ам чиз қашм деф-ри? „мо ба инҳо чигуна хеш мешавем?» (шх.).

Чонишинхой цард, чир? "барои чи? чаро? дар забони шугнунӣ кор фармуда мешаванд. Дар шеваи бачувӣ чонишини чир истеъмол шуда, чонишини цард истифода намешавад. Дар лаҳҷаи шоҳдрагӣ бошад ҳам цард? ва ҳам чир? баробар истифода бурда мешаванд: ку лӯв чир (цард)нат йат? "каний, гӯй чаро омадӣ?"; тар де амили муънд чир "ба ҳавлиашон чи кор дорам?" (шх.); маш чинонӣ пирен ар ҳар чир канам? "мӯ барин пирҳо дар шаҳр чи кор кунем? (брв.); ту та во цард наёши? "ту боз барои чи гиръя мекуниӣ?"; Лалбегим во цард тийц "Лаълбегим боз чаро рафтаст?" (шх.).

Чонишинхори ца, цади, б҃ч, цав-чи? "барой чй?" асосан ба-
рои ифодаи савол дар чумла кор фармууда мешавад. Мисолҳо: ца(ца-
ди) ту-рд Мойик? "чи шуд ба ту Можик?"; ту боб му ца кийт? "бо-
бот маро ба чи мақсад суроғ мекунад?"; ди вуз ца фамум, балаф-
та-т ту? "инро ман аз кучо донам, ту бедарак ҳастӣ? (шх.); ту
бустарӣ во цали "ба ластат чй шул?"

Чонишинхой ца ва цад и аз рүй истеъмол баъзан аз ҳамдигар фарқ мекунад. Чонишини ца бештар бо асоси замони ҳозираи феъли сидош ва чидош меояд. Агар асоси замони ҳозираи феъликро ба афтиданни овозхо дучор шавад, он гоҳ бештар чонишини цади кор фармуда мешавад. Мисолхо: шам Сайидгул ризий ца кинум (цади-м).

йа пир" (ҳамон) дұхтары Сайдгүл ба ман даркор нест (айнан; чи кор кунам), вай пир аст" (шх.); шичта Құноро ош вірт, дам чой ца ки нум (шади-йум) "қозир Ҙахоноро оши буридаро меоварад, чойро чи кунам".

Чоинишини ца дар чумла чун пайвандаки тобеъкунанда низ кор фармууда мешавад. (ниг: боби "Пайвандакхо").

Ца бо калимай *шахт* маънои замониро медиҳад: йу-та ца-*шахт* йоод? "вай чи вакт меояд?"; ди пунд ку ца-*шахт* зи^шебан падум? "(ҳамин) роҳи (мошинро) кай ба он чо месозанд?" (шх.); лӯд-ум: а найн ту цем ца-*шахт* қайд судоч "гуфтам: Модарҷон ҷаш-мат кай зарар дидаст?" (шх.); ца-*шахт*-та во Помер йадет "ка-дом вакт (ба) Помир меоед?".

Ца бо калимаи ранг якчоягӣ ҳиссиёти эмоционалии гӯяндаро нисбат ба предмет ва ё аломати он мефахмонад: ди абр чис, ца-ранг торик, замӯна ача на-дивест "(хамон) аббро бин, чи хел то-рик, гирду атроф тамоман наменамояд" (шх.); а-да, ту цем нур ца-ранг? "бача, ҷашмат имрӯз чи тавр?"

Чонишини кā (кай) саволро нисбат ба макон ифода мекунад. Дар шевай бачувӣ шакли кā кор фэрмуда намешавад. Мисолҳо: жоат тар-кā йод "гово ба кучо бурдӣ?"; тӯҷт ас-кā йат? "ту аз кучомадӣ?; а-ба, му наён кай, лу: мемӯн йа ч? /бача, модарам кучос ба ў гӯй: меҳмон омадааст" (шх.); Чонишини чидӯм чунин функция хоро иҷро мекунад:

Пуркунандай бевосита ва бавосита: маш кор чидум-
ри хушат чидум-ри нист "корамон ба баязехо майкулу ба баязе-
хо не?" (шх.); даб чидум шиз кинен? "инҳо кадомашро бор мекунанд;
чидум лувам, тама маш қошиқ ца лувет?" кадомашро хонем (ки)
шумоён нақароти моро хонед?

Муайянкунанда: ту-та чидұм ваз Ҳикари "ту кадом бузро мековій?"; чидұм сипун-ат во вирыұт "кадом оғани кулбаро боз шикастій?" (шх.); чидұм бучәк-та хидірайым-анд қашаам? "кадом бузро дар иди "хидірайым"(наврұз) мекушем"; чидом ғаң ту-рд хуш, сашаам хеҳи канам? "кадом духтар ба ту маңқул, равем фотиха күнем?" (брв.).

Мубтадо ва хабари номи. Мисолҳо: чидум ту "хивди? "кадом туро зад"; чидум бе худ судъ, духтур қийшам? "кадомаш бе хол ўзуда бошад, духтуурро ҷеф мезанем" (шх.); йа ту китоб чидум, зээз ху са "китоби ту кадомаш (бошад) гиру рав?"

Чонишини саволии цүнд "чанд", чиқадар"? дар үзүүлүштөрүүдөн көрүп гана: Сафарбек ту соат цүнд? пурсыши миңдор кор фармуда мешавад: Сафарбек ту соат цүнд? "Сафарбек соатат чанд(шуд)"; пи Тавдем-та цүнд мегни? "да Тавдем чи кадар мемони (шх.); йам числә нур цүнд? "имрүэз чандум (аст)?"

Чонишинхой, муайяни

Ба чонишинхой муайяни ар "хар," фук "хама" ва чонишинхой сохта: ар чай, ар тан, ар там "хар хӣ," "ар чиз," "хар чи:", ар чидум "хар кадом" доҳил мешаванд.

Чонишини ар "хар" дар мавқеи муайянкунанда кор фармуда ме-шавад: Мисолҳо: Масумъта ар кор-а⁹ вар бед "Маъсум ҳар корро (ичро кардан) метавонад" (шҳ.); ар кор-ти сахра мәса, шанден

ту "ба ҳар кор якрави накун, ба ту меканданд" (шх.); ар ҳұм-тау
йу тилиғүн кіхт "ҳар шом вай телефон мекунад".

Шаклхой сохтаи ар чай (ар тән, ар тәм) "ҳар ки, ар чиз
"ҳар чи", ар чидүм "ҳар кадом" дар құмла қун қонишинхой таъни
ва муайяній кор фармуда мешаванд: базм-ам чүч ташкил маш, ар
чиз тама-рд форт, кет: "базмро мө ташкил кардаем, ҳар чи ихтиё-
ратон башад, кунед"; шуз ді-рд ар чиз лұм, иид бошар кіхт "ман
ба ү ҳар чи гүям, бовар мекунад; " ар чиз ту зорд-анд да вид, лұв
маш-ард "ҳар чи дар дилат башад, ба мө гүй"; шуз тар ар чиз
сум, ту ши нұм лұв "ман ба ҳар чи нигарам, ту номашро гүй"; тар
ар чиз ашас мәк пир сәши "ба ҳар чи ҳавас накун, пир мешави";
ар чай сер, иу мәхірт "ҳар ки сер аст, вай нахұрад"; ар тәм (ар
чай) да қи-шт, му хабар кин "ҳар ки қең занад: ба ман хабар дең";
ар тәм (чай) гап дід, иу сүд шигард шох шеңд "ҳар ки гап за-
над, (бояд) рафта ба гүсола алаф партояд"; ар тәм (чай) ді-яят,
лұвет сүр мәш-анд "ҳар ки ояд, гүед мө түй дорем"; ар чидүм на-
йод ши хойих "ҳар ки наояд, ихтиёраш"; тар ар чидүм ту по
Сод, ту үшін карум "ба ҳар кадом (хонае), ки тирад расад ҳамон
чо зан (шх.).

Чонишини фук (ағ) "ҳама" мисли қонишинхой муайяній дар ҳо-
лати субстантиві ва муайянкунандагы истифода мешавад.

Дар ҳолати субстантиві: фукағ-ен ят атә, иу ғал
нист " ҳама омаданд, лекин вай ҳоло нест"; қеріч-ам фукағ , цю
ард одам нист "ҳама замиронем, барои дарав (одам) нест"; иу-
данд -ам фукағ , да шұм кин маңліс "ҳама ин қо ҳастем, маңліс-
ро давом кун"; фук-анд вәх яст "ҳама аргамчин доранд"; йида, Оғо
мәш-анд ас фук пирод бод "Оғои мө, ана аз ҳама пеш гузашт" (шх.).

Ба вазифай муайянкунанда: ту ғап рост фук, амо шуз-
та на сам "гапат ҳамаш рост, лекин ман намеравам" (шх.); чид-анд
фук кор шам дәм-ти "дар хона ҳамай корро ү (ичро) мекунад" (ай-
нан: дар хона ҳамай кор дар пушти ү).

Чонишини ишорати-муайяній → дис → "ин хел, ҳамин хел", дар
құмла вазифай муайянкунандаро ичро мекунад: дис ринд, ар чиз
ди ғев-ти ца йобд лұвд " қунон росттүй, ҳарчи ба дақонаш ояд, мегү-
яд" (шх.); дис ғап ту-рд чай лұд "ин хел гапро ба ту ки гуфт?";
дис нақли мәк, ту виро ҳафә сүд "ин хел гап назан, бародарат ма-
лол мешавад".

дис → дар алоқидагы бе исм дар мавқеи ҳол низ меояд: дис-та
на-бофт, ҳар ху ҳийх қез на-сауи "ин тавр намешавад (ки) ба пе-
ши хүшдоманат наравай"; дарийойен-ен дис андай, мөшина бүнд-ен
мис анчүвч "дарьёх қунон сероб шуданд, ҳатто рохи мөшина гард-
ро ҳам зер кардан".

Чонишинхой номуайяній

Чонишинхой номуайяній инхоянд: ии чай "хеч кас", ии чиз "хеч
чи", ии чидүм "хеч кадом". Мисолхо: шуз-ум тәм ии чиз на-лұвч
"ман охир хеч қиз нағуфтаам"; шуз ии чиз на-вәр-дайум ат дис-ағ
дағағар кинум "ман хеч қиз наметавонам, vale ҳамту зұр зада ис-
тодаам"; ку қис ии чай ғал нист-о "кані бин, ҳоло хеч кас нест-
мі?", на ғүхт ат на ғұған, ии чидүм-ағ на-хам "не ғүшту не рав-
ған, хеч кадомашро намекұрам"; ту-т ии чиз вұд-о? "ту яғон чи-
ро оварді?".

ФЕЛЬ

Фель забони шүғнори дорой категорияхой грамматикии шахс,
шумора, замон, гузаранда ва монда аст. Бағыр аз ин баъзе фель-
хой монда дар асоси замони гузашта ва перфект категорияи грам-
матикии чинсияттнлиз доранд. Ҳамаи шаклхой фель ба ду гурӯхи
калон: фельхой тасрифшаванда ва тасрифнашаванда тақсим мешаванд.

ШАКЛХОЙ ТАСРИФИИ ФЕЛЬ

Асосхой фель. Дар забони шүғнори фельхой дорой се асос
асоси замони ҳозира, асоси замони гузашта ва асоси перфект мө-
башанд. Гамоми шаклхой фель аз ҳамин се асос шакл мейбанд.

Асоси замони ҳозира яғон алмати фарқунаңдае надорад: тәх
"тарош"; сипор "супор"; зәэз "гир"; ха "хұр". Асоси замони гузаш-
та аз асоси замони ҳозира бо ҳамрох шудани ҳамсадохой -д ва -т
сохта мешавад. Масалан: сен: сент "бардошт"; ха: хұд "хұрд"; мар:
мұд (ч.м.) мод (ч.э.) "мурд"; сипор: сипорт "супорид"; тәх: тәхт
"тарошидан"; шох: шеңт "афтид".

Перфект аз асоси замони гузашта бо ҳамсадохой ч, қ (ч.м.)
ва ӡ, ԥ (ч.э.) фарқ мекунад: сен: сент сенч "бардоштааст"; хұд → хұрғ
"хурдаст"; тәхт-тәхч "тарошидаст"; мұд → мұрғ (ч.м.) мұрғ (ч.э.)
"мурдаст"; сут → суоч (ч.м.), сиң (ч.э.) "рафтаст" вағайра.

Аз рүи тарзи сохта шуданашон фельхой забони шүғнори ба
фельхой дуруст ва нодуруст қудо кардан мүмкін аст. Аз фельхой сен:
сен, тәх: тәхт, сипор: сипорт, ки дар боло оварда будем ба фельхой
дуруст дохил мешаванд, зеро дар ин гуна фельхой асоси замони гу-
зашта танхो бо илова намудани ҳамсадохой -т, -д ба асоси замони
ҳозира сохта мешаванд.

Фарқи асосии фельхой нодуруст аз фельхой дуруст он аст, ки
дар вақти гузаштан аз асоси замони ҳозира ба асоси замони гузаш-
та фельхой нодуруст (бағыр аз ҳамрох шудани ҳамсадохой т, -д)
бо тағыр ёфтани садонок ва ҳамсадохой решагы низ дучор мешаванд.

Бадалшавин садонокхой решагы дар фельхой нодуруст чунин
сурат мәгірад:

1) а-й: фирап: фирип "расидан"; сиғап: сиғіп (ч.м.), сиғад (ч.э.)
"баромадан"; ҹан: ҹийт "кофтан"; ҹаш: ии шт "гиристан"; րավ:
рівд "макидан"; шанд: шиңт "хандидан"; таж: тірж "кашидан"; ҹаш:
шіхт "руғтан"; ҹарв: ҹарп "ҷүшондан"; ҹаф: ҹафт "бофтан".

2) а-ү: кирап: кирист (шх. киранд, кирист) "тарошидан, ҳа-
рошидан"; аңаң: аңшүвд "дұхтан"; вәр-вүд "овардан"; ҳар: хұд
"хұрдан"; یән: үйд "орд күфтан"; әңдәр: әңдүд "руғтан"; биҳчар:
биҳчүд "гирифтан (об, галла)".

3) а-ү; ҳ-х: ҳичанд: ҳічүхт "буридан, қағ: қуҳт "куштан"; мар:
мұд "мурдан"; тақ: тақ-тақ, кардан", жирағ (б.ч. жираш)
(жирихт "газидан"; ҳикар: ҳикүд "кофтан, қустучу кардан"; иша:
пишуд (ч.м.), пишад (ч.э.) "ором кардан".

4) ӣ, ҹ-ү: раціп: рацүст (ч.м.) ращост (ч.э.), б.ч. рицип:
рицип (ч.м.), рищост (ч.э.) "гурехтан"; үйид: вүст "бастан"; ии
ииз: пишүйд "пүшидан"; ширип: ширип (ч.м.), широст (ч.э.) "да-
ридан"; ҹис: ҹүхт "дидан"; виришүд (вириш) б.ч. авүд "боғтан";
чиш: шүст (ч.м.), ност (ч.э.) "нишастан"; парчиш: парчишүд "ақ ка-
ро" (ч.м.).

се чизе (ба эўрӣ) гирифтан".

5) о-е//е-о: шоҳ: шоҳт "афтидан"; ногъ: нё ѹд "чарх задан"; пой: пейт "чаронидан"; жоз: жоҳт "давидан"; зөс: зоҳт "гирифтан"; бирёз: бироҳт "нушидан"; зишёб: зишост "баровардан"; нимой: ни-мёйд "намудан"; нишоз: нишезд "навохтан"; ришойс: ришёйд "гушна будан".

6) ё-у: ринёс: ринуҳт "фаромӯш кардан"; ниҳёҳ: ниҳухт (ч.м.) ниҳахт (ч.э.), бч. риҳёҳ: риҳухт (ч.м.) риҳахт (ч.э.) "вайрон шудан, чудо шудан"; фирёш: фируд "фирав кардан"; чакқондан; бирёш: бруд "бачаро аз сина, чудо кардан"; парёш: парбуд (бч. парёшт) "таклид кардан".

7) и-о, ў: рими (брв. римай): римод "фармудан"; ҳици (брв. ҳицай): ҳицод "хунук ҳурдан"; риби (брв. рибай): рибӯйд "мондан"; вири (брв. вирай): вирӯд, вӯд "ёфтган"; зини (брв. зинай): зинод "шустан"; наҳти: наҳтӯйд "баромадан"; зи: (барв. зай): зод "зойдан".

Дар баъзе феълҳо ҳангоми аз асоси замони ҳозира соҳтани асоси замони гузашта ба ғайр аз бадалшавии садонокҳо тағъир ёфтани ҳамсадоҳо низ ба вучуд меояд:

1) фи-в: ҳафц: ҳаҷд "фуромадан"; ширрафт: ширӯвд (ч.м.) широфд (ч.э.) "истодан"; нибафц: нибӯвд (ч.м.), нибовд (ч.э.) "частидан"; пифафц: пибӯвд (ч.м.) пибовд (ч.э.) "частидан"; шижайфц: шижайвд "баргаштан"; анҷафц: анҷӯвд (бч. инҷафц: инҷӯвд) "сар кардан".

2) ў, (бч. иш) -х: зийӯж (бч. зийаш (зийухт (ч.м.), зийахт (ч.э.) "пажмурда шудан"; пиргаҷ // паргаҷ (бч. паргаиш): пиргуҳт // паргуҳт "суроҳ кардан"; каҷ (бч. каҷ): куҳт "куштан"; ниғӯҷ (бч. ниғаш): ниғухт "гӯш кардан"; вираҷ: вируҳт (ч.м.) вираҳт (ч.э.) "шикастан"; шихаҷ: шихухт "шона кардан".

3) э-х: абоҳ: абоҳт "фурӯш бурдан"; боҳ: боҳт "фиристодан"; шаҳз: шаҳҳт "шино кардан"; бирёз: бироҳт "нушидан"; араз: аруҳт "ба боло ҷаҳидан; жоз: жоҳт "девидан"; раҳ: риҳт "рехтан"; ришаз: ришухт (ч.м.), ришахт (ч.э.) "паридан", зөс: зоҳт "гирифтан".

4) о-ҳ гард: гаҳт "паҳлу гаштан; тард: тухт (ч.м.) таҳт (ч.э.) "чанг кардан", ран: руҳт "вайрон кардан"; зидард: зидуҳт (ч.м.) зидаҳт (ч.э.) "кандан", тидард: тидуҳт "харошидан".

5) н-д: зибан: зибуд (ч.м.) зибад (ч.э.) "паридан"; пибин: пибид "даргиондан", бизин: бизид "ба оғил даровардан"; шизин: шизид "тоза кардан"; пикин // питин; пикид/питид "кандан"; ҳин (бч. ҳан); ҳуд "шунидан"; кин: чӯд "кардан".

6) мб// б-вд: шиҳкамб: шиҳкувд "пашмро бо даст тоза кардан"; ниҳцирамб // ниҳциранб: ниҳцирӯвд "пӯчидан"; жеб: жӣвд "ресидан"; ҳеб: ҳивд "кӯфтган, задан"; руб: рӯвд: "руфтан".

7) с-д: бес: бед "гум шудан"; наҷис (бч. наҷис): наҷид "гузаштан"; пибис: пибид "сӯхтан"; рис: ред "мондан"; йос: йод "бурдан".

8) ғ-ид: пиниз: пинӯйд "пӯшидан"; бӯз: бӯйд "дӯшидан", ви-дёз: видӯйд "общорӣ кардан" об додан, ҳиперёз, ҳипирӯйд (бч. пирёф бёдош // кафондани (чуб); ширӯз; ширӯйд "халос шудан, кушо-да шудан".

Асоси перфект, чи хеле ки дар боло гуфта шуд, бо иваз шудани ҳамсадоҳо охири замони гузашта ва илова шудани ҳамсадоҳо

ч, ё (ч.м) ва з, ц (ч.э.) соҳта мешавад. Масалан: т;ч: кёхт:кёхч "сулфидан" хирт: хирч "хоридан"; абоҳт: абоҳч "фурӯш бурдан"; ажёрт: ажёрч (бч. нижёт: нижёрч "дар об тар кардан"; шёбт: шёбч "ара-лаш кардан".

Дар вакти соҳта шудани асоси перфекти баъзе феълҳо ноду-руст нишондиҳандай асоси замони гузашта дар асоси перфект ба ҳамсадои роғи ҷарангнок (ж.ж.) мубаддал мешавад, ки барои за-бонҳои рӯшонӣ , бартангӣ ва рошорӣ хос нест.¹

Мисолҳо: ҳуджӯбч "шунидан"; зинод: зинодч "шустан"; наҳ-ҷид: наҳҷид (бч. наҳҷид: наҳҷиҷ) "гузаштан"; нигӯд: нигӯбч // нигӯлд: нигӯлд: нигӯлч "тар шудан", тар кардан"; ниҳфид: ниҳфиҷ // наҳфид: наҳфиҷ "баромадан"; ҳиҷод: ҳиҷоҷ "хунук ҳурдан"; мӯд (ч.м) мод (ч.э.): мӯҷҷ (ч.м) миӯз (ч.э.) "мурдан"; ҳовд: ҳовҷ (ч.м.) хёвз (ч.э.) "хоб кардан"; ҳуд: ҳуҷҷ (ч.м) ҳурдан"; цирӯвд (ч.м.) цирӯвҷ (ч.м.) цирӣвз (ч.э.) "сӯхтан"; ширӯвд (ч.м.) ширӯвҷ (ч.э.): ширӯвҷ (ч.м) ширӯвз (ч.э.) "истодан"; чӯд: чӯҷҷ (ч.м) "кардан"; вӯд: вӯҷҷ "овардан".

Ифодаи ҷинсият дар феъл

Ҷинсият ба шакли замони гузаштаи феълҳо монда хос буда, дар феълҳо нодуруст асосан бо тағъир ёфтани садонки решагӣ (ба ғайр аз перфект) ифода меебад. Мисолҳо: ришувт (ч.м.), ришахт (ч.э.) "паридан"; шизуд (ч.м.), шизад (ч.э.) "хомӯш шудан"; зи-буд (ч.м.) зибад (ч.э.) "ҷаҳидан, гурехтан"; сут (ч.м.), сат (ч.э.) "рафтан", пуд (ч.м.), пад (ч.э.) "пӯсидан"; мӯд: мод (ч.э.) "мурдан" ва ғайра.

Дар асоси перфект бошад ҷинсияти грамматики ба ғайр аз тағъиръёбии садонокҳо бо ивазшавии ҳамсадоҳо ҳам ифода меебад. Аломати ҷинси мардона -ҷҷ, ва аломуни ҷинси занона -з, -ц аст. Мисолҳо: ниғухт (ч.м.) ниғиҳҷ (ч.э.) "шунидан"; пибидҷ (ч.м.) пибид (ч.э.) "сӯхтан, даргирифтан"; ширӯбҷ (ч.м.) ширӯз (ч.э.) "хомӯш шудан"; мӯҷҷ (ч.м.) миӯз (ч.э.) "мурдан"; ҳовҷ (ч.м.), хёвз (ч.э.) "хобидан"; цирӯвҷ (ч.м.) цирӣвз (ч.э.) "сӯхтан".

Шакли занонаи перфект метавонад барои ифодаи шумораи ҷамъи перфект ҳам ба кор бурда шавад. Дар асоси перфект боз шакли ҷамъи сусе барои ифодаи шумораи ҷамъи перфект ва шаклҳои занонаи перфект дар ҷумла ҷои ҳудро иваз карда, ба ҷои якдигар ҷабаробар кор фармуда мешаванд.

Мисолҳо: яй жош: риҷисц // риҷосч "ҳамон гов гурехтааст"; яй ҷиник миӯз (миӯз) "ҳамон занак мурдааст"; Сафармо тиҷ // тойҷ "Сафармо рафтааст".

Ифодаи шаҳс ва шумора дар феъл

Шаҳс ва шумора ба воситани бандакҳои феълӣ ифода меебад.

¹ Файзов М. Язық рушанцев советского Памира. Душанбе, 1966, с. 95; Т.Н.Пахалина . Сарыкольский язык. М., 1966, с. 41; аз вай: Памирские языки. М., 1969, с. 31. Карамхудоев Н. Бартангский язык. Душанбе, 1973, с. 135; Курбанов Х. Рошорвский язык. Душанбе, 1976, с. 111.

Дар ҳамон шаклҳои феълие, ки аз асоси замони ҳозира сохта мешаванд, шахс ва шумора бо бандакҳои шахсии феълий ифода мейбад.

Бандакҳои шахсии феълиро дар чунин чадвал нишон додан мумкин аст.

Шумора	Шахс		
	шахси якум	шахси дуюм	шахси сеюм
танҳо	→ум, →м wuz cāwum (// cām) "ман меравам"	→и ту cāwii "ту меравӣ"	йу суд "вай меравад"
чамъ	→ам mash cāwām "мо меравем"	→ет тама cāwet //сет "шумо меравед"	→ен wāb cāwen//сен "онҳо мераванд"

Шахс ва шумора дар замони гузашта бо нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий ифода мейбад. Чадвали нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий чунин аст:

Шумора	Шахс		
	шахси якум	шахси дуюм	шахси сеюм
танҳо	→ум/→м wuz-ум сут "ман рафтам"	→ат/→т ту-ат/ту-т сут "ту рафтӣ"	→и йу-/й/и сут "вай рафт"
чамъ	→ам mash-ам сат "мо рафтем"	→ет там, →ет сат "шумо рафтед"	→ен wāb →ен сат "онҳо рафтанд"

Фарқи асосии нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий аз бандакҳои феълий дар он аст, ки онҳо (яъне нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий) одатан ба тъъзи якуми чумла васл мешаванд.

Масалан: wuz-ум деф йуманд ача на wānt "ман шӯҳро дар он чо тамоман надидам" (шх.); йуманд-ум наш фирӯзат wād баъз галā-и ен мис йат "нав он чо расидаму ҳамон баҷаҳо ҳам омадаид" (шх.); йу то йат, хирок-ам waxt тайёр чӯъ, "то вай омад, (ки) мо ҳӯрокро тайор кардем"; wāi цемон-ен худ ба худ-а бибоид "чашмҳояш худ ба худ пӯшида шуданд".

Нишондиҳандаи маҳсуси феълии шахси З-уми шумораи танҳои дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он (баҷувину шоҳдарагӣ) аз рӯи ис-теъмоли худ хусусияти хоси фарқунаанд дорад. Дар шеван бачувӣ вай одатан бо феъл (сарфи назар аз чои феъл дар чумла) паздик мояд, аммо дар забони шуғонӣ, чун кӯда, бо аъзои якуми чумла мояд. Дар шеван шоҳдарагӣ бошад, нишондиҳандаи шахси З-уми танҳои метавонад ҳамчун дар забони шуғонӣ ва ҳамчун шеван баҷувӣ кор фармуда шавад.

Мисолҳо: йу-и китоб (бч. йу китоб -и) зоҳт ху тӯйд "вай китобро гирифту рафт"; йу (й)-и ху ўин (йу ху ўин лап-и жӣ wāch "вай занашро ниҳоят дӯст медорад" (шх.); му пуш доима-в-и чӯпуни чу "писарам доимо чӯпонӣ мекард".

Дар феълҳои мондаи забони шуғонӣ ва шеваҳояш нишондиҳандаи маҳсуси феълии шахси З-уми танҳо-и меафтад: йу йӯданд ат йа йаманд ност "вай дар ин чо ва ў (ҳоҳараш) дар он чо нишааст"; йу куманд ҳовд "вай дар ҳамон чо хоб кард" (шх.).

Шаклҳои инкории феъл

Шаклҳои инкории феъл дар забони шуғонӣ бо ёрии ҳиссачаҳои инкории на ва мā соҳта мешаванд.

Ҳиссачаи мā бо шаклҳои зерин кор фармуда мешавад:

1) бо асоси замони ҳозира-ояида: а-ро, ли ас ху калтади-та на -бисхирен "ҷӯра, ба одами аз худ қалонтар намерасанд" (шх.); цифчин моли-та адол на -суд "моли дуздидағӣ ҳалол намешавад" пайиз wuz ба-шанд на-вárдайум "ман дагъво дуруст наметавонам (брв.)

2) бо замони гузашта: wuz-ум сут падум wālofēn-ен на джӯд "ман ба он чо рафтам улорҳоро (аспҳои боркашро) надоданд" (шх.); wād-ен чой цард на -бироҳт "онҳо чаро ҳой нахурдан; йа аруд наҷат ху тойд "вай ин чо најомада рафт";

3) бо перфект ва замони гузаштаи дур: бад йу ас ҳоч пӯнд-ва на -тӯйч "сони, вай аз тарс қад-қади роҳ нарафтааст"; йа ғал чӯн на-си-цат wām gӯz-ен дарбен "вай ҳоло қар нашудааст, лекин гӯшҳояш дард мө-кунанд; wuz-ум ҳо йумаид ҳāb на-пӯшҷ-ат "ба ҳаёлам, ман шаб дар он чо ғӯистода будам" (шх.); му йаҳ-и на-вэбҷат wōx ди ту ворҷ -ард "ҳо-ҳарам ба аспат алаф//каҳ на партофта будааст".

Ҳиссачаи мā дар мавридиҳои зерин кор фармуда мешавад:

1) бо сиғаи амрӣ: лӯвҷ-и ар чӣз ли ғен, ту мā ха "гуфтааст": ҷизеро, ки пазанд, ту ма ҳӯр (шх.); шилак-аҷ тар ваҷ мā са, касал cāw и "луб-луч ба берун набаро, касал мешавӣ"; ху кокулен тām mā tēx "мӯй саратро натарош" (шх.); ди ворҷ мā ѹос "ин аспро (ба он ҷо) набар" (шх.).

2) бо замони ҳозира-ояида, перфект ва плюсквам перфект мā-ноҳои гуногуни модалиро ифода мекунад: дам зими башанд wāb-ҷак бет, ҳаҷ бед-анд ѹид коқ мā суд "ҳамини замширо дуруст ҷӯяк занед, дар вақти об мондан қоқ нашуваад" (шх.); ту тāt дис мā лӯд, мāш ҳафā cāwām "пада-рат ин хел нағӯяд, мо малол мешавом"; а-ро, ди ҷат малол мā суд, "баро-дар, барон ҳамини малол нашешудед"; дам ҷой мā бироҳт во касал ту мā-киҳт "ҷойро нашешудӣ, боз туро касал нақунад"; мā-тилонҷит wāf ri-зӣ, инҷи магам вет wām "духтарашонро хостгорӣ нашекардед, акпӯи бояд вайро биёред" (шх.); а-ро, ин чӣ-аҷ ба кор на-зуд мā-зоҳчат-ст wāi ҳас-хор "ҳеч чиз даркор набуд, чизу чораашро нашегирифтад".

2) Дар забони адабӣ-ти классики тоҷик истифодá бурдани ҳиссачаи мā-коиунӣ буд. Ҳиссачаи мā дар забони адабӣ ҳозираи тоҷик одатан дар назм кор фармуда мешавад.

Чу ёби дӯсте саҳтани ингах дор,
Ба сустӣ доманаш аз даст магзор.

(И.Хисрав)

Ҷони ширин ин қадар ҷангам макун,
Ин қадар бӯхуда дигитангам макун.

(Л.Турсунийода).

Дар шеваи бачувӣ ҳиссачаи мā метавонад аз феъл чудо ояд. Бо ин хусусияти худ шеваи бачувӣ ба забони сариқӯй ва рошорӣ наздики мешавад: З а-ро тама мā виноу чӯҷӯ//виноу мā чӯҷӯ/шичет нахҷир боб мешавад; З а-ро тама мā виноу чӯҷӯ//виноу мā чӯҷӯ/шичет нахҷир боб мешавад; З а-ро тама мā виноу чӯҷӯ//виноу мā чӯҷӯ/шичет нахҷир боб мешавад; З а-ро тама мā виноу чӯҷӯ//виноу мā чӯҷӯ/шичет нахҷир боб мешавад; З а-ро тама мā виноу чӯҷӯ//виноу мā чӯҷӯ/шичет нахҷир боб мешавад.

Муносибатҳои модалию замонии феъл

Дар системай феълии забони шуғнонӣ категорияи замон равшан ифода ёфтааст. Дар ҳамаи замонҳо чунин шаклҳои феълии ба ҳам муқобил: замони ҳозира-оянда, замони гузашта, перфект ва замони гузаштаи дур амал мекунад. Аммо категорияи сиға бар хилофи забони адабии тоҷик ба ҷорӯрӯҳ чудо намешавад.

Дар системай феълии забони шуғнонӣ асосан ду сиға-сиғаи ҳабарӣ ва сиғаи амри-ро нишон додан мумкин аст. Муносибатҳои дигари ғуногуни маънии модалий аз қабили ҳоҳишмандӣ, амри бавосита, таҳмин, эҳтимол ба воситай шаклҳои феълии замони ҳозира-оянда, перфект ва шакли замонии гузаштаи дур ифода мешаванд. Дар шакли замони ҳозира-оянда ва замони гузаштаи дур аломати мӯддати ҳиссачаи инкории мā мебошад. (Агар мā бо шакли замони ҳозира-оянда ва замони гузаштаи дур наояд, онгоҳ то-биши маъногии модалий низ аз байн мераравад): тарам мā сӯд, wād-en маш на-жӣ-ҷӯ “ба он ҷо наравад, онҳо моро нағз намебинанд;” йу mā-nimzod ҷам рабоб-ти му, таът лӯвд “вай бо ҳамон рубоб нанавозад, падарам ҷанг мекунад”; wəf ҷундор мā-куҳҷит “гӯсфандашонро намекуштед (шҳ.).

Дар перфект бошад модалият ҳам дар шакли инкорӣ, ҳам ғайри-инкорӣ ифода мебайд. Дар шакли инкории перфект аломати модалият ҳиссачаи инкории мā ва дар шакли ғайриинкорӣ ба модалият набудани нишондиҳандаҳро махсуси шахсу шумора ишора менамоянд: маш ҳех йу, нимӯ wī mā-ҷӯ “вай ҳешамон (аст), вайро дашном намекардӣ”; ту лап mā-шīnch “ту бисъёр намекандӣ (шҳ.); а-ро, wād мис тама қати тар цоҳ сиҷ “ҷӯра, онҳо низ ҳамроҳатон ба дарав мерафтанд”.

Сиғаи ҳабарӣ

Ба сиғаи ҳабарӣ шаклҳои зерини замонӣ-замони ҳозира-оянда, замони гузашта, перфект ва замони гузаштаи дур доҳил мешаванд.

Замони ҳозира-оянда

Шакли замони ҳозира-оянда аз асоси замони ҳозира бо иловай бандакҳои шаҳси (-ум, -и, -д дар шумораи ҷамъ: -ām, -et, -en) соҳта мешавад. Шаҳси сеюми танҳо дар феълҳои нодуруст ба таътири садонокҳо ва ҳамсадоҳо дучор мешавад. Дар поён барои намуна тасрифи феъли нодурусти wīftow (wāf: wīft) “бофтан”-ро меоварем:

- Шумораи танҳо
- 1. wuz wāfum
- 2. tu wāfi
- 3. yu wōft

- Шумораи ҷамъ
- маш wāfām
- тама wāfet
- wād wāfei

З Пахалина Т.Н Сарыкольский язык, с. 44; Курбанов Х. Рошорвский язык, с. 118.

Шакли замони ҳозира-оянда чунин маъноҳоро меваҳмонад:

1) Амали доимиин баанҷомнарасида: ху пуз-ник ҷат-та ѹа дойим-а-нӯд ху му зорӯ тāнг сӯд “вай барои писарчааш доимо мегиръяд ва дилам танг мешавад”; рӯх-та тиҷам ат ҳум-та ѹадам “лагоҳӣ ба кор мeraвему шом меоем” (шҳ.); wuz ҳима дӯ сол дарб пâxshum “ма-на ман ду сол боз касал ҳастам”.

2) Амали конкрети ва муайяни дар замони ҳозира рӯйдода: wuz шич шândum ат, ту му сӯрат зёз “ман ҳозир ҳандаму ту ҳуратамро гир”; а-ро, ди дас(т) mūzā тарӯ ва мам шағ цайам “ҷӯра, ҳамон даст пӯшакро биёр, ман (ҳамин) хорро даравам (шҳ.); waz шич соз лӯвум ат, тама қошик лувет “ман акнун сурӯд ҳонаму шумоён нақоҳоти сурӯдамро ҳонед” (бч.); маш ғал мам ҷой бирёзам ат, тама дивенет “мо ҳоло ҷой ҳӯрему шумоён (ғалларо) бод қунед”; ѹадет ху дам бет ху тāм во сет “биёed дам гиреду байд боз равед”:

3) Барои ифодай амали оянда ба кор бурда мешавад: Ҳумне мӯ-ти мемун cāwām “лагоҳӣ ба (пеши) ман мегӯмӣ мeraвем” ту диву ӯкманд ҳумне тēхум “лагоҳӣ”, албатта, дарратро метарошам; нур ю ҳумне ми ҳадорҷ созет, ху қаҳт ѹānām “бачаҳо, имрӯз ё լагоҳӣ ҳамин осиёбро дуруст қунед, ғалаамонро орд мекунем”. (шҳ.).

Барои аниқ кардани ифодаи амали дар давраи муайян рӯйдода, дар забони шуғнонӣ ҳиссачаи -та-кор фармуда мешавад. Ҳиссачаи -та-пеш аз асоси феъли омада, ба қалимаи аввали ҷумла мечаспад. Ҳиссачаи -та барои иҷро шудани амал дар замони ҳозира-оянда чунин то-бишҳо мединад.

1) Боварии қуллӣ ба иҷро шудани амал дар замони ҳозира-оянда. Мисолҳо: ҷам-та ас Ҳидорҷеф варӯм ту fām māk “вайро аз Ҳидорҷеф ҳатми меорем, ту парво накун” (шҳ.); wēzdarā wōx-та асید маш цайамимсол алафи Веҳзаро мо ҳатми мedaравem” (брв.); ту-рд-та ѹii ҷиз қаҷен, му мис ҳабар ки “ба ту, албатта, ҷизро мекушанд, машро ҳам ҳабар қун”.

2) Амали доимииро меваҳмонад: пи ѹii-та филwōd бен “позаро ба юғ мемонанд”; қиор-та ҷид-ард кен “дегдонро дар ҳона месозанд”; маш-та қириқи ҳарām “мо бо ҳавбат мегӯрем” (шҳ.).

Замони гузашта

Замони гузашта, бо ҳамроҳ, намудани нишондиҳандаҳро махсуси феъли (-ум, -ат, -и, шумораи ҷамъ-ām, -et, -en) аз асоси замони гу-зашта соҳта мешавад. Дар бораи нишондиҳандаҳро махсуси феъли ниг. саҳ, 39.

Барои мисол тасрифи феъли гузарандай wīftow-“бофтан” ва феъли nīstow- (ниӯ): нӯст, ност (ҷ.з.) “нишастан” оварда мешавад:

- Шумораи танҳо
 - 1. wūz-um wīft
 - 2. tu-ī/ at wīft
 - 3. yū-(ī) wīft
- (шҳ, бч, ѹii wīft-и)

- 1. wūz-um nūst
- 2. tu-ī/ at nūst
- 3. yū-(ī) nūst (ҷ.з.) ѹā nūst (ҷ.з.)

- Шумораи ҷамъ
- маш-ām wīft
- там-et (бч, тама-ī) et (wīft
- wād-en wīft

- маш-ām ност
- там-et (бч, тама-ī) et ност
- wād-en ност

Шакли замони гузашта меваҳмонад: 1) Амали дар замони гузашта рӯйдода сарфи назар аз давомнокӣ ва яккаратӣ: *wuz-* ум ѹат арақкарда м вуд ху, касалум сут "ман арақкарда омадам ва касал шудам" (шх.); аро, ии пїнаки (й)ум чӯд ху дадум тӯид "чӯра, камакак дам гирифтаму баъд рафтам"; Сумбулъи *wi* дўнд па *naw-* шардт, даден нивишт "он чиз, ки Сумбул лаққид, инҳо навиштанд".

2) Давомнокӣ ва мӯлкаратӣ ба воситай тақори феълҳои замони гузашта: *wuz-*ум молаҳ чӯдчӯд ат ѹа риҷос ваэ хабар сат "ман поида истода будам, аммо ҳамон бузи ҳушъёр хабар шуд" (шх.); ии ѹочирандӣ зўртзўрт ат окири белат муард зоҳи "вай дар наъбат зўр зада охир ба ман билетро гирифт" (шх.).

3) Дар ҷумлаҳои мурakkab, замони гузаштаи феъл бо асоси замони ҳозира якҷоя омада, амали дар оянда ба вуҷуд омадаро меваҳмонад: тайорат дӣ ху сӯр чӯд, маш дағен вет "тӯйатро, ки ба охир расондӣ, дойраҳои моро биёред"; ҳӯдм дӣ дам ѹод, садо макет "хобаш, ки бурд садо нақунем"; дуҳтур дӣ ѹат, хабар му кин "дуҳтур ки омад, маро огоҳ кун".

П е р ф е к т

Шакли перфект аз асоси перфект бо иловава шудани нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий соҳта мешавад. Аз рӯи кор фармуда шуданашон байни нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий дар шакли перфект ва замони гузашта фарқе дида намешавад. Дар поён боз тасрифи феъли мондаи нистоу "нишастан" ва феъли гузарандай *wiftoh* "бофтан"-ро меорем:

Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
1. <i>wuz-</i> ум <i>wifch</i>	машъам <i>wifch</i>
2. ту-(й)ат <i>wifch</i>	там-ет <i>wifch</i>
3. ѹу(ҷ.м.) <i>wifch</i> (шх. бҷ. ѹу <i>wad-een wifch</i> ѡифчи)	<i>wad-een wifch</i> ѡифчи)
иа (ҷ.з.) <i>wifch</i> (шх. бҷ. иа ѡифчи)	

1. *wuz-*ум нӯсч (ҷ.м.), нӯсц (ҷ.з.) машъам носч//нӯсц 4
2. ту-(й)ат нӯсч (ҷ.м.), нӯсц (ҷ.з.) там-ет носч//нӯсц
3. ѹу нӯсч (ҷ.м.), иа нӯсц (ҷ.з.) *wad-een nosc*//нӯсц

Ин шакл меваҳмонад: 1) Натиҷаи амали воқеъгардида, ки дар гузашта ба вуҷуд омадааст: ѹу аруҷҳо додҷа арум "вай ҷаҳидааст ва ба он ҷо афтидааст" (шх.); *wam* ғӯҷ дарӯ ҷӯҷҳо дад чӯн сиц "гӯшаш дард кардасту сонӣ кар шудааст"; ѹам ҳачени вӯҷҳо ху зимни чӯрҷ "ин барзаговҳоро оварда заминашро шудгор кардааст"; якборӣ барнёҷҷо *wi* ху ѹу бе худ судҷ "вайро якбор ҷунбонидаасту вай беҳол аст" (шх.). 2) Хулосабарории мантиқие, ки аз амали якум ба вуҷуд омадааст: афтобус на ѹат, гимӯн *wam* балӯн во-нӯшҷ "афтобус наомад, шояд балонаш боз нишастааст" (шх.); а чен, ѹам машҳашт *wut*, мойи пасангихҷ "бачаҳо, шастамон мечунбад, маълум мешавад, ки моҳиро қапидааст".

⁴ Дар бораи шакли занонаи перфект ва шумораи ҷамъи перфект сухан ронда шуда буд. Ниг. с. 37.

3) Дар ҳикоя, афсона инчунин накли нутқи одами дигар кор фармуда мешавад: Қадим ёла вудҷ на вудҷ Миср-анд потӯро вудҷ "дар вакти қадим, гӯё, дар шаҳри Миср подшоҳе будааст"; на ху исботи и ѹу башанд аж додҷ "вай гӯё, ҳисботашро ба дурустӣ супоридааст" (шх.).

Ҳиссачаи мā бо перфект омада, тобишҳои гуногуни модали: ҳоҳиш, заруриат, майл ва ғайраҳоро медиҳад: мā-ҷéwch фуқат заҳми ху ҷӯҷҷӯҷ намехоридӣ, ҳудро ҳама хуншор (захмдор) кардай" (шх.); мā судҷ, тар *wi* ҳод "намерафтӣ ба хонааш" мā-китенҷди ғафā, иида касал "ҳамин бачаро намечунбондӣ, вай касал (аст)" (брв.); дис мā-љóvch, ѹу-та хафā сӯд "ин ҳел намегуфтӣ, вай малоз мешавад"; мā-бедҷ ашқот-ам кӯҷҷат "гум намешудӣ, ҳурок меҳурдем" (шх.).

Ҷолиби диққат аст, агар шакли ҳолиси перфект нишондиҳандаҳои маҳсуси феълиро нағирад, дар он вақт бе ҳиссачаи инкории мā-низ тобишҳои модалиро ифода мекунад: дӯндиқ гардā ҳёҳҷа ху ла-гандакти пёхҷ "камакар ҳамир мекардӣ ва дар лаганаж мепухтӣ"; дӯсик бодум рӯған муард вӯҷҷат "камакар равғани бодом ба ман меовардӣ, касал ҳастам"; авал шидҷ ху тāм судҷ сайли "аввал медаравидӣ ва баъд сайд мерафтӣ" (шх.) ху кор ҷӯҷҷӯҷ тāм ѹаҷҷ "коратро мекардӣ ва баъд меомадӣ".

Замони гузаштаи дур (Плюсквамперфект)

Плюсквамперфекти забони шуғонӣ аз асоси перфект бо иловава шудани суффикси -ат ва нишондиҳандаҳои маҳсуси феълий соҳта мешавад. Дар шевай шоҳдарагӣ варианти дигари ин суффикс-ат низ истифода мешавад. Тасрифи феълҳои нистоу "нишастан" ва *wiftoh* "бофтан"-ро аз назар мегузаронем:

Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
1. <i>wuz-</i> ум <i>wifchat</i> //шх. <i>wifchit</i>	машъам <i>wifchat</i> //шх. <i>wifchit</i>
2. ту-(й)ат <i>wifchat</i> //шх. <i>wifchit</i>	там-ет <i>wifchat</i> //шх. <i>wifchit</i>
3. ѹу-ий <i>wifchat</i> //шх. ѹу <i>wifchit</i> -и <i>wad-een wifchat</i> //шх. <i>wifchit</i> бҷ. ѹу <i>wifchat</i> -и	

1. *wuz-*ум нӯсчат//шх. нӯсчат (ҷ.м.); нӯсчат//шх. нӯсцит (ҷ.з.)
2. ту-(й)ат нӯсчат//шх. нӯсчат (ҷ.м.); нӯсчат//шх. нӯсцит (ҷ.з.)
3. ѹу нӯсчат//шх. нӯсчат (ҷ.м.); ѹу нӯсчат//шх. нӯсцит (ҷ.з.)

Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
1. <i>wad-een</i> носчат//шх. носчат//нӯсцит	машъам носчат//шх. носчит//нӯсцит
2. там-ет носчат//шх. носчит//нӯсцит	
3. <i>wad-een</i> носчат//шх. носчит//нӯсцит	

Плюсквамперфект дорои маъноҳои зерин аст:

1) Амали дар гузашта ба вуҷуд омадаро ифода мекунад: пар *wos-*ум дам қӯл-анд *wifchat* "порсол дар қӯл шиноварӣ карда будам" (шх.); *wuz-*ум пиро ас дев *iafchat*, *iyura* ии *yorad* на-вуд "ман пеш аз инҳо омада будам, ин ҷо ҳеч кас набуд"; ту-т пироки лап қёҳчит ат шич-ат хуб судҷ "ту пештар бисъёр месулифи, акнун шифо ёфтай"

2) Амали дар замони гузашта ба вүчуд наомадаро мефаҳмонад: шичарди му парцепчит ху ту нүмум лўвчат "ҳозир қариб маро фи- реб дода буд ва номатро мегуттам" (шх.); йа жир рўфитирмас тар му буст ангихт, ага на вирухчат и му буст "ҳамон санг андакак ба дастам расид, набошад дастамро мешикаст"; е виро, ҳастни рийт му добчат "эй ако, қариб тарма маро зер мекард".

3) Дар чумлаи мураккаби тобеи бо чумлаи пайрави шартӣ маънои ирреалиро ифода мекунад: йид ҷа бифчат машҳам ди римоҷнат "вай агар аз ӯҳдаи ин кор баромада метавонист, мо ӯро мефармудем", ди ғада-т биди ҷа чӯхчит, йид ас ту ҳез нағтӯйчит "агар ин бачаро нағтар нигоҳубин мекардӣ, вай аз наздат намерафт" (брв.); ҷа нушчатат пи маш, савор-ам ту чӯхчат "агар ба мо интизор мешудӣ, туро (ба мошин) савор мекардем".

Сигай амр

Сигай амри забони шуғнонӣ танҳо шахсҳои дуюми танҳову ҷамъро далолат мекунад. Шахсҳои дуюми танҳо ба асоси замони ҳозираи феъл баробар мебошад. Масалан: ҳар "хӯр"; пиниҷ "пӯш"; ниҷ "шин"; вар "биёр"; ҳикар "бикоб"; ҳойет "хонед" ва ғайра.

Дар забони шуғнонӣ ва шевайи шоҳдарагӣ шакли иҳтикоршудаи сигай амр серистеъмолтар аст: варет//вет "биёред"; зёзет//зет "гиред"; саҳет//сет "равед"; ҳарет //хет "хуред". Ин ҳодиса барои шевайи бачуви хос нест. Маънои асосии ин сигай амру фармон аст: дам нош бӯв ху мак-ри "ин зардолуро барои амакатон чин(ед); юц пидин ҳиҷод-ам" "оташро гирон, хунук ҳӯрдем" (шх.); нур ас ҷаҳмā ту ҳаҷ машҳард вар "имрӯз ту аз ҷашма ба мо об биёр".

Шакли инкории сигай амр бо ҳамроҳ кардани ҳиссаҷаи инкории мā сохта мешавад: мā пидин дам широу, риҳнойи "чароро дар-нагирон, (ҳоло) равшан (аст)"; лап тез мā жоз, ҳоҳӣ "бисъёр тез надав, меафти".

Феълҳои тарзи пассив

Тарзи пассивии феъл дар забони шуғнонӣ аз асоси перфект бо ҳамроҳ кардани суффикси -ак ва феъли ёридиҳандаги сидоу сохта мешавад. Мисолҳо: ас ҳи садо ҳӯбҷак сут "аз ҳамон ҷоҳ садо шунида шуд"; мактаб ди майзҷак сут, са падум директор "мактаб, ки сохта шуд, он ҷо директори мактаб шав" (шх.).

Дар забони шуғнонӣ тарзи дигари ифодаи пассив низ вомехӯрад, ки дар он ёридиҳандаги пеш аз феъли асосӣ гузашта шуда, суффикси -ак низ фуруғузор мешавад: пироки мешаҳа на-сӯҷ "дар вақт-ҳои пеш мева шинонда намешудааст". Ин шакл дар нутқу, ниҳоят кам истифода мешавад.

Феълҳои забони шуғнонӣ монда ва гузаранда мешаванд. Баъзе феълҳои мондаи замони гузашта дорои ҷинсият ҳастанд. Феълҳои гузаранда бошанд аз рӯи ҷинсият тағъир намеёбанд: Ҳан: Ҳуд (ҷ.м.), Ҳад (ҷ.з.), Ҳудҷ (ҷ.м.), Ҳиц (ҷ.з.) "сӯхтан"; Ҳофӣ: Ҳовд, Ҳовҷ (ҷ.м.), Ҳевҷ (ҷ.м.) "хобидан"; тойд (ҷ.з.), тӯйҷ (ҷ.м.), тӣц (ҷ.з.) "рафтан"; андиҷ: андӯйд (ҷ.м.), андойд (ҷ.з.), андӯйҷ (ҷ.м.), андӣц (ҷ.з.) "хестан"; ви: вуд (ҷ.м.), вад (ҷ.з.), вудҷ (ҷ.м.), виц (ҷ.з.) "будан"; зӣ: зид, зидҷ "куштан"; Ҳеб: Ҳебт, Ҳебҷ "азоб додан"; Ҳарҳӯд,

ҳӯҷҷ "хӯрдан", рӯб; рӯбт, рӯбҷ "рӯфтан"; Ҳой: Ҳейт, Ҳейҷ "хондан" ва ғайра.

Дар феълҳои таркибии номӣ аломati фарқунандаи феълҳои гузаранда ёғидиҳандаги чидоу "кардан, намудан" ва феълҳои монда ёғидиҳандаги ситоу "шудан" мебошанд: пат чидоу "бардоштан", Ҳиз чидоу "бор кардан"; ҷой чидоу "пинҳон кардан"; мот ситоу "монда шудан"; алқ ситоу "кушод шудан"; кул ситоу "тамом шудан"; хебин ситоу "чиркин шудан".

Шаклҳои каузативии феъл

Шаклҳои каузативӣ аз асоси замони ҳозираи як қатор феълҳо бо ҳамроҳ намудани суффикси-ен сохта мешаванд: андиҷ : андиҷен "хезон"; таро: тарбен "чангён"; раз: разен "резон"; лақ: лақен "чун-бон".

Шакли каузативии баъзе феълҳо бо ёрии бадалшавии садонокҳои решагӣ сохта мешавад, ки маъмултаринашон аз инҳо иборатанд:

а:ê

1) риҷаҳ - риҷаҳ: "парон"

ҳичаф - ҳичаф: "кафон"

фирап - фирап: "расон"

вад - вад: "шино кунон"

Ҳаҷ - Ҳаҷ: "сӯзон"

Ҳаҷ - ринҳаҷ: "гиръён"

Раҷаҳ - раҷаҳ: "(шир) макон"

Ҳарҷа - Ҳарҷа: "ҷӯшон"

Ҳарҳӯд - Ҳарҳӯд: "хӯрон"

а:ê

2) чак-чек "чакон"

ниҳар - ниҳар: "ғалтон"

брв. Ҳарв - Ҳарв: "ҷӯшон"

дақ - дақ: "лесон"

зиҳар - зиҳар: "даррон"

а:ӯ

3) зийаҳ - зийаҳ: "хушкунон, пажмурдакунон"

ангах - ангах: "дармонон"

ширавс - ширавс: "кӯки чизро канондан"

шх. Ҳарда - арту: "нахудро аз ғилоғаш баровардан"

шх. бидгахц - бидгахц: "пешпо ҳӯрон"

и:ê

4) ниҷ - ниҷ: "шинон"

Ҳи - Ҳи: "сӯзон"

пи-пӯш: "вайронкунон, туршкунон"

сири - сирӯш: "ҷудо кунон"

Ҳици - Ҳици: "хунук курон"

ривир - ривир: "идир кардан"

а:е

ширафс - ширемб: "тағсон"

ниҳафс: Ҳи-нидемб: "частон"

пидафс - пидемб: "частон"

шижафс - шижемб: "баргардон"

Шаклҳои ғайритасрифии феъл

Масдар

Дар забони шуғнонӣ ду шакли масдар-масдари пурра ва нокис вуҷуд дорад. Аломати масдари пурра суффикси -оу мебошад: анҷиҷоу "доштан"; видӣ-иҷоу "об додани замин"; пинӣ-иҷоу "пӯшидан"; бимед-иҷоу "молидан"; шид-иҷоу "даравидан"; шинт-иҷоу "ҳандидан".

Масдари пурра функцияҳои зеринро адо мекунад:

Мубадо: **шінтоу** - а йах, лап ғайимат "хоҳарҷон, дидан ғанимат аст"; шінтоу динд арзӣ "ҳандидан ба ин (ас) одат шудааст" (шх.).

Хабар: **ши-рд ҳаб-а** андидоу-мидоу "барои ўсаҳархезӣ (аз хоб ҳестан) - ба мурдан баробар аст"; тама-рд зидидоу-мидоу ди ҷаҳт дойим йӯра ғажд "барои шумо рӯбучини хона ба мурдан ба-робар (айнан: барои шумо рӯфтan - мурдан) аст" (шх.).

Пуркунандай бевосита: ту ку зёхтоу мис на-фами "ту ҳариданатро ҳам намедонӣ (шх.); ғиникен тиҳтоу-ум шінту му шӯҳ тӯйд "чангӣ занакҳоро дидаму ҳуш аз саром рафт"; Сайид пар-ҷептоу-ти дӯнд жӣ-ҷӯниди, йобд ку пёкӣ "Сайд коҳондани касро дӯст медорад (ҳамеша) омада мепурсад" (шх.).

Пуркунандай бавосита бо пешояндҳо ва пасо-яндҳо: ас жӣ-доу-а) му дуст омухт судҷ "аз (ресмон) ресондан, дастам одат кардааст" (шх.); ас ништоу фойдӣ нист қарор кин "аз гиристан фойда нест, ором шав"; дӯйдоу-ти лӯвон: сӯ, сӯ, сӯ "дар вақти дӯшидан (дӯшидан говҳо) мегӯянд: сӯ, сӯ, сӯ" (шх.).

Масдари ноқиси баъзе феълҳо шаклан ба асоси замони гузашта монанд аст. Масалан, дар феълҳои алёҳтоу-фурӯ бурдан", китентоу "ҷунбонидан", шінтоу "ҳандидан" шаклҳои алёҳт, китент, шінт барои асоси замони гузашта ва масдари ноқис муштарақанд. Аммо барои масдари баъзе феълҳои нодуруст бадалшавии садонокҳои решагӣ ҳос аст, ки паҳншудатаринашон инҳоянд:

1. у/а - нишондиҳандай ҷинси занона/ : и:

сируд (ҷ.м.) сирад (ҷ.з.) - сирид "ҷудо шудан"
пуд (ҷ.м.) пад (ҷ.з.) - пид "пӯсидан"
шизуд (ҷ.м.) шизад (ҷ.з.) - шизид "хомӯш шудан"
ҳуд - ҳид "шунидан"
вуд (ҷ.м.) вад (ҷ.з.) - вид "будан"
ришукт (ҷ.м.) ришвад (ҷ.з.) - ришвад "паридан"
сут - (ҷ.м.) сат (ҷ.з.) - сид "рафтан".

2. ў/о - нишондиҳандай ҷинси занона/ : ӣ:

ниҳпӯд - ниҳпид "лағат кардан"
анҷӯвд - анҷивд "доштан"
аҷӯйд (ҷ.м.) аҷӯйд (ҷ.з.) - аҷӯйд "дам гирифтan (ҳайон)".
наҳтӯйд (ҷ.м.) наҳтойд (ҷ.з.) - наҳтойд "баромадан"
зидӯд - зидид "рӯфтan"
рӯвд - рӯвд "рӯфтan (барф)"
бихҷӯд - бихҷид "ҷамъ кардан"
ниҳширӯвд - ниҳширӯвд "пӯчидан"
шидӯйд - шидид "об додани замин"
пинӯйд - пинӣид "пӯшидан"
ширувд (ҷ.м.), ширевд (ҷ.з.) - ширивд "истодан"
вӯд - вӯд "овардан"

3. о: ө, е:

зот - зёт "гирифтan"
бироҳт - бирёҳт "нӯшидан"
зод - зед "зоидан"

ҳинод - ҳиндер "кунук ҳӯрдаш",

зинод - зинид "шустан"

римод - римед "фармудан"

боҳт - беҳт "фиристодан".

Масдари ноқис дар ҷумла ба вазифаҳои гуногун ғайр аз мубадо) истифода мешавад. Мисолҳо: ту наён ҳаш вӣд сат "модарат барои овардани об рафт"; Бачуу мардум тӯб биҷент на-вардайен "мардуми Бачув ҷунбонидани (дараҳти) тутро наметавонанд" (шх.); Сафарбек бучак киҳт-та ვაроӣ-йо? "Сафарбек кушта буэро метавонӣ-а?" (шх.); а йах, йу гарба ли арбон нозибёт, шуз магам са шум "ҳоҳарҷон, но нам аз танӯр ноканда мондаст, ман бояд равам" (шх.). Дар ҷумла масдари ноқис муайянкунандаро ба ҳуд тобеъ мекунад. Мисолҳо: но-дишент ворҷ-та тар медӯн на-вон "асли ноомӯхтаро ба майдон намеоранд"; но-шид шоҳ ҷумри лап "алафи нодаравида дар он ҷо бисъёр аст" (шх.); но-йид қаҳт шефанд ҷааст "онҳо ғаллаи орднот кардагӣ доранд".

Масдари ноқис бо ҳиссаи номӣ омада, калимаи мураккабро месозад: соз-лӯвд "суруҳонӣ"; ҳиро-ҳид "хурокхӯрӣ"; ҷин-вӣд "зангириӣ"; шеб-вӣст "дарзабандӣ"; тӯб-пект "тутпазӣ"; ворз-ди-шент "аспдавонӣ"; гуч-тиҷд "бузкашиӣ"; пӯнд-тиҷд "роҳравӣ"; жиз-вӣд "ҳезумкашиӣ"; мол-пейт "галлабонӣ"; қал-тёҳт "сартарошиӣ"; жаш-бӯвид "говдӯши".

Барои ифодай саршавии амал масдари ноқис дар забони шунонӣ ва шевааш шоҳдарагӣ бо пешояндҳои чи, дарау, дар меояд.

Дар шеваи бачувӣ ба ғайр аз пешояндҳои зикршуда пешояндҳои дар, пай низ бо масдари ноқис кор фармуда мешаванд. Мисолҳо: ҳӯм дарау сит ат, йу мол нист "шом ҷуда истодаасту рама (ҳоло) ҳам нест"; амоч-ен вӯд шам-ам фурт ат жинҷ дарау бёд-сугут "амоч оварданд, онро ҳӯрдему барф ба боридан сар кард" (шх.); йу пай соз лӯвд сут аст шад-ен ҳарор чӯд "вай суруд ҳондан сар карду онҳо ором шуданд" (бҷ.); потҳобаҷа-т ши ҷин дар нолт дайен "подшоҳбаҷаю занаш ба нола даромаданд" (брв.); маш-ам чи жёҳт сат "мо давидани шудем".

Масдари ноқис бо пешоянди чи мақсад, ният, ҳоҳишро мефаҳ-монад: йу шам ҷанор бунанд ху дам чи бёд "вай дар зери ҳамон ҷанор дам гирифтани"; маб-ен нурчи тид ар Ҳарағ "инҳо имрӯз ба Ҳоруғ рафтани ҳастанд" (шх.); Шариф во пи сӯр чи но-йат "Шариф боз ба тӯй омадани нест".

Шакли масдари ноқис бо префиксии инкории но - сифати феълӣ месозад: но-шид шоҳ ҷа вид, маш са шам ҷидоу "агар ала-фи нодаравида монда бошад, мо рафта дарав мекунем" (шх.); ҳа-мер но-ғирӣп, ҷои мә-пидин "ҳамир норасида оташро (ҳанӯз) дар нагирон".

Шакли масдари ноқиси бо суффикси -из : ки дар забонҳои рӯшонӣ, бартангӣ, рошорӣ серистеъмол аст, дар забони шуғонӣ мавҷуд нест. 5 Аммо дар шеваи бачувӣ бошад вай серистеъмол бу-да, дар шеваи шоҳдарагӣ (маҳсусан лаҳҷаи барвозӣ) аҳъён-аҳъён ду-ҷор мешавад: брв, цайиз "дарав"; зинайиз "шустушӯй"; шандиз "ҳанда"; бҷ, ҳойиз "ҳондан"; зидайиз "рӯфтan" ва монанди инҳо. Шакли

5 Пахалина Т.Н. Памирские языки, с. 40.

мазкур аз рӯи вазифааш дар ҷумла ба масдари пурра баробар аст. Мисолҳо: тобистон фук мардум тар ҷайиз, бекора кāм йӯра "тобистон ҳамаи мардум ба дарав (машғуланд), одами: бекора дар ин ҷо кам аст" (брв.); ҷайиз машғанд асиб баршакт сар сут "имсол дар (ҷои) мо дарав барвақт сар шуд" (брв.); ди гозард бас аганиз ӯзи "дар ин алафзор даводавӣ бас кун" (шх.); жош бӯзиҳи Ворҷара сāм "ба Ворҷара ғовдӯши меравам" (бч.).

Сифати феъли

Забони шуғонӣ дори ду шакли сифати феъли аст. Сифати феълии замони ҳозира ва гузашта. Сифати феълии замони ҳозира аз асбси замони ҳозираи феъл бо ҳамроҳ кардани суффикси -йч соҳта мешавад: тёхӣч: "тарошидан; жозӣч "дағванд"; ҳойӣч "хонанда"; навиҷӣч "нависанда"; ҳарӣч "хӯранда".

Дар шевай бачувӣ чанд сифати феълии бо суффикси -ян (ч.з.) ва -ин (ч.м.) бокӣ мондаанд. 6 Дар забони шуғонӣ ва шевай шоҳдарағӣ ин мувофиқат тамоман аз байн рафтааст: наш-ин гӯдā "бачаи гиръяnda; наш-ян ғāп "дұхтари гиръяnda; бабин ҳӣч "барзагови шоҳзан"; бабан жош "гови шоҳзан" (бч.).

Сифати феълии замони ҳозира дар ҷумла ҷунин функцияҳоро иҷро мекунад:

Мубтадо: ош вид аз фуриҷ шамард лап "оши бурида бoshad, хӯрандааш бисъёр (аст)" (шх.); нилонебайҷен-ен кāм "ниҳолши-нонҳо дар кучро ҳастанд"; ҷерӣч асид машғанд оис нафар "имсол заминрон аз мо даҳ, нафар аст.

Ҳабар: тёр дивӯск ҳаҳ жираҷӣч "мори сиёҳ, газандai саҳт (аст)"; шӯзум милҳат молӣч "ман моландai пӯст (ҳастам)" (шх.); иид Дўлатмо лӯвӣч дам соз нигӯҷет "Давлатмо гӯянда (ҳаст), сурудашро гӯш кунед!"

Муайянкунанда: лӯвӣч одам аз соз-лӯвд мот на-суд "одами гӯянда аз сурудхонӣ монда намешавад, жозӣч одам ача мот на-суд "одами даванд ҳеч монда юамешавад" (шх.); мунд шӯкӣч зарӣч нист "ман кабки хироманда надорам."

Сифати феълии замони гузашта бо илова шудани суффикси -ин аз асоси перфект соҳта мешавад. Баъзе сифатҳои феълии замони гузашта аз рӯи ҷинсият тағъир меёбанд. Тағъирёбии онҳо ба асоси перфект вобаста мебошад. Ба қадом ҷинсе, ки асоси перфект ман-суб бошад сифати феълии замони гузашта ҳам ҳамон ҷинсро ифода мекунад.

Мисолҳо: тӯйчин (ч.м.), тӣин (ч.з.), тоҷин "рафтагӣ"; мӯҷчин (ч.м.), мӣҷин (ч.з.), мӯҷчин "мурдагӣ"; зеҷин (ч.з.), зодҷин "зоидагӣ", тухҷин (ч.м.), тихҷин (ч.з.) таҳҷин "ҷангидагӣ" ва ғайра.

Сифати феълии замони гузашта ба вазифаҳои зерин кор фар муда мешавад:

Мубтадо: тӯйчин ат мӯҷчин йӣшад таъмниш ат мӯришт "рафтагию мурдагӣ як (аст), шумоён маро фаромӯш кард"; никциремин-та тёр суд "газидагӣ сиёҳ мешавад" (шх.); нӯҷчин ат шайчин фук чиз-ад фамт "(шахси) гаштагию дидагӣ" ва ғайра.

6 Карамшоев Д. Баджувский диалект..., с. 175.

ҳама чизро мефаҳмад"; а ӣҳ, ӯзчин-та лап сӯзак қиҳт "эй ҳоҳар, сӯхтагӣ бисъёр сӯзиш мекунад".

Ҳабар: ӣҳ ваз бӯйчин "ҳамон буз дӯшидагӣ"; иид гарба зарботчин "ҳамин нон аз танур қандагӣ" (шх.); пурраст ши қал пибидчин "(мӯй) сараш тамоман сафед шудагӣ (айнан: сараш тамоман пухтагӣ)" (шх.).

Пуркунанда бо пешоянд ва пасояндҳо: ту-т сифи бӯчи китетчин ҳехҷаки ху зӯр бади "ту ба шоҳи ҷумбондагӣ баромада зӯр мезани" (шх.); ӯзчин-ард-та одам бошари на-айд "ба шунидагӣ одам бовар намекунад"; пи бӯвчин мāрəф "ба чиндагӣ нарас".

Муайянкунанда: кид нӣсчин ғāп ку чин-вид "ҳамин дуҳтари нишастангӣ аз кӣ бошад-а?; чирм дӯбчин мӯн ача ҳарид мак-себи кирмзадаро тамоман наҳаред" (шх.); машғанд ӯзчин ӣо ӯҷаист "мо срди қӯфтагӣ дорем".

Ба ғайр аз шаклҳои дар боло номбурдашуда дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он шакли дигари сифати феъли истифода мешавад, ки ба воситай ба асоси перфект ҳамроҳ кардани префикси инкори но- соҳта мешавад, но-ҷӣгӣ "ноканда", но-лӯд "ногуфта"; но-шӣнч "нодида", но-хӯҷӯч "нохурда"; но-бӯхт "ноғиристода".

Ин шакли сифати феъли дар ҷумла вазифаҳои зеринро адо мекунад:

Ҳабар: мāш зими ғал но-ҷид "заминалом ҳоло нодаравида (аст)"; шх. тарум ӣҳ нош но-бӯвд, тийет сāм-ам бӯвдош "дар он ҷо зардолу ноҷинда мондааст биёед, ба ҷинданашон равем" (шх.); иид но-шӣнч дад дамард аҷойиб "вай нодида аз ин сабаб ба ӯ аҷоиб (аст)" (шх.).

Муайянкунанда: но-зед жош-анд ӯзғид нист "гови нозонда шир надорад; но-шӣнч одам тар ар чиз-ад" ашас қиҳт "одами нодида ба ҳар ҷизе ҳавас мекунад" (шх.); а ҷӯн, но-лӯд гап-та тар мāрака на-бен "ошно, гали ногуфтаро дар мāррака намегӯянд".

Калимасозии феъл

Дар забони шуғонӣ феълҳо ба ду ғуруӯҳ: феълҳои содда ва таркибии ҳомӣ таксим мешаванд. Феълҳои зӯхтош "гирифтан"; ӯзтош "пошидан"; шӯхтош "афтидан"; ҳидош "хӯрдан"; ҳидош "шунидан"; чӯштош "хоридан"; мӯздош "соҳтан", пектош "пуктган", соддаанд. Феълҳои таркиби ҳамсаҳои дигари нутқ, соҳта мешаванд. Ҷун ёридиҳанда феълҳои чидош "кардан; ситош" "шудан"; бедош "задан" ва дигарон истифода мешаванд: йоҷ чидош "оташ кардан"; ҷор чидош "шавҳар кардан"; деш-ол чидош "девор кардан"; алиле чидош "фаръед кардан"; ҷам чидош "ҷамъ кардан"; ӯз си-тош "ранҷур шудан"; алӣ ситош "кушода шудан", пеъдо ситош "пайдо кардан; фанд бедош "ғиреб додан"; поҷ бедош "тир парондан", сомӯна (фасӯн) бедош "оро додан", лаҳ-лаҳ чидош "садо кардан"; қар-қар чидош "кар-кар кардан"; ӯз-ӯз чидош "хӯй-хӯй кардан" ва монанди инҳо.

Гуруӯҳи дигари феълҳо дар забони шуғонӣ бо префиксҳо⁷

7 Дар забонҳои қадими эронӣ превербҳои зиёде мавҷуд буданд. Онҳо метавонистанд аз феъл чудо оянд. Дар баробари ин маъни лексикиро ҳам доро буданд. Ҳамин превербҳо ҳоло дар ақса-рияти забонҳои помирий, аз ҷумла дар забони шуғонӣ ҳам дар истеъмоланд.

сохта шудаанд, ки ҳоло маъни лексикиашонро аз даст дода, ба асоси феъли чунон васл шудаанд, ки чудо кардани онҳо маъни феълро ҳалалдор мекунад.

Префиксҳо (превербҳо) инҳоянд: а-, ән (б. ин-), бар-, би-, пар-, шх. нах-/ниҳ-бч. нар-, пи-, ри-, ни-, иши-.

а-: ажёртош "дар об мондан"; тар кардан"; абёктош "фурӯр бурдан" (муқиса кун: боз: бёкт "фиристодан"); ағантонш "хобидан"; ашёртош (касера) танқид кардан", ариҳтош "чаҳидан" (муқ. кун: раз: риҳт "резондан", ағастонш "нишастан" (ҳайвон).

ан-бч. ин-: анҷивдош "дӯхтан"; ангихтош "даммондаш" аҷчишдош "гирифтан", доштан"; андуздош "хезондан".

би-: бирёхтош "нӯшидан", бизайдош "ҳабс кардан" (муқ. кун: эйн: эйд күштан", бирафтош "ба чизе расидан (муқ. кун: раф: рафт "расидан").

пар: парҷивдош "кашида гирифтан"; паргихтош // пиргихтош "сӯроҳ кардан"; парвентош (шх.), бч. пардивентош "чиёро аз болои чизе ғалтондан" (муқ. кун: бч. дивен тош "бод кардан"); парбёдойфурухтан" (муқ. кун: бёдош "задан"); шх. парҷёнтош "сири касера мӯшикофона фахмидан" (муқ. кун: цептош "даст задан"); пардёштош "тақлид кардан"; паршездош "бехтан"; парсидош "пажмурда шудан" (муқ. кун: мар; мӯд: "мурдан").

нах-, ниҳ-, ни-, бч. нар-: нахфентош, ниҳфентош (бч. нарфентош ("аз реше кардан, қандан"); ниҳпидош "таги по кардан"; ниҳшриҳтош "пӯчидан (муқ. кун: ширемб: ширимт "сӯзиш кардан"); нахтидош, ниҳтидош "баромадан" (муқ. кун: ти: тӯйд "рафтан"); ниҳмуртош "акибнишинӣ кардан" (муқ. кун: мӯрт "оҳиста қадам мондан").

пи-: пикидош // питидош "қандан, аз реше кардан", питёштош бч. патёштош "партофтан"; пирентош "газидан"; пибемтош "даровардан"; пиҳе шдош "пашм) тарошидан"; пибидош "даргирондан".

ри-: риҷихтош "паридан"; риҳе шдош "кайчи кардан", ринуҳтош "фаромуш кардан"; рициҷитош // рашӣ тош "гурехтан".

ни-: ниҳебтош "чунбондан (гаҳвораро)"; бч. нимёштош "ишора кардан"; ниҳҳетош "вайрон намудан", ниғихтош "гӯш кардан".

ши-: шижебтош "бозгардондан"; (муқ. кун: жеб: жебт "ресидан"); ширавдош "истодан"; шиламтош "пахш кардан".

З А Р Ф

Миқдори зарфҳои холис, чун дигар забонҳои помири, дар забони шурӯни низ он қадар зиёд нест. Ба вазифаи зарф қалимаҳои, ки маъни адвербиалий доранд, истифода мешаванд. Зарфҳои забони шурӯниро аз рӯи вазифа ба ҳелҳои зерин чудо кардан мумкин аст:

Зарфҳои замон: нур "имрӯз"; ҳумне "пагоҳ"; афаҷ (бч. афаш) "фардо"; шидир "парерӯз"; ачаф (шх. ача) "тамоман"; хеч гоҳ; таъм "баъд"; шич "ҳоло" ва монанди инҳо. Мисолҳо: чой ди пёҳт, там йадет бирёхтош "вакте ки чой ҷӯшид, баъд чойнӯши биёд" (шх.); Собир на ҳумне Ҳарағ сам "Собир мегӯяд: пагоҳ ба Ҳоруғ меравем"; шич мардуманд фук чиз-а йаст "ҳоло мардум ҳама чиз дорад".

Зарфҳои макон: тагов "поён; тир "бolo"; бир "поён", "таг", "зэр"; широ (шх. пирод) "пеш"; зибо "акиб". Мисолҳо: ҳам чид пирод нош "дар пеши хонааш зардолу аст" (шх.); ас бир жир риби ма-

шоҳт "дар зераш санг гузор, наафтад"; йаст тар эибо мосин кирҳ сат "шояд мосин ба ақиб лағжид"; ас тагов-ат йато "аз (тарафи) поён омадӣ"?

Зарфҳои тарзи амал: ҳаҳ- "хуб; саҳт"; дис "ҳамин ҳел", ҳамин тавр"; ҷалд "тез," соз "дуруст"; қеза "рост"; шх. қела "мушиқил", аллагула /нотамом, ҳайрон". Мисолҳо: ту буст соз судҷ ниҳвиши ида "дастат дуруст шудааст, ана, навишта истодай"; а чӯн, йид дунд қела нист "ҷонам, ин (кор) он қадар мушкил нест" (шх.); шузыум мис дис ҳуд "ман ҳам ҳамин тавр шунида будам" (шх.); йу ҳаҳ малол судҷ маш қати "ӯ аз мо саҳт ҳафа шудаст.

Зарфҳои миқдору дараҷа: пизор "андак"; дус "каме", лап, наш шх. фӯғ // фана "бисъёр". Мисолҳо: пизор-га нарзан па вид, ва бирёзам "агар камтари дигар нарзан бошад, биёр нӯшем"; қӯданд пизор ҳу писёзам "ҳамин ҷо камтар дам гирем" (шх.); шич фук чиз машанд фана "ҳозир ҳама чизамон бисъёр".

Дар забонҳои помири зарфҳои маҳсус "ҷонишинарфҳо" мавҷуданд, ки онҳо ҳам аз рӯи соҳт ва ҳам аз рӯи вазифааш ҷолиби дикқатанд. Мо дар зер онҳоро муфассалтар аз назар мегузаронем.

Ҷонишинарфҳо

Ҷонишинарфҳо дар забонҳои шурӯнию рушонӣ гурӯҳи маҳсус-серо ташкил медиҳанд. 1 Таркиби онҳо аз асоси ҷонишинарфҳо ишоратӣ ва пешоянду пасояндиҳо иборат аст. Асоси ҷонишинарфҳо монанди ишораҷонишинарфҳо се дараҷа: доранд: дараҷаи наздик, мобайн ва дур. Ин асосҳоро дар ҷадвали зерин додан мумкин аст:

Масоҳа	Наздик	Мобайн	Дур
асосҳо	ӯ(д), йӯд- куд-	е (д), ёед- кед-	ам, йам, ҳам бч. йум- шх. ӯум, йум-, кум-

Аз ин ҷадвали равшан аст, ки асоси ҷонишинарфҳои дараҷаи дур дорои фарқиятҳои шевагӣ мебошанд.

Ин асосҳо бо пешояндиҳо ар, ас//аз, тар, па(д) ва пасояндиҳои ғандир (бч. индиҳ), ғанд (бч. инд, шх. ғанд//инд/, ғард, ғрад, ғра (бч. ғирд, ғрид, ғри, шх. ғард, ғра//ғирд, ғрид, ғри/ғе, ғаҷ, ғтийр, ғти омада маъноҳои мувофиқро медиҳанд.

Дар поён ҷадвали ҷонишинарфҳои забони шурӯни юн шеваҳои он оварда мешавад.

1 Дар ин бора ниг. Баҳтибеков Т. Ҷонишинарфҳо дар забони шурӯни. "Забоншиносии тоҷик", Душанбе, 1977, с. 193-197.

Таркиби

МАСОХА

	на з д и к	м о б а й н	д у р
Пешоянд + асоси ҷонишинарф	аэӯ(д) арӯ(д), тарӯ(д) пайдӯ(д)	азе(д) аре(д) таре(д) паде(д)	аэам(шх. азум) арам(шх. арум) тарем (шх. тарум) падам (шх. падум)
			аз ин чо, аз он чо ба ин чо, ба он чо (ҳаракат ба поён) ба ин сӯ, ба он сӯ (ҳаракат ба таври горизонтали) ба ин чо, ба он чо (ҳаракат ба боло)
			дар ҳамин чо, дар ҳамон чо

йӯдандир(бч.йӯдиндир)	йедандир(бч.йединдир)	йамандир(бч.йумандир)	дар ҳамин чо, дар ҳамон чо
йӯданд//бч.йӯдинд	йеданд(бч.йеданд)	йаманд(бч.йуманд	
Асоси ҷонишин зарф + пасоянди	йӯдард(бч.йӯидирд)	йедард(бч.йедард)	
		йамард(бч.йумирд)	
		йамар(бч.йумра) шх. йумра	
	йерад(бч.йерид) иера(бч.йери)	йамтири/ти шх. йумва	дар болои ин, дар болои он ба ин тараф, ба он тараф.
	йӯтири//ти иубва(бч.ми-ти)	йамва/бч.мити шх. йумва	
	йӯдек	йамец(бч.йумец)	то ин чо, то он чо.

1	2	3	4	5
Пешоянд + асоси ҷонишинарф	аэӯдандир(бч.аэӯдиндир) аэӯданд(бч.аэӯдинд//ид) аэӯдард(бч.аэӯдирд) аэӯрад(бч.аэӯдирд)	аэндандир(бч.аэндиндир) аэнданд(бч.аэндинд) аэндард(бч.аэндирд) аэе(д)рад(бч.аэрид)	азамандир(шх.аэзумандир) азамани(бч.азаминд, шх. азуманд) азамард(бч.азамирд, шх. азумард) азамард(бч.азамирд, шх. азумард)	аэ ҳамин чо аэ ҳамон чо аэ ҳамин чоҳо аэ ҳамон чоҳо
пасоянди	аэӯра(бч.аэӯри)к тарӯдард(бч.тарӯдирд) пайдӯдард(бч.пайдӯдирд)	азера(бч.аэри)к таредард(бч.таредирд) пайдедард(бч.пайдерид)	тарамард(бч.тарумард) тарамард(бч.тарумард) пайдамард(бч.пайдамирд шх. падумард) арамаҷ(шх. азумаж) арамаҷ(шх. арумаж)	то ба ин чо, то ба он чо(ҳаракат ба поён то ба ин чо, то ба он чо(ҳаракат ба боло) аз ин тараф, аз он тараф ба ин тараф, ба он тараф(ҳаракат ба поён) ба ин тараф, ба он тараф(ҳаракат ба тарзи горизонтали) ба ин тараф, ба он тараф (Ҳаракат ба поён) ба ин тараф, ба он тараф ба ин тараф, ба он та- раф(ҳарекат ба боло)

Ҳамаи ҷонинзарфҳои забони шуғнонӣ ҳиссачаи таъкидии ик-
(кеш аз садонокҳо)ро гирифта метавонанд. қазӯд "аз ҳамин ҷо",
қазед "аз он ҷо", қазам "аз он ҷо"; қарӯд "ба ин ҷо" (ҳаракат
ба поён); қаред "ба он ҷо" (ҳаракат ба поён); қарам "он ҷо" (ҳа-
ракат ба поён); ик-тарӯд "ба ин тараф"; ик-таред "ба он тараф"; ик-
тарам "ба он тараф"; ик-ладуд "ба ин ҷо" (ба боло); ик-ладед "ба
он ҷо" (ҳаракат ба боло); ик-ладам "ба ин ҷо" (ҳаракат ба боло);
қӯд "ин ҷо"; қед "он ҷо"; қуманд "дар он ҷо"; қева "дар он та-
раф"; қӯва "бо ин тараф"; қамва "ба он тараф" ва файра.

Дар нутқ ба ҳам омадани дараҷаҳои гуногуни ҷонинзарфҳо
барои забони шуғнонӣ ҳос аст. Чун қоида ба ҳам омадани ҷонин-
зарфҳои дараҷаи наздику мобайн; дуру наздику дур бештар
мушоҳида мешавад. Ба ҳам омадани дараҷаи мобайну дур камтар ба
назар мерасад. азӯд таред "аз ин ҷо то он ҷо"; азам арӯд "аз он
ҷо ба ин ҷо"; азӯд падум "аз ин ҷо то ба он ҷо". Мисолҳо: азӯд
таред² та шуз хубаҷсайтум "аз ин ҷо то ба он ҷо худам меравам"
азам арӯд² му таът мошин на ғувд "аз он ҷо то ин ҷо падарам
мошин наёфт"; азӯд падум ду соат пӯнд "аз ин ҷо то ба он ҷо ду
соат роҳ (аст)" (шх.).

Ба ҳам вобасташавии ҷонинзарфҳои як дараҷа дар он вакът
мумкин мегардад, агар ҷонинзарфҳо бо пешояндҳои гуногун оянд:
азум тарум лақ пи му шуз цайум "аз ҳамон ҷо то ба он ҷо мон,
ман медаравам" (шх.); азам падам таъм марқаб²ти сиҷор са "аз
ҳамон ҷо то ба он ҷо ба ҳар савор шав."

Маънои маконии ҷонинзарфҳо

Маънои маконии ҷонинзарфҳо ба таркиби морфологии онҳо
саҳт марбут аст. Агар асоси ҷонинзарфҳо ба дараҷа²далолат ку-
над, пешоянду пасояндҳои бо асос омада сӯй ва ҷойро нишон меди-
ҳанд.

Асоси ҷонинзарф бо пешоянди аз: 2 азӯд, азед, азам мефаҳ-
монад, ки амал аз ким-кадом ҷою тарафе ба вучуд омадааст.

Мисолҳо: азӯд шуз, азум ўу ҳаҷ дид "аз ин тараф ману аз
он тараф вай обшорӣ мекунад" (шх.); қазӯд² пи Тиҳор ўу пийода
наҷемт "аз ҳамин ҷо то ба Тиҳор вай пиёда рафтан намехоҳад";
ту тиритор во қазеде²? "ҳудуди ту боз аз ҳамон ҷо"?; азӯ (д.)
маш цайам² ат азум таъм "аз ин ҷо мо, ва аз он тараф шумо да-
рав кунед" (брв.).

Асоси ҷонинзарф бо пешоянди ар: арӯд, аред, арам нишон
медиҳад, ки амал дар поён ё дар доҳили чизе ба вучуд омадааст:
му таът аред²? — най арӯд² ништ "падарам дар ин ҷо? Не, ин ҷо
нест"; на арам ҳейт² ху йат "ва дар он ҷо ҳонду омад".
Шеф арум² йос ат шуз²та йадум "инҳоро ба он ҷо бару ман меоям
(шх.); ўса, Мулк арум²? "эй бача, Мулк дар он ҷо май? (шх.).

Асоси ҷонинзарф бо ғашоянди па(д): падӯд, падед, падам
дар боло ба вучуд омадани амалро нишон медиҳад:

Куканбек ҷа шакт²ат нахтӯй² падӯд? "Куканбек, қай ба ин
ҷо омадай?; падӯди йадет "ба ин ҷо (наздиктар) биёд"; шуз²ум

² Оид ба варианти ҷонинзарфҳо ва пасоянди шевai баҷувию
шоҳдарагӣ ниг. ба ҷадвали ҷонинзарфҳо.

сут падед шилорен²ен наҷдак²чӯд "ман ба он ҷо рафтам, улорҳоро
надоданд" (шх.).

Асоси ҷонинзарф бо пешоянди тар: турӯд, таред, тарам ме-
фаҳмонад, ки амал аз назди гӯянида ба таври горизонталӣ воеъ ме-
гардад: а йах, дев жош²ен тарӯдай² ки "эй ҳоҳар, ҳамон говҳоро ба
ин тараф ҳай кун"; ти саҷам²ам тарум серӯн "биё, ба хона
равем, дар он ҷо салкин аст"; ку чис таред ҷиз садо сут?"²кани бин
дар он ҷо чи садо шуд"? (шх.).

Асоси ҷонинзарф бо пасоянди ғандӣ, ғанд: ўғандӣ,
ўғанд, ўғандӣ, ўғанд, ўғандӣ, ўғанд, ҷои муайянро мефаҳмо-
над: ўғанд²ам ност атā Зануч²га ред "дар ин ҷо истодему боз
(қишилоки) Зануч монд (шх.); ўғандӣ қадим шаҳт ғула ўғанд виҷ
"дар замони қадим дар он ҷо купруки калоне будаст"; ўғанд ҷоҳ
лап "дар он ҷо алаф бисъёр аст" (шх.); ўғинд жиз²ирд қапачанг
кинум, ўғинд ҷоҳирд, ўғумнд ҳаҷирд "дар ин ҷо барои ҷамъ кар-
дани ҳезум ва дар он ҷо барои алафу об талош дорам" (бч.).

Асоси ҷонинзарф бо пасоянди ғард, ғард, ғард: ўғард, ўғард,
յамард (назар ба ҷонинзарфҳо, ки бо пасоянди ғанд шакл мейбанд)
ҷои номуайянро ифода мекунад: маш ҳеҳ таборен² ўғард²? "кешу
таборамон дар ҳамин ҷоҳо бошанд"? ту²та ҷиз ўғард² шар²апи?
"ту дар он ҷо/ ҷои муайян) чи мекобӣ"? (бч.); тар ҷид сет ҷирет
йӯра? "ба хона равед, дар ин ҷоҳо чӣ кор мекунад"? шуз²ум ништ
йумра, дойим²ум ар Ҳараг "ман дар он ҷоҳо нестам, доимо дар Ҳо-
руғ ҳастам" (шх.); ўид, ўима, ара мей² ўғрад кор киҳт "мана, ӯ
се рӯз дар ин ҷоҳо кор мекунад.

Асоси ҷонинзарф бо пасоянди ғтир, ғти: ўғтир, ўғтир, ўам-
ти²р дар болои ҷизе ба вучуд омадани амалро мефаҳмонад: шам газйт
му таът ҳейт² му нӯм ўамти² "падарам ҳамон газетаро ҳонд, (ки)
номам дар он аст"; ўу ғидабу²-та ху таъм²ард лӯвд: қумти²р му са-
шор кин "ҳамон писарбача ба падараш гуфт": ба болои ҳамон (мошин)
маро савор² кун" (шх.); дам алаби тарӯд ва ҳӯвд² ўти² ким "ҳамон
лагандро ба ин ҷо биёր, дар он шир андозам".

Асоси ҷонинзарф бо пасоянди ғва: ўғва ўева, ўамва суй ба
қадом тараф равона будани амалро нишон медиҳад. Азбаски дар ға-
бони шӯғнонӣ ва шевai он шоҳдарагӣ ба қадом тараф равона буда-
ни амалро пасоянди²ва (бч. ғти) ифода мекунад, зарфҷонинҳои
бо ин пасоянд шакљёфта (ўғва, ўева, ўамва) дар шевai баҷувӣ
мавҷуд нестанд, зоро шевai баҷувӣ пасоянди²ва надорад. Барои ҳа-
мин дар шевai баҷувӣ чунин ҷонинзарфҳо ба таври аналитики² аз
ишорачонинҳои шакли падежи ғайриаслии² ҷинси мардана: ми, ди,
ши ва пасоянди ғти (мити, дити, шити) сурат мейбанд: азӯд ўғва
(бч. мити) са атā, азум там ўамва (бч. шити) йад "аз ин ҷо бо
ин сӯ² раву аз он ҷо бо он сӯ² биё (шх.); ўева (бч. дити-йен) пӯнд
ҷӯҷ² "бо ин тараф роҳ сохтаанд"; ас тир² таъм² ўғва (бч. мити)
ха² ху, тойд²ам² қатё² "ҳангоми аз боло баргаштан бо ин тараф
биёю ҳамроҳ мераవем".

Дар ҳолати дигар, яъне барои ифодаи зарфи тарзи амал, пасоя-
нди²ти бо таркибҳои ишорачонинҳои ми, ди, ши барои ҳамаи ше-
ваҳро муштарак аст: шуз²ум ту²рд² дити лӯд, ҳаф² мā са "ман ба
ту ҳамин тарз гуфтам, ҳаф² нашав"; рапайс² на: мити, кор ҷа² кинет,
йам ҷо²та тез тайор сӯд "раис гуфт: Агар ин² хел кор кунед, да-

рав тез тамом мешавад" (бч.); царанг йам ~~та~~ рост лүвдээ? Ү, дити рост " чи хел ҳамин бача рост мегүяд? " Бале, ҳамин тав рост (аст)" (шх.).

Ба гайр аз ин, ишораҷонишинҳо дар боло номбаршуда бо калимаҳои чинош, мифӯнд, рāнг, миқум якҷоя омада, зарфи тарзи амал месозанд: ди чинош (бҷ. ди чинош "ин тавр"; ди мифӯнд "ин хел"; ди миқум, ди сил "ин тавр", чунин" ва монанди инҳо. Мисолҳо: ди чинош гап мā да, йид башанд нист "ин тавр (гап) нағӯй, нағӯз нест"; ми чинош корга шаз ии дамонд кинум "ин хел корро ман як дақиқа ичро мекӯнам" (бҷ.); қадим ида ди рāнг вуд мāшвол "ана, дар давраи қадим аҳволи мо ҳамин хел буд".

Ишора чонишин хои ми, ди, ши инчунин бо алоқамандии кали маҳои тараф (бҷ. рӯйа, брв. руй) ҷонишинзарфҳо месозад, ки се дараҷа доранд: дараҷаи наэдик-ми тараф, дараҷаи мобайн-ди тараф дараҷаи дур ши тараф "бо ин тараф, бҶон тараф". Мисолҳо: ми тараф наӣ, қалҳоэ идора ас ши тараф "идораи колхоз аз ин тараф не, аз он тараф"; район-та дис лӯвд: ми рӯйа Карамхудо чид-еъз ҷерам ат ши рӯйа ғал мент "раис ин тавр гуфт: "Аз ин тараф то хонаи Карамхудо кишт мекунему он тараф ҳоло истад" (бҷ.); ас ми рӯй тар ши рӯй вар-байи зибидош "аз ин тараф ба он тараф ҷаҳидан метавонӣ" (брв.); Нашпар-та ми рӯй видоҷ қиҳт "Нашпар аз ин тарафи дарьё обшорӣ мекунад" (брв.).

Чонишинзарфхое, ки пешоянду пасояндҳо якҷоя шакл меёбанд аз рӯи вазифа ва маънояшон ба таркибҳои болоӣ наздиканд. Дар поён онҳоро алоҳида дида мебароем:

Асости чоңишинзарфхо бо пешоанды аз ва пасоянди -андир анди: азұдандир, азедандир, азамандир, аз үш мұайян саршавиу амалро мефаҳмонад: *wāb* "шев хабар кинен ху азаманд тиіен "онҳо вай хоро хабар мекунанд ва аз ҳамон چо мeraванд"; Давлатбекик жат ху азамиңдир и ши му шиму пидам чұд "Давлатбекчөн омаду аз ҳамон چо сабадамро гирифт" (бч.); Лоғтін нә: ти азумандир, тили-ғұнағам "Лочин гүфт: Рафтем аз ҳамон چо телефон мекунем;" ту тат наштүйд азуданд "падарат ҳозир аз ҳамин چо баромад" (шх.).

Асоси чонишинзарфҳо бо пешоянди аз ва пасоянди ард, арад, арад: азӯдард, азедард, азамард (нисбат ба чонишинзарфҳои пасоянди андир дошта) ҷои номуайянери ифода мекунад; бес азӯдард, му цем тути ма-бед "гум шав аз ин ҷо, ҷашмам туро набинад"; лӯвдӣ а ҷӯн, азери бар са жӣр тути на ғад "ӯ гуфт: Ошно, аз ин ҷо дур шав, ба (болои) сарат санг наафтад" (шх.); *ми* борғен азумард фук ӣодҷ "ҳамон ҷӯбҳоро аз он ҷо ҳама гирифта бурдаанд" (шх.); йам мардум азумра бед ат *муъузум* ред "мардум аз он ҷо рафту ман мондам" (шх.); азудирд ху мол бинес, потҳодухтар тарафта тарӯд ӣодҷ "аз ин ҷо рамаатро гум кун, подшоҳдухтар ба ин тараф меояд" (шх.).

Асоси чонишинзарфҳо бо пешоянди ар ва пасоянди әард: ару дард, аредард, арамард ҳаракатро ба поён нишон медиҳад: арӯдард му дам ас жёхтош - аф дарӯн бод "аз давидан то ба ин ҷо (поён нафасам гирифт"; арумард-ум Қамч дарийоб чӯд "то он ҷо (поён) Қамчро дарьёб кардам" (шх.); йам ҳап арамард қоқ сӯд "ҳамин об то ба он ҷо (ба поён) расидан хушк мешавад".

Асоси ҷонишинзарфҳо бо пешоянди тар ва пасоянди ард: тарӯдард, таредард, тарамард ҳудуди ҳаракатро ба тарзи горизонталӣ мефаҳмонад: тарӯдард-ум бод ат му ба йоғ бод "ба ин ҷо расидаму ба ёдам омад"; тарам-ард-ен му нан ат му йаҳ ред "то ба он ҷо расидан модару ҳоҳарам тамоман монда шуданд;" тарум-ард миғида буц ху пи дам кин "ҳамин бачаро то ба он ҷо ба пушт кун" (шх.).

Асоси чоңициңзарфхо бо пешоянди па/д/ ва пасоянди мард: падұдард, падедард, дадамард ба боло равона шудани ҳаракатро иғозда мекунад: падұдард-ет ца шахт фирипт? "ба ин қо кай расидед?" (шх.); падамард ий бү кило гүйт хұрд зәзәм "барои он қо (рафтан) як-ду кило гүшт барои худамон мегирим"; падедард іа зары мот сат атә шузыум шам анчұвд "то ба он қо расидан ҳамон кабк монда шуд ва ман вайро доштам".

Асоси чонишинзарфҳо бо пешоянди аз ва пасоянди аҷ: азӯдāҷ, азедаҷ, азамаҷ ҷои ва тарафи номаълумро мефаҳмонад: мардум-та ~~казум~~-аҷ шоҳ тажен "мардум аз ҳамон тарф алаф мекашанд" (шх.); ту азӯдāҷ ат шуз азедаҷ ху бар бадам "ту аз ин тарафу ман аз он тараф гирифта тела медихем"; Мато йел азамаҷ, йуши "ана айло-ки Мато аз он тараф аст".

Асоси чонишинзарфҳо бо пешоянди ар ва пасоянди аш арӯдāч, аредаҷ, арамаҷ "ҳаракатро аз боло ба поён нишон медиҳад: а-во, чи сорг арӯдāч на-бед "бародар, бин, (ки) чӯб ба ин ҷо (ба поён) наафтад"; аредаҷ на-сето? "ба тарафи поён намеравед?", яй Ҳаҷ арумаҷ фуқиши каҳт йобҷ "дар он ҷо (ба поён) об тамоми ғалларо зер кардааст" (шх.).

Асоси чонишинзарфҳо бо пешоянди тар ва пасояниди ёъч: тарӯдāч, таредāч, тарамāч мифаҳмонад, ки ҳаракат ба тарзи горизонталӣ воқеъ мегардад: чисам тарӯдāч йаден, маш мемӯнен, ага тарӯмāч сāшen Мулк мемунен-ен "(канӣ) бинем, ба тарафи мо оянд, меҳмонони мо, агар ба он тараф раванд, меҳмонони Мулк хастанд" (иҳом)

Асосхой чонишинзарфҳо бо пешоянди па/д/ ва пасоянди аҷ: падӯдāч, падедāч, падамāч, нишон медиҳад, ки амал аз поён ба боло ба вучуд омадааст ва ё-равона шудааст: Тӯрӯн пӯнд сол-ат падумāч, на-вудāч? "Турон, ту чанд сол ба он тарафҳо (тарафи боло) нарафтай? (шх.); дуктурен-ен падедāч сат ху шич-та азед йаден "дуктурӯҳо ба боло рафтанду ҳозир аз он ҷо меоянд"; падумāч асید ҷап шито бар Xараф "имсол дар он ҷо назар бар Xоруғ бисъёр хунк аст" (шх.).

Асоси чонишинзарфхо бо пешоянди ар ва пасоянди-ең: арүдес, аредец, арамец ҳудуди ҳаракатро ба таври вертикалий -аз боло ба поён мефаҳмонаад: меф заминен-та арүдес ҳац бәм "ба ҳамин замин-ҳо то ин чо об мемонам" (шх.); му дод на: арумеч-та сәw ум- "падарам мегүяд: То хамон чо меравам" (шх.):

Асоси чонишиңарфхо бо пешоянди па/д/ ва пасоянди -ең: падұдец, падедец, падамец ҳудуди ҳаракатро аз поён ба боло нишон медиҳад: *шам* цан садо-/й/ әм падұдец ҳуд "садои ҳамон камонро то ин қо шунидем"; мәшіта падумец на *сәшәм* "мо то он қо намеравем" (шұ.); падамец-ум жәхт, йу нист "аз ақибаш то ҳамон қо давидам, вай нест; нахо, падедец пийодә *сәши?*" наход, то ҳамон қо пиёда рави?"

Асоси чонишинзарфхо бо пешоянди тар ва пасоянди-еи: тару-
п, таредец, тарамец ҳудуд ва чои амалро ба таъри горизонталӣ
ефаҳмонад; ту тарамец мā-са, ҷижаф ҳӯм сут "ту то ба он ҷо
прав, гард, шом шуд; ти таредец нур сайл "бие, имрӯз то ба ҳа-
он ҷо сайр равем"; тарумец ғал ҳӯм ҷи йод "то ба ҳамон ҷо
расидан) ҳам хобаш мебурд".

Асоси чонишинзарфхо бо пасоянди-еи: йүдец, йедец, йамец
удути амалро ифода мекунад: қадеци-га сет? "боз то кучо меравед"?
о ҳамин ҷо; то йумец мам маркаб му қати йос "то ҳамон ҷо ҳа-
ин ҳарро ба ман бар" (шх.).

Баъзе аз чонишинзарфҳои зикршуда, дар ҳолатҳои ҷудогона
аънои чонишинзарфиашро гум карда, дар нутқ ба вазифаи ҳиссаҳои
ордиҳанда меоянд. Чонишинзарфҳои йӯданд, йеданд, йаманд бо ало-
амандии пайвандаки ат дар ҷумлаҳои мураккаб чун пайвандаки то-
еъ хизмат менамоянд. З

Баъзе чонишинзарфҳо ба монанди сифат суффикси дараҷаи муқо-
авӣ дигро мегиранд: тарӯ-ди ху кин атā, ҷуз мис ниӯ ум "ин
арафттар шин, ман ҳам шинам"; таруме-ди са ху бози кин "он тараф-
ар рафта бозӣ кун" (шх.); мāш-та йӯд на-ниӯ ҳам паде-ди сāш-āм
мо дар ин ҷо намеистем, болотар меравем" (шх.).

Калимасозии зарф

Зарфҳо бо ду роҳ: бо ёрии суффиксҳо ва такрори асосҳо соҳ-
а мешаванд. Бо суффиксҳо соҳта шудани зарфҳо яке аз воситаҳои
сосӣ мебошад. Суффиксҳои зарфсоз инҳоанд: -аӣ, -ош (бҷ.-аҷош),
кардӣ /бҷ.-ӯрм/, бҷ. -индаҷ, -аҷ.

Баъзе аз ин суффиксҳо ниҳоят каммаҳсул мебошанд.

Суффикси -аӣ аз ҳиссаҳои номӣ зарфи тарзи амал месозад: башанд-
аӣ "ба хуби, ба дурусти" (башанд "нағз"); ҳоҷӯ-аӣ "нопухта"
ҳоҷӯ "ҳамир"; ӣӣ-аӣ "якхела" (ӣӣ "як"); нāрм-аӣ "пинҳонӣ"
нāрм "нарм"; шӣ-аӣ "каҳромез" (шӣ "талх"). Мисолҳо: куманд
ку пидфак-аӣ дод пи му "дар ҳамон ҷо вай биноҳост бо ман дучор
шуд" (шх.); одам-та гап ринд-аӣ лӯвд "одам гапро рӯирост мегӯ-
ид"; а йаҳ, ту гардӣ ҳоҷӯ-аӣ ред "ҳоҳарам, ионат нопухта мондаст";
ту сāмāчин ҷӣ-аӣ зоҳҷ "вай бори воҳиманок гирифтаст" (бҷ.).

Суффикси -ош дар шеваи бачувӣ ба шакли -аҷош дучор шу-
да, зарфи тарзи амалро месозад: пийод-аҷош ят-о саҷор-ош? "ниё-
да омадӣ ё савора"? мāш-ҳам сиҷорӣ (аҷош) мошини-ти наҷӯ-ҷад "
Ҳамо савора ба мошин гузаштем" (бҷ.).

Суффикси -индаҷ, -аҷ дар шеваи бачувӣ зарфи тарзи амал месозад, аммо дар забони шурӯнӣ ва шевааш шоҳдарагӣ дучор нашуд. Мисолҳо: ӯ-аҷен ҳитов-индаҷ ҷи қӣ-иҷт "онҳо саросемавор вайро чег
заданд" (бҷ.); му пуз бесамар-аҷ аз ху мӯм ҳоҷдӣ ят "писарам ба
зудӣ аз хонаи модаркалонаш омад" (бҷ.).

Суффикси -карда дар забони шурӯнӣ ва шевааш шоҳдарагӣ
зарфи тарзи амал месозад. Дар шеваи бачувӣ баробари суффикси
кардӣ боз суффикси -ӯрм низ дучор мешавад, ки барои забони шурӯ-
нӣ ҳос нест. Гумон меравад, ки суффикси -ӯрм ба шеваи бачувӣ

ЗДар ин бора ниг.боби "Пайвандакҳои тобеъкунанда". с. 75.

бо таъсири забони рушонию бартангӣ даромадааст. Суффиксҳои ном-
бурда низ каммаҳсуланд: Ҷайс-и му пӯлен исоб-кардӣ му буст-ти
дод "раис пулҳоямро ҳисобкуон ба дастам дод" (бҷ.); Ҷӯра ҳу-рд
картушкӣ сирӯ-ӯрм зоҳҷ "Ҷӯра барояш картошкaro ҷудокуон ги-
рифт" (бҷ.); қалхоз мол-ен мāш-ард исоб-кардӣ дāк-ҷуд "рамай
колхозро ба мо ҳисобкуон супориданд" (шх.).

Суффиксҳои -аки/-ки баъд аз садонок (дар забони шурӯнӣ
ва шеваҳои он дар соҳтани зарфҳои замону тарзи амал муштарак
мебошад.

Суффикси -аки аз калимаҳои маъни замон доштагӣ зарфи
замон месозад: вега-ки му ҳез ѹад ху соз лӯвам "шабона пеши
ман биё ва суруд меҳонем"; пиро-ки(и)ен маш бобен саргардӯн
вад "пештар бобоёни мо саргардон буданд"; сāр-аки андӣ-ӯш му
пуц на-ҷемт "писарам саҳари аз хоб ҳестан намехоҳад".

Суффикси -аки зарфи тарзи амалро (асосан аз сифат) месозад:
нāрм-аки "пинҳонӣ"; рост-аки "рӯи рости, росткор, қушоду
равшан"; нāрмаки кор мāк, ту дод ҳафā сӯд "кори пинҳонӣ накун,
падарат ҳафа мешавад"; му тāт рост-аки ҷорик вуд "падарам мар-
даки росткор буд" (шх.).

Суффикси -ӯрӣ бо исму сифатҳо якҷоя омада зарфи тарзи
амал месозад: Зарфҳои бо ин суффикс соҳта шуда тобишҳои монанд-
йи муқоисавӣ доранд; дод-ӯрӣ "падарвор"; ӯрҷ -ӯрӣ "гургвир",
куд -ӯрӣ "сагвир"; мард-ӯрӣ "мардвир"; одам-ӯрӣ "одамвир":
Мулк-та одам дод-ӯрӣ насаёт қиҳт "Мулк одамро падарвор наси-
ҳат мекунад" (шх.); хирок мис иу куд-ӯрӣ ҳирт "вай ҳурокро ҳам
сагвир меҳӯрад".

Суффикси -ак бештар аз шумора ва ғоҳо аз сифат ҳам зарф
месозад: ҷāл-āк "бо дasti ҷал" (ҷāл "ҷал"); ҳeз-āк "бо дasti
рост" (ҳез "рост"); варӯ-āк "ҳар ду"; ҳoҷ-āк "шаштогӣ" (ҳoҷ
"шаш"); Ҷӯра-та беҳ ҷāл-āк тēхт "Ҷӯра бештар бо дasti ҷал ме-
тарошад"; ҷуз тама-рд лӯм атā тама навишет, барэйн-ак мā-сӯд
ба шумоён ҳикоя кунаму шумоён нависед, аралаш нашавед".

Суффикси -ҷев(шх. -ҷеф) бо калимаҳои маъни замони дош-
та омада, зарфи замон месозад: ҳāб-ҷев (шх. ҳāб-ҷеф) "шабона",
(шабонгоҳ); баор-ҷев (шх. баор-ҷеф) "баҳорон"; ҷидоб-ҷев "нис-
фириӯзҳо"; ҳӯм-ҷев (шх. ҳӯм-ҷеф) "шомгоҳон"; мēҷ ин-ҷев "рӯзона".
Мисолҳо: ҳāб-ҷев-та му тāт мāш-ард сӯг лӯвд "шабона падарамон
ба мо афсона мегӯяд"; ҷидоб-ҷев тāм ѹад ҷой бирёз ху во са
"нисфириӯзҳо омада ҷой нӯшида рав" (бҷ.); ҳӯм-ҷев-та ли делоҳ
ҳӯвдҷат са шум "шомгоҳон ба девлоҳ барои шир меравам" (шх.).

Суффикси -ат (бҷ. -аст) бештар аз калимаҳои тақдидӣ-ово-
зи зарфи тарзи амал месозад: wam ӣӯхкен-ен қарат (бҷ. қараст)
ӯ-ам пиҷ-ард риҳт "ашкҳояш якбора ба рӯяш реҳтанд" (шх.); мо-
шин-ен курҳат (бҷ. курҳаст) ҷиз чу ху вӯден "мошинро даррав
бор карда оварданд"; иу фағаст-и ду сӯм зиҳост ху аӯрт-и "вай
даррав ду сӯмро бароварду (ба вай) дароз кард"; (бҷ.); мāш фо-
нӯс ҷапат (бҷ. ҷапаст) ӯзид "фонусамон якбора хомӯш шуд"
(шх.).

Суффикси -и аз шумораҳои миқдорӣ зарфи тарзи амал месозад:
шилумбак мā-бет, ӣӣ-и дебет аз ху пӯл зет "тела нади-
ҳеду якторӣ даромада пулатонро гиред"; пирод-анд-ен арāи тоҷ-

гүйт рибүйд "ба пеши мо сетабақй гүшт гузаштанд".

Бо рохи такрори калима сохта шудани зарфҳо.

Гурӯҳи зарфҳо бевосита бо такрор шуда омадани исм, сифат ва феъл сохта мешавад.

Такрор шудани исм+ бо ҳисса чай тақ: ҷиш-ҷиш-ак "пора-пора" (ҷиш "мӯй"); пиҳт-пиҳт-ак "майдан-майда" (пиҳт "орди тут"); шӯрӯ - шӯрӯ-ак "бехол шудан, монда шудан") (шӯрӯ "ришта") Мисолҳо: а чӯн, лу шефара шуз ша йадум ҷиш-ҷиш-ак шеф кинум "ошно, ба онҳо гӯй, агар ман биёям, онҳоро пора-пора ме-кунам" (шх.); яй чини пиҳт-пиҳт-ак сат "пиёла майдана ма йда шуд"; кам касали ди му пуш-и шӯрӯ - шӯрӯ-ак чӯд "касалӣ писарамро тамоман бемадор кард". (бч.).

Такрор шудани сифат: ҳашхап "тез-тез", ҷалд-ҷалд "тез-тез"; оста-оста "оҳиста-оҳиста", қанд-қанд "чудо-чудо", ҳашхап ҳар, маш пӯнд бар "тез-тез ҳар, роҳамон дур аст"; жинич-та ху шакт-ти оста-оста об суд "барф оҳиста-оҳиста дар вакташ об шуда меравад" (шх.); вега-ту тат-қанд-қанд маш ҳуд ту ҷат "дина аз барои ту шуда падарат моро хеле ҷанг кард".

Такрор шуда омадани асоси замони ҳозираи феъл: шуц- шуц-ик "оҳиста-оҳиста", фарҳ-фарҳ "тез-тез"; сёр-сёр-ик "пинҳонӣ"; шағ- шағ "гириякунон"; иу во шуц- шуц-ик йобд ди шилҳазор-ва "вай боз оҳиста-оҳиста аз назди шилҳазор меояд" (шх.); чухтум дигӣ ҳард ҳӯн тизд ат шағ шағ йат "бинам аз биниаш ҳун мераваду гириякунон омад"; Сафар, де дам-ти сёр-сёр-ик са ку чирен-та? "Сафар қани пинҳонӣ аз қафояшон рав, бин онҳо чи кор мекунанд"? (шх.).

Баъзан зарфҳо аз асосҳои гуногун бо ёрии воҳидҳои алоҳидай пайвасткунанда (чи, со, ра, а) низ сохта мешаванд: рӯ-па-рӯ "дар ру ба рӯй" (рӯ "тараф"); ката-раҳаб "тамоми шаб" (ката "калон", ҳаб "шаб"); ката-ра-мөд "рӯзи бар давом, тамоми рӯз (ката "калон", мөд "рӯз"); тир-ат тагов "аз ҳар тараф"; (тир "боро", тагов "поён"); кури-о-билиқ "пасту баланд" (кури "чуқури", билиқ "баландӣ"); қал-а-по "ба поён" (қал -"сар", по "пой"); ҷиш-но-боф "гапногир" (ҷиш- асоси замони ҳозира аз феъл ҷиштои "садо кардан", боф шояд асоси замони ҳозира аз феъли бифтош "тавонистан" бошад, ши чид ми рӯ-па-рӯ азамаҷ "хонааш дар рӯ ба рӯи (хонаи мо) аз он тараф аст" (шх.); кам, ўима, ҷиш-но-боф ғиба гап на-ниғӯ ӯд "ана, ҳамин бачаи гапнодаро, ба гӯш намекунад"; ўид пӯнд кури-о-билиқ ху ди ҷат мошин тез на-тиз "ҳамин роҳ, пасту баланд аст, барои ҳамин мошин тез намегардад" (бч.); ката-ра-ҳаб навишет ху калкот-та сет "тамоми шаби дароз навишта-навишта монда мешавед" (шх.).

Ба вазифаи зарфҳо баъзе фразеологизмо низ меоянд: буст пи лиҳо ҳистош "бекора шистан" (айнан: "даст ба манаҳи монда шистан"); буст пи нӯз ӯйатош "бо дasti ҳолӣ омадан" (айнан: "ангушт ба бинӣ омадан"); ӯйр ҳидош "бекорагардӣ кардан" (айнан: "хокис-тар ҳурдан"); бу поб ар ӯйр ӯйдодон "якравӣ кардан" (айнан: "ду пойро ба як мӯза мондан").

ПЕШОЯНДҲО

Дар забони шуғонӣ пешоянҷҳои ар, пи, тар, ас//аз, пис, пар, ми, чи, то, бар, бе, ба, дар, дараш, барои, дарои, бидӯни мавҷуданд. Ин пешоянҷҳо маъноҳои масоҳагӣ замонӣ ва муносибатҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунанд.

Пешоянҷҳои ар, пи, тар. Хусусияти муҳимтарини ин пешоянҷҳо дар ифода намудани маъноҳои гуногуни масоҳагӣ мебошад. Пешоянди ар/ба поён), пи (ба боло), тар (ба таври горизонталӣ) равона будани амалро нишон медиҳад.

Пешоянди ар ҷои воқеъ гардидан амал ва сӯи амалро ба тарафи поён нишон медиҳад. Ба ин маъно вай бо пешоянди пи му-қобил мебошад: сараки ар Шер тим "пагоҳӣ ба Вер (ба поён) ме-равам"; Сайн Масӯм кати ар Ҳарар тӯйд "Сайн бо Маъсум ба Ҳоруғ (поён) рафт" (шх.); ар тагов шеф маалӣ "хонаашон дар поён аст" (шх.).

Пешоянди ар гоҳо ҳамроҳиро мефаҳмонад: ар шеф гат хуки ху тাম сет "бо онҳо ҳамроҳ шаву сонӣ равед"; яам маш ширвидочта ар Ҳиндарье суд "рӯди (дехаи) мо ба даръёи Панҷ ҳамроҳ мешавад" (бч.).

ар = равона будани амалро ба доҳили предмет, ҷои мефаҳмомад: кил ат пӣлчак ар дек шарвент xiv ҳирт" каллапоча дар дег (ҷӯшонида монда мекӯрад"; ху калкӯт вис ар ту под жинҷ, мадуд "пойтобаатро банд, ки ба поят барф надарояд" (шх.).

Пешоянди ар баъзен бо пасоянҷҳои -хез (шх. гуна), ӯдарӯн якҷоя кор фармуда мешавад. Дар ин ҳолат маънои пешоянӣ бо пасоянҷҳои зикршуда равшану аниқ мегардад: ното ар ши хез сен "на-бошад, ба пеши вай раванд"; шағ-ен ар Ристам -гуна ши рамод "онҳо ўро ба назди Рустам фиристониданд" (брв.); ар му-гуна ме-мӯни ша шакт ӯдадет "кай ба назди ман ба мəҳмонӣ меоед?" (шх.); ўима, ар шам дарӯн дӯн-га лал "мана дар дарунаш ҳамин қадар лъял (аст)" (шх.); рӯған-ен ар маҳорҷ, дарӯн чӯҷ ҷои "равғанро дар даруни ғалла ҷо кардаанд".

Пешоянди пи баръакси пешоянди ар равона будани ҳаракатро ба тарафи боло, ё ҷойгир будани онро ба тарафи боло нишон медиҳад: пи дам шағ-эрдара-м сут ии афсол-ум дод "ба (ҳамин) Вездара рафтам, як (пӯзи) ҳафтсоларо ширкор кардам" (шх.); ии ҳаб ӯд-анд ред, ии ҳаб-га тӯйд пи Челӯнди "як шаб дар ин ҷо монду ша-би дигар ба (боло) Челӯнди рафт"; а ӯғ, ди жиз пи кицор шеф "эй духтар, ҳезумро ба оташдон андоз" (шх.); Самад ризӣн пи Мӯн чор дуст "дуктари Самад дар қишлоқи Мун шавҳар кардаст (б.ч.).

Пешоянди пи бо пасоянҷҳои -хез//шх. -гуна, ӯанди, ӯанди, -буни//бӯр якҷоя омада ҷӯшини маъноҳоро ифода мекунад:

Бо пасоянди -хез//шх. -гуна нишон медиҳад, амал (ба боло): ба тарафи ин ё он қас равона аст: де вазен пи му-гуна ди ху тাম са "ҳамин бузҳоро ба тарафи ман ҳай куну сонӣ рав" (шх.); пи му-хез карасин на-ред, магам ар Вӯмар сāм "дар назди ман керосин намонд, магар ки ба Рӯшон равам" (бч.).

Бо пасоянди ӯанди, ӯанди, якҷояшавии шахсҳо, предметҳоро нишон медиҳад: аро, пи му-ӯанди ху ки, мад-шинен маш "ҷура, ба

ман наздиктар шин, (онҳо) моро набинанд"; ўа пиш пи кицоранди нийсц "ҳамон гурба дар назди оташдон нишастаст"; пи даманд мардум чам буд "дар атрофи ў мардум чамъ буд".

Бо пасоянди -бун, -бир дар зери чизе ба вуҳуд омадани амалро мефаҳмонад: ҳӯвд мис ништ пи циму "дар зери сабад шир ҳам нест"; аро, ди тахмуре пи дам жирбун рибай ху мент "ҷӯра, ҳамин тужми (мурғ)-ро дар зери (ҳамон) санг гузору мон" (брв.); wāb сен ку мӯсафе пи кӯ бун, зен ѿи ху вен "онҳо мераванд (ва мебинанд) ҳамон мӯйсафед дар зери кӯҳ (нишастаст), ўро гирифта меоранд"; пи циму бир ии wārgбуц мӯжҷ "дар зери сабад барчае мурдаст".

Пешоянди пи бо баъзе калимаҳои мағҳуми замонӣ дошта, баърои ифодаи замон меояд: пи мадорга маш наъниам тийам ар Барҷид "то нисфирӯзӣ мо наемистем, ба Барҷид меравем"; ху нағуси -ӣам пи мёст шид "ҳиссаи худамонро дар (рушногии) моҳтоб (шабона) даравидем" (шх.); пи руҳи маш наслак -чӯд ху ҳабоҳаб-майд -ам тойд "то дамидан субҳ моро намонду, шабошаб рафтем".

Пешоянди тар маъноҳои зеринро ифода мекунад:

Ба таври горизонталӣ воқеъ шудани амал: ас дasti ҳам ий тӯйд тар ҳар "аз барои ў (шуда) вай ба шаҳр рафт"; ў-ба, тар мосинабӯнд мā са "эй бача, ба роҳи мосинагард нарав"; бад потҳо сӯд тар дарйолаъ "сонӣ шоҳ ба лаби дарьё меравад" (шх.); ти тар чид, тарум серӯн "биё ба хона рағем, дар онҷо салқин аст" (шх.).

Чои воқеъ шудани амадро ба таври горизонталӣ мефаҳмонад: зимимстӯн тар ди Мурғов лап шито "зимистон дар Мурғоб ниҳоят хунук аст"; тар Ҷаҳмӣ(ӣ) ам вад, Барот мис вуд "дар Гармчашма будем, Барот ҳам (дар онҷо) буд" (шх.); бачгалā тар ваҷ бози -ӣ(ӣ) ен "бачаҳо ҳоло дар берун бозӣ мекунанд".

Пешоянди тар ба ҷуз маъни асосиаш боз чунин маъноҳоро низ ифода мекунад:

Объекти бавоситаро мефаҳмонад: Māсūm тар ар кор-аҷ ашез "Масум ба ҳар як кор арадаш аст"; тар ди ашзи мā са: рӯт на-бийи ӯба ҷои чуқуртари (даръё) нарав, фарқ нашавӣ" (шх.); ўи тар ҷам фалт ху шинти "вай ба ў нигаристу хандид".

Монандиро мефаҳмонад: сурат-ам мāш тар ху дод ат кор-анд-ат ту "дар сурат мо ба падарəмон монандем, аммо дар кор ту монандӣ"; Бодум лӯд-и: ног қам му ризӣ тар му бесаъ-тод майд-сӯд "Бодом гуфт: Кош дуҳтарам ман барин бесавод нашавад" (шх.).

Мақсад ба майле барои иҷро намудани ягон коре ифода менамояд: дад шич тар кор наҳтийен атā, ту сайл ки "акнун инҳо ба кор сар намоянду ту сайр кун"; ас ѿи сарӯни -ӣ(ӣ)ам тар пошт рашиӯн сат "пагоҳӣ мо ба даравкунӣ равон шудем" (шх.).

тар бо калимаҳои маъни маконӣ дошта маконро мефаҳмонад: рӯҳт му дишӣд тар тир зибад "тарма аз болои боми (хона-мон) парида гузашт"; му рисқ тар пӯнд "ризкам дар роҳ аст" (шх.).

Пешоянди тар ба таркиби ҷонишинҳои саволӣ дохил шуда, ҷо нишинҳои таркибии саволӣ месозад: ўид му залмак тар-кā сат? "за-ни амакам кучо рафт?" (шх.); кирю нур тар чи? "имрӯз навбат аз они кист?" тар чиз-га ту-нд ғал ашас, лӯв "боз чӣ ҳавас дорӣ, гӯй" (бч.).

Бо пасоянди -хез (шх.-гуна) якҷоя пешоянди тар ба тара-

фи касе ё чизе равона шудани амалро нишон медиҳад: тар Māнabi хез-ум вуд ат йат-ум "ба пеши Махмаднабӣ рафта омадам"; Сафар наҳ: тар Оғоназар-гуна сāwӣ? "Сафар гуфт: Ба назди Оғоназар ме-равӣ? (шх.).

Пешоянди тар бо пасоянди -е ц интиҳои амалро мефаҳмонад: асид ҳаҷ тар де замин-е ц сӯд "имсол об то замини инҳо мерасад" (шх.); Йорали чид-е ц-ам жӣҳт "то хонаи Ёратӣ давидем".

Бо пасоянди -аҷ ба тарағе равона будани амалро ифода мекунад. Дар шевайи шоҳдарагӣ дар ин вазифа пасоянди -гуна ҳам истифода мешавад: казӯд иу тар мактаб-гуна тӯйд, ништ на тарум? "вай аз ин ҷо ба тарафи макта б рафт, наход он ҷо ҳам нест?" (шх.); дид мол чис тар қаҳт-аҷ маъсӯд "рамаро бин, ба тарафи кишт наравад".

Пешоянди ас дар ду варианти ас//а з дучор шуда чунин вазифаҳоро адо манамояд:

Сарчашма ва ё манбаи баромади амалро мефаҳмонад: му таът Филўмнаби ас Тӣхор йат "падарам Фуломнабӣ аз Тишор омад"; Баҷуҷ шарвидоч-та ас Ҳаҷнаҳтӣд йобд "рӯдҷаи (дехаи) Бачув аз Ҳаҷнаҳтӣ" ҷорӣ мешавад". (бч.).

Сабабро ифода мекунад: ас тӯхнаги му ной ӯақаст киҳт "гу-лӯям аз ташнагӣ қоҳ шуд" (шх.); падӯ-д мис маҳорҷ ас шитойи ҳисод "дар ин ҷо ҳам нахудро хунуки ဇад". (айнан: нахудро хунуки ҳурд); му зорд ҳичифт ас гарми, ҳаҷ дāк "дилам аз гармӣ мекафад, об дех" (шх.).

Аз қадом ҷои ва маҳал будани касе ё предметро нишон медиҳад: ҷуз-и-ум ас Чоснӯд - ман аз Чоснӯдам (шх.); му асли на-саб аз Ҳуф "асли насабам аз Ҳуф аст"; иу ас Порҳнев-о? "вай аз Поршинев?" (шх.).

Аз қадом материал соҳта шудани предметро мефаҳмонад: маш-та рабоб ас ношиндорг тēҳам "мо рубобро аз чӯби зардолу мета-рошем"; ҷӯхҷак журн чӯҷчин ас ҳеб "ҷӯхҷак" (ҳалқа барин) аз шоҳаҳои дароҳт месозанд (шх.); под -та аз сипин-ен "тиро аз оҳан месозанд"; Кораз-та аз ҷорд тайор-ен "коразро аз ҷӯб тайёр мекунанд".

Муқоисаро ифода мекунад. Дар ин ҳолат пешоянди аз бо суғ-фикси дарачаи муқоисавии сифат ва зарф -ди якҷоя кор фармуда мешавад: Мийӯнакӯ ас ҷанқалӣ тӯрди "Миёнакӯ аз Ванқалъа болотар ҷои гирифтааст"; аро, пи ас ку калтади-та ва бискирен "ҷӯра, ба одами аз ҳуд қалонтар шӯҳӣ намекунанд" (шх.); ас бийор во нур гӯрмди "аз динарӯз имрӯз гармтар (аст)".

Вақтро ифода мекунад: донд наҷҷӯҷ ғада, ас сар-анд то вега-тейе бӣ-т "ҷунон бачаи гиръёнчак аз пагоҳ то бегоҳ мегиръяд" (брв.); ас мев ме-ӯен-та шич гӯрм сӯд "аз ҳамин рӯзҳо (ҳаво) гарм мешавад"; аз мадор таре тāм ту қати ҷошт сāм "баъд аз нисфирӯзӣ бо ту дарав меравам".

Пешоянди аз нишон медиҳад, ки амал ба воситаи предмете ба ҷое мегузараид: аз дам ўед наҷӯҷис ху са "аз ҳамин кӯпрук гӯзару рав"; маш-ам ас Ленин қалхоз наҷӯҷад ат Нашпар ху мөшин қати йат "мо аз колхози Ленин гузаштemu Нашпар бо мөшинаш омад"; ас бо пасоянди -анди, -ард, -тир ва вариантиҳои зерин я-

оя омада чунин маъноҳоро ифода мекунад:

ас бо пасоянди ғанди (бч. инди) аз кули чудо шудани чуэро мефаҳмонад: чорик зибуд аз мәракәнди "мардак аз маърака бароидада рафт" (шх.); шираҳак аз йоғанд зибуд "шарора аз аланга пайд" (шх.); йиъен ас ху байнанд тар потъо дурбор римодайк нафаро аз байнашон ба дарбори педшоҳ фиристанданд; йу-(й)и ас ишев у риҷе ғент "вай аз онҳо худро гурезонд".

Пешоянди ас бо пасояндҳои ғард (шх. ғард // ғирд, бч. ғирд) аз сар задани амалро нишон медихад: ас му чид-ғард баради са ху юғъ ўед "аз назди хонаам дурттар раву тир паррон"; ас му пирод-ғирд бес "аз наздам гум шав" (шх.).

Пешоянди ас бо ҳез (шх. ғуна, аз назди ё аз пешни касе чи-ре равона будани амалро мефаҳмонад: ий ҳовд ас ту гуна "вай аз тарафи ту хобид" (шх.); аз мәшҳез ий ду соат тиро тӯйчат "вай аз назди мо ду соат" пештар баромада рафта буд"; ўзум мӯҳт ий ас ху чид ҳез қийт ху пуз "дидам, ки вай аз назди хонаш писарашро чеф зада истодааст".

ас бо пасоянди -бун аз зери чизе сар задани амалро ифода менамояд. Ба ин маъно бо пасоянди ғанд (бч. инд) якчоя меояд: ий филуцъаъ аз ўам чанорбунанд зибуд "вай ба ногоҳ аз зери ҳамон чанор гурехта рафт", потъо нигуҳт аз ўи кӯ-бун-инду са-суют "подшоҳ гӯш кард (ки) аз зери ҳамон кӯҳ садо баромад" (шх.); Тошбек фийт атә, йа зарӣ ас жир-бун-инду ри ўаҳт "Тошбек ҳуштак қашиду он каби аз зери санг парида рафт" (бч.).

Пешоянди аз бо қалимаи ғали суй, маконро нишон медихад: ий, ала, ас ўи қазор ғали ий аз "вай гӯё аз тарафи ҳамон пай-кол омадааст"; ас му ғали ниҷ, ий ду фироҳ "наздам шин, ин ҷо ғасеъ (аст)" (шх.).

Пешоянди пис. Истеъмоли пешоянди пис дар забони шуғоний ва шевааш шоҳдарагӣ маҳдуд аст, аммо дар шеваи бачувӣ фаровон буда маъноҳои зеринро ифода мекунад:

Аз паси касе ё чизе равона будани амалро мефаҳмонад: ўзумга пис то ўунд жозум "то кай ман аз ақибат медавам" (шх.); ий пис мояд ият "вай аз ақиби ман омад"; ўнъата пис дебо-зум "пашмро бо ў мифиристонам"; чӯҳтум ўаҳт бачгалан (й)ен пи-ро пис ху дед "дидам, ки (ҳамон) бачаҳо паси ҳам даромаданд" (бч.).

Сабабу мақсадро мефаҳмонад. Ба ин маъно дар забони шуғоний ва шеваи шоҳдарагӣ бештар пасоянди ғавен меояд: мәшҳам ли ҳазйна пис қатт (шх. қаҳт-ғавен) тойд "мо ба амбор барои ғарла рафтем" (бч.); ар Пастев пис карасийн (шх. карасий-ғавен) самъ "ба Пастев барои керосин меравам" (бч.).

Пешоянди пис дар шеваи бачувӣ аз паҳлуи чизе равона будани амалро мефаҳмонад. Дар худи забони шуғоний ва шеваи шоҳдарагӣ барои ифодаи ин маъно, одатан пасоянди ғава меояд. Муқоиса кунед: ий пис дарё эймбад (шх. дарё-лӯв-ва) тӯйд "вай лаб-лаби даръё рафт" (бч.); мояни бунд пис му чид пиро-з (шх. му чид пиро-ва на ўчишт (на ўчишт) "роҳи мояни гард аз назди хонаам мегузард" (бч.).

Пешоянди пар. Маънои асосии ин пешоянди воситаи иҷрои амал аст. Ба ин маъно пар танҳо дар шеваи бачувии забони шуғоний

ни кор фармуда мешавад. Дар худи забони шуғоний ва шеваи он - шоҳдарагӣ пешоянди пар мавҷуд нест: ҳатта пар қалам (шх. қалам-еъз) нивишен ҳатро бо қалам менависанд" (бч.); тӯғмата пар ху дуст (шх. ху дуст-еъз) ишебен "тӯхми ғалларо бо даст мепошанд" (бч.); ўзум ўи гап пар ху гӯз // ху гӯз-еъз (шх. ху гӯз-еъз) худ "ман галашро бо гӯшам шунидам" (бч.).

Пешоянди ми, чи каммаҳсуланд. Онҳо дар ҷумла чун қоида пеш аз муайяншаванда мейстанд. 1 Пешоянди ми, чи ба муайянкунданда худ ҷунон васл шудаанд, ки онҳоро аз таркиби қалима соқит кардан мушкил аст ва дар инкишифи имрӯзai забон чун префикс ба назар мерасанд: ҷис де шарғен во ақаб ху ми нӯл мак-киҳт "бин: ҳамон баррачаҳро үқоб гирифта набарад" (шх.); тар-қатта саъет во-йет му ми чанг "ба кучо меравед, боз дар дасти ман ҳастед"; вҳ му ми қап атā, ий нала: тойд-ам "арғамчин (ҳоло) дар дастаму вай гуфт: Рафтем".

Пешоянди чи саршавии амалро мефаҳмонад: ий ғиба чи ҷиҳт сут са ниҳеб ўи "ҳамон бача гиря карданӣ, рав гажвораашро ҷун-бон" (шх.); гароа- (й) ам чи ҳид сат атā, мояни ият "мо ба нон-хӯрӣ сар намудему мояни ҳам омад"; Сафар мис ҳёйтотош чи сид, нағамум ту ҷаранг? "Сафар ҳам нияти ҳондан дорад, намедонам ту чи ният дорӣ? (шх.); мәшҳам чи ҳёвд ат шаб-еъз дед "мо хоб карданӣ будему онҳо даромаданд".

Маънои болой дар шеваи бачувӣ бештар бо пешоянди хиссачаи пай ифода мешавад: дад-еъз ди ашқот пай ҳид сат "онҳо ба ҳурок-хӯрӣ сар карданӣ" (бч.).

Пешоянди то барои нишон додани ҳудуд дар макон, масоҳа ва замон истифода мешавад: ўнд киламетир то Амбаҳт ребҷ "то Амбав чанд километр мондаст" (шх.); то ҳумне кет тоқат, мәшҳатта ѹадам / то пагоҳ тоқат кунед, мо меоем"; то ар ту чид фирӯпам, ҳир мадбор "то ба хонаи ту расем, ки нисфирузӣ мешавад".

Пешоянди то бештар бо пасоянди ғавен якчоя омада маъноҳои зеринро ифода менамояд:

Интиҳои масофари мефаҳмонад: Гашар ху мояни қати аруд, то Хараға-еъз ди қати самъ "Гавҳар бо мояниш дар ин ҷо аст, то Хоруғ ҳамроҳаш меравам" (шх.); кам наш самалот ии соатги то Хараға-еъз ѹобд "ҳамин самолёти нав дар як соат то Хоруғ мерасад";

Ба интиҳои вақт далолат мекунад: то садос-еъз ўи-ча лап мол вуд "то перорсол дар (дасти) вай ҳайвони бисъёре буд"; дига шич созинги то руҳ-еъз! "дигар акнун то субҳ сурудхонӣ давом до-рӣ"; деф-ард-ам лӯд иди, то ўувд-еъз пи май-хез майадет "ба инҳо гуфтем, ки торӯзи ҳафтум ба назди мо наоед" (шх.).

Дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъи пешоянди то ҷун пай-вандаки тобеъкунанда ҳизмат мекунад: то соз на-лӯви, май-хез ту на-лакам "то суруд наҳонӣ, мо туро намемонем"; ўзум то ият, йа мояни тойд "то ман омадам, (ки) мояни рафт"; то дис ўеб-га на-шиjet, на-лакум-та тами "то даҳ дарзai дигар надаравед, шумоёнро намемонам".

1 Дар забони сарикӯй, ҷун қоида, ҳамаи пешоянди пеш аз муайяншаванда кор фармуда мешаванд; ниг. Пахалина Т.Н. Сарыкольский язык, с. 57.

Дар байни аъзоҳои чидай чумла, пешоянди то вазифаи пайвандаки пайвасткунандаро адо менамояд: юш то пир фукашши чат нишд "чавону пир ҳама аз барои вай гиристанд"; аз бүк то бүен арум вад "аз хурд то калон дар он ҷо буданд" (шх.); баорта мол то ситур пи делож ѹосен "баҳор моли майда ва шоҳдори калонро ба айлоқ мебаранд".

Пешоянди бар дар ибораҳои аз забони тоҷикий иқтибос шуда кор фармуда мешавад: му таъинд ии йор ши пухт бар замин на добҷ "пушти падарамро касе ба замин нарасондааст" (шх.); ўир ғубор бар фалак сут ат шузум фамт, шурӯҷ мол дарун бод ҳамин ки чангу ғубор бар осмон ҳест, фаҳмидам, ки гург дар байни рама даромад".

Пешоянди бар барои ифодаи муқоиса низ истифода мешавад. Ба ин маъно вай муродифи пешоянди ас//аз мебошад: Сури бар му////ас му лап ғулә "Сури назар бар ман хеле калон аст"; лап қобилин бар маш мардум водҷ "онҳо нисбат ба мардуми мо қобилтар буданд" (шх.); бар туъта биди ҳойум "аз ту беҳтар меҳонам".

Пешоянди бе набудани чизеро мефаҳмонад; ѹам аҷаб беашоз мөшин "ин аҷоиб мөшини беовоз" (шх.); бе бидан ворҷи та саҳор на сам "ба аспи беzin савор намешавам".

Пешоянди ба бештар дар таркибу ибораҳои аз забони тоҷикий иқтибосшуда дучор мешавад: бандагта ба динио ишқи ҷаун ҷат юбд "инсон ба дунъё барои муҳабbat пайдо шудааст" (шх.); тиҷен ба қози "ба пеши қозӣ рафтаанд".

Пешоянди дар маъни шурӯъ намудан ва ё оғози амалро ифода мекунад. Дар ин вазифа вай ҳамеша пеш аз масдари ноқис меистад: яшта там дар нишд дед "вай, албатта, гиръя мекунад" (айнан: "ба гиръя мезананд") (шх.); шам нан дар шийт дед "модараш ба ҳанда даромад" (айнан: "ба ҳанда зад").

Ин пешоянди дар таркиби ибораҳои иқтибосшудаи забони тоҷикий хеле эйд дучор мешавад: дар замони пеҳ ѹеданд ѹед на вад "дар замони пеш дар ин ҷо кӯпрӯк набуд" (шх.); ўу сағирд дед дар мобайни дев ху қалтагут "ҳамон сағира дар мобайни онҳо даромаду қалон шуд"; дар бораи ту таът лап гафум "дар бораи падарат гапи бисъёре мефаҳмам".

Пешоянди барои, дарои. Маъни асосии ин пешоянди мақсад ва таъиноти амал мебошад: дарои му бёд мак "аз барои ман шуда ҷанг нақун" (шх.); дарои тӯғмӯм ар Йазгилум тойд "барои тухмӣ ба Язгулом рафтем".

Пешоянди дараш саршавии ин ё он амал ва ё аз тарафи қасе ба он шурӯъ намуданро мефаҳмонад: ди пуш шиҳиз ен зеъз ху ҳазина (й)ен ас ўнанд аф дараиг шиҳид киҳт "писараш қалидхоре гирифта амборҳоро аз як сар кушодан мегирад" (шх.); бад ўу дараш нишд сӯд "сонӣ ў гиристан гирифт"; ўу чӯпӯн ху мол дараш зинёд сут "чӯпон ба шустани рамааш сар кард".

Пешоянди бидӯни хеле кам истеъмол мешавад: бидӯни туъта ўйорга му китоб на зеъз "ғайр аз ту қаси дигар китобамро намегирад"; бидӯни китоб ҳёйт шиҳанд корға нист на? "наход вай ғайр аз китобхонӣ кори дигар надорада?" (шх.).

Пешоянди ар, пи, тар, ас, ба инчунин дар таркиби баязэ воҳидҳои фарзенологӣ низ меоянд: пур пи рӯв "бехуда, бе ҳеч ҷиз";

цем пи цем "ошкоро"; буст пи нез ѹатош "бо дасти холӣ омадан"; тар под бёдош "лағат кардан, зери по кардан"; тар қӯрак ѹёдош "ғиреб додан"; цем тар цем ситош "огоҳ шудан"; ғев тар ситош "ҷанҷол шудан"; тар бирӯт шинто "хурсанд шудан"; ас кафхел ситош "дора-пора шудан"; ас ху ситош "пушаймон шудан"; ас ху сойа си тош "тарсончак будан"; ас под бёдош "хароб, логар шудан".

ПАСОЯНДХО

Пасоянди забони шурӯни Ҷа асли ва номӣ чудо мешаванд. Ба қатори пасоянди асли: ² Ҷандир, Ҷанди, (бҷ. Ҷинди, Ҷинд, Ҷнд), Ҷард, Ҷрад, Ҷра (бҷ. Ҷирд, Ҷрид, Ҷри); Ҷигир, Ҷец, Ҷавен, Ҷҷат, Ҷва, Ҷгад, Ҷга (бҷ. Ҷид, Ҷги, шх. ғуна, Ҷкатир) (бҷ. Ҷкати), Ҷҷа, Ҷча, (бҷ. Ҷчи) доҳил мешаванд. Пасоянди номӣ: Ҷхез, Ҷбир, Ҷчиноӣ, бҷ. Ҷчинош, Ҷастур, Ҷмиғунд, Ҷранг (бҷ. ранг), Ҷгиро (шх. пирод, Ҷзибо, Ҷдарун мебошанд, ки дар мавриди Ҷуайян чун пасоянди истеъмол меебанд.

Пасоянди Ҷандир дар забони шурӯни Ҷа аз ҷиҳати шакл ва чи аз ҷиҳати вазифа ҷолиби дикқат аст. Вай дар забони шурӯни Ҷа ва шеваҳои он дорои шаклиҳои ғуноғун мебошад. Шакли пурраи он Ҷандир (бҷ. Ҷинди) асосан дар нутқи мӯътадил истифода мешавад: шурӯҷ ѹат бод мол бай Ҷандир ат ди ғибаданд ҷеғадах сут "гурӯҷ омада ба даруни рама даромад"; ва ҳамон бача доду фаръёд баровард; му ворҷи пи тӯғандир ширемчин, са шоҳ шиҳрд ѿб "аспам ба (даражат) тут (бастагӣ), рав бе пешаш алаф парто" (бҷ.).

Шакли Ҷандир одатан байд аз садонок меояд: ғотко ди лалат зумрати дев пиро-Ҷандир ғодшоҳ лаълу зумурадро ба пешши онҳо гузашт; динио-Ҷандир ҳас ат ҳуб лап, ҳафай майса "дар дунъё ҳасу ҳуб бисъёра ҳафа нашав".

Дар нутқи диалогӣ ғариантҳои муҳтасари Ҷандир, яъне Ҷанди (бҷ. Ҷинди), Ҷанди (вас аз садонок Ҷнд) кор фармуда мешавад: ди дод ҳубданд аға? "ладараш дар хоб (аст) ё бедор?" (шх.); ҳоҷ, ҳистанд-та муғорд кириар саҷиҷо? "дар вакъти хирманкӯби ба ман ёрмандӣ мекунӣ?" (бҷ.); ѹам жош ҷиҳанд? "ҳамон гов аз они қист?"; суранд-та наш пӯҳок вен "рӯзи тӯй пушоки нав меоранд"; миҳанд ми асли насаб ас Ҳуф "асли насабаш аз Ҳуф аст" (шх.).

Пасоянди Ҷандир ва вариантиҳои он ба ҷунин маъноҳо далолат мекунад:

Макони предмет, ҷои воқеъ гардидан амалро дар докили ҷиҷе нишон медиҳад: рошт жош ғиҷанд шам дум дишӣанд "гови сурх дар оғил, думаш дар бом" (чистон); май одамен-ен ўнанд нист меч "ин одамҳо дар ин ҷо мондани" (шх.); ўу Ҳиҷӯн-Ҷандир му шийт "вай дар Сӯҷон маро дид".

Манбаро ифода менамояд: ҳур-адаҳо башанд ҳист ас динди ҳафаги йоҳд "ҳабаркашӣ дуруст нест, аз он ҳафагӣ мешавад" (шх.); шираҳак ас ўнанди зибуд "шарора аз оташ парид"; баор-ард ас хуриҷ ўнанд ҳаҷ "баҳорон боз аз шаршараам об меҳӯрам"; ҳид ғибад ас ғӯқанд ҳибайт ху ши деш зинт "ҳамон бача аз гаҳвора баромада девро мекушад".

2 Вариантиҳои шевагии пасоянди, агар аз рӯи маъно фарӯз нақунанд, дар оянда оварда нашуда, мисолҳо дода мешаванд.

Бо калимаҳои маъни замонӣ доштагӣ омада, замони воқеъ шудани амалро мефаҳмонад: шуз ғал, йима, павор ме^д ғанд ху под^ж ҳикарум "ман, мана, чор рӯз боз тирамро мекобам"; хӯкка сол-ғандир^{ам} қаҳт дӯс зоҳт "дар хушсолӣ ғалларо кам гирифтем"; ху титак сур^ананд ху қалти ки "рӯймолчаатро рӯзи тӯй бар сар кун"

Муносибат, доду гирифтро мефаҳмонад: ту вазанд пүл ту-ра
ша дақам, розыт-о? "Агар ба ивази бузат ба ту пүл дихем, розы
хастай?"; ас Йорәли (й) -ум кү жиэ-андир май зохт."аз Ералы ба
ивази хезумам меш гирифтам".

Ба шумораҳо омада, ба синну сол далолат мекунад: му тат нашаданди ас диний түйч, "падарам дар 90-солагӣ аз дунъё рафтаст"; ту пузак ёнанди дебҷ, "писарчаатон ба чанд даромадаст (шх.).

Сохибиятро ифода мекунад: фукашанд вах йастъ? "ҳама арғамчин доранд?; канд маркаб шефанд лап "хир аз онҳо чудо бисъёр" (шх.).

Дар таркиби мұайянкунданда пай дар пай барои ифодай адресату таынот киэммат мекунад: *шам-анд шам жош на зең* "говаш ҳоло назоидаст" (айнан: аз вай говаш...) (шк.); мев-инд мев пид тар Сохчарв түйц "падарж инҳо ба Сохчарв рафтааст" (айнан... аз инҳо падарашибон...) (бч.); *ши-нд ши мол фукаш нирүнц* "рамай ү ҳама нар аст" (айнан: аз вай рамааш... (шк.); ди-инд ди кәл ара мөл, йима, дәрд киҳт "сараш, мана, се рўз боз дард карда истода аст" (айнан: аз ү сараш...).

Сабабро мефаҳмонад: йам ту йах касал вад ху пи маманд
ум ред „хоҳарат касал буд ва ман (барои ҳамин) дар наздаш мон-
дам“ ту хотиранди магам саишум тар иғеф сӯр „ба хотири шумо
ба тӯй вай бояд равам (шҳ.)“.

Пасоянди ард. Пасоянди ард. (бч. ирд). дар шаклхой зөвхөн фонетикий -ра(д), -ра (бч. -рид, -ри)ард, дучор меояд. Дар шешири шохдарагий ба ғайр аз ард, срад, сра боз пасоянди ирд низ дучор мешавад. Аз руи функция ва мааню ин пасояндх дар забийни шүгнөнӣ ва шеваҳояш яккела мебошанд. Вариантҳои -ра(д), -ри, -рд асосан байд аз садонокҳо кор фармууда мешаванд.

Пешоянди -ард маъноҳои зеринро ифода мекунад

Предметро нишон медиҳад, ки амал ба сӯи он равона шудааст; питик муард дак "ришта ба ман дех" (шх.); ийда, му хола Дашлат чой вуд тамаард "ана, Давлатхолаам ба шумоён чой овард"; яши и ши поденард, ху питёиҷ "ӯ ҳудашро ба таги пои вай партофтаст"; мев пийозенардат Ӣир Ӣипто? "ба ҳамин пиёзҳо хокистарро пошиди" (бч.); ку Ҷефард чой ки "кани ба онҳо чой дех" (шх.).

Таъинотро мефаҳмонад: аса, ми сипин зи йам хадорчард-бофт "бача, ин оҳанро гир, ин барои осиё мувофиқ аст" (шк.); дафри шайғбӯст лап башанд "барои даф пӯсти гӯсола хеле нағз аст"; гули бунафшā цемра дори "гули бунафшā барои чашм дору аст".

— Вакъро ба таври таҳминӣ ифода менамояд: таменардам соға
собаъ вад “он вакътҳо мӯ содда будем”; тамардён ди шоъздасола
ғаъз чор дод “он вакътҳо дуҳтари дувоздаҳсоларо ба шавҳар медоданд
(шх.).

Маконро ба таври тахминий ифода мекунад: *йа*, *йуву*, *ти́вдак* пар *үи* бурчард ца бийд "ана, ҳамоне, ки дар девор пар зада исто-

дааст, паша аст"; жуз-ум, йида, йу-ра "ана, ман дар ин чо ҳас-
там"; йу фусадах к-ум-ард киҳт "вай дар онҷоҳо ким-чиро кофта
истодааст" (шх.).

Бо масдари пурра омада, мақсад, ниятре мефаҳмонад; андиштар мактаб ситошард "хез, вакти мактабравӣ шуд; ас Чӯҳангоз рӯған видошард // ирд "равғанро аз Ҷавшангоз овардан даркор аст" (шҳ.):

Пасоянди әрд ба таркиби өннишиндөй саволи дожил мешад: тут чиэ-әрд чой на-бирохт? "ту барои чи чой наанӯшидӣ?"; бийор-ат қал-әрд вуд? "дина дар куҷа будӣ?".

Пасоянди өрд бо чонишими нафсии шу ба вазифаи ҳиссача омада, дар нутқ ифоданокиро зұрттар мегардонад ва ба ҳиссачай "ҳам" -и точиқи ҳамвазифа мешавад: там-ет одам мис на-виш "шу мо одам ҳам набудаед" (шк.); дөв молим ху-өрд дига вүбіч "муаллимашон ҳам (одами) дигар будаст";, му тәт ху-өрд ғал аға на-ховч "падарам ҳоло ҳам бедор хоб нарафтаст";, тама ху-өрд шу молим нағамет на "шумоён муаллиматонро ҳам намефаҳмеда?"

Пасояндхой -авен, -чэт. Хар дуи ин пасояндхо дар забони шүгнөй баробармаананд, аммо доираи истеъмоли -авен, дар забони шүгнөй ва шевааш шохдарагий нисбатан васеътар аст. Дар шеваай бачувий барьякс, пасоянди -чэт бештар кор фармууда мешавад. Ийн пасояндхо маанохой грамматикии зериро адо мекунанд:

Ба ифодай касе ё барои чизе равона будани амалро нишон медиҳанд: йу-(й)и шол ху йах-авен вўд "вай барои ҳоҳарааш шол-ро овард"; шх. дам ху ризйнак -авен// -чатьум ас ҳар йағ "ман барои духтарчам шуда аз шаҳр омадам"; гўхт-чатьум пи ҳаноб ра-ун "барои гўшт ба Саёноб рафтганиам" (бч.); Йусуф ху тат-авен // //чатьи лап нийд "Юсуф барои падараш бисъёр гирья кард".

Сабабро мефаҳмонанд: ди мис му амак Дорғабек-чайт фамене
"инро ҳам барои амаки Дорғабек (шуда) ҳурмат мекунанд"; бандаги
ста ба динийо па ийод ишқи чауби-чайт "одам ба дунъё барои муҳаббати
пок меояд" (шх.); Чаршем ми дунд-авен лувен иди, гӯйо
ҷарвӣ йӯданд лап вудҷ "Чарсем барои он мегӯянд, ки гӯё равған
дар ин ҷо бисъёр будаст".

Пасояндои авен, чат ба таркиби чонишини саволии чиз? "чи?" (чиз-авен, чиз-чат "барои чи?, чаро") дохил мешаванд: аз деложет де чундорен чиз-авен// чат вуд "чаро ин гусфандонро аз девлоҳ овардед?" (шх.).

Дар шеваи бачӯй барои ифодай маъно пешоянди пис истеъмол меёбад, ки ин дар забони шуғонӣ ва шеваи шоҳдарагӣ дида намеъ шавад: пис чалак (ш. чалак-авен) —ум ѹат "барои сатил омадам" (бҷ); ѹу пис ху ѹин (ш.ху ѹин-авен) ар Пастев тӯйц "вай барои занаш ба Пастев рафтаст" (бҷ).

Пасоянд -ти(түр. Иң пасоянд дар ду шакл: -ти дучор мешавад. түр-танхо ҳангоми аз даст додани маъни луғавиаш чун пасоянд истифода мешавад. Чун пасоянд шакли ихтиisorшудай он-ти маъмул аст ва чунин маънохоро ифода мекунад:

Сүй амал бар сатх ва ё болои предмет: нифуом-та декти рибийам “нифуом” Заро дар болои дег мегузорем”; *wuzum* на *wuzum*

3 Ниф^уом — сарпушаки дең

ас дам мошиңти хәвд "ман ҳозир аз болои мошин фуромадам" (шх.);
ди тулғати дам дек рибай "дегро дар болои "тулға" 4 гузор" (брв.).

Бо масдар вакти сар шудани амалро мефаҳмонад: тидошти
тар мүхез вудчат "дар вакти рафтан ба пеши ман омада буд"; нала,
мидошти (й) и мис ку зинај нүм лүд "мегүянд, ки ү вакти мур-
дан ҳам номи келинашро ба забон овардаст" (шх.).

Бо шумораҳо фосиларо ишора намуда, замони ба вучуд омада-
ни амалро нишон медиҳад: ара мөсттиста аз Чүхангоз мол хамбе-
нен "бэди се моҳ аз Чавшангоз рамаро меоранд" (шх.); маш бу
соат эти ар Баҷуу фирағам нә "магар дар ду соат ба Баҷув ра-
сида метавонем?"

Объектро мефаҳмонад: мардум йаманд точкини зивти гап дөн
"мардум дар он чо бо забони тоҷикӣ гап мезананд"; ӯрғхел му-
ти даш бод "түргҳо ба ман ҳамла оварданд" (шх.);

Доду гирифтро нишон медиҳад: ху мајти (й) и и бӯйин йоуҷ
хуерд зоҳт "ба ивази мешаш як чувол орд гирифт"; шам торҳи
Сойибназар тар Дарморахт рӯғанти бод ху йат "ҳамон тешаро Со-
ибназар дар Дарморахт ба равған иваз карда смад"; дад мунчи (й)
ен қоқ нош мис пӯлти дөн "мунҷиҳо зардолуи қоқро ҳам ба пул ме-
фурӯшанд" (шх.).

Бо ишораҷонишҳои падежигайриасли зарфи амал месозад: ми-
ти, дисти, шити "ин тавр, ҳамин хел".

Пасоянди -е ц. Ин пасоянд маъноҳои зеринро ифода мекунад:

Худудро дар масоҳаю замон: шузум тাম шахтец Қазоқ лап
жайч "ман то охири умрам Қазоқро дуст медорам" (шх.); ҳумеъц
ум пи ту нӯст, наънатат "то шом мунағизи ту будам, наомадӣ"
(шх.).

Бо шумораҳо омада миқдори онро таъин мекунад: Йорали лүд:
ара кило- (й) ец турд рӯған дакчилош вароим "Ераги гуфт:
то се кило равған ба ту дода метавонам"; иши сӯрандум бис чӯн-
дор куҳт "дар тӯяш то даҳ (сар) гӯсфанд куштам.

Пасоянди -е ц бо пешояндиҳои ас, то ҳамроҳ, омада маънои
худудро дар масоҳаю замон таъкид мекунад: дунд, нашӣ ғада иди
ас сӯранд то вега- (й) ец бишт "чунон бачаи гиръёнчак аст, ки аз
пагоҳӣ то бегоҳӣ мегиръяд" (шх.); дига шич созинги, аз ҳабанд
то рух-еци "акнун аз аввали шаб то пагоҳӣ фақат сурудхонӣ; ас Бар-
ҷид Тем-еци пӯнд даҳт "аз Барҷид то Тем роҳ ҳамвор (аст)".

Воситаи иҷрои амалро мефаҳмонад: пӯҳаквидирмешта сёр
дируҳти зиден "бо ҷорӯби "пӯҳак" аз ғаллаи кӯфташуда (дар хирман)
пучокҳоро мерӯбанд"; эй пуз мам тавар-еци ми жиз мурд вираҷ
"писарам, ҳезумро бо табар барои ман шикан".

Пасоянди - ва Ин пасоянд танҳо хоси забони шуғонӣ
ва шеваашшоҳдарагӣ аст. Вай дар забонҳои рӯшонӣ, ҳуғӯӣ, бартангӣ,
рошорвӣ, сариқӯӣ ва ҳамчунин дар шеваи бачувии забони шуғонӣ
дида ҳамешавад. Пасоянди - ва барои ифодай амалиёт қад-қади ягон
предмет ва ё атрофи он хизмат мекунад: бад йу ас ҳочи ди мар-

⁴ тулға - сепоя.

дум дарйолав-ва тӯйҷ, пунд-ва настӯйҷ "сонӣ вай аз тарси мардум
лаб-лаби дарьё рафтасту қад-қади роҳ не" (шх.); му дод шам ^{шам} вай
йат "падарам қад-қади чӯйбор омад"; йу во шуд-шумчик йодд дид
шалхазор-ва "вай оҳиста-оҳиста қад-қади шилхазор меояд (шх.).

Худуди чизро мефаҳмонад. Ин маъно низ дар шевai
бачувӣ бо пасоянди -еци ифода меёбад: зӯн-ва (бч. то зӯн-еци) ҳац
йа йум-анд, атā йу ғидӣ чи ҳац судҷ "ҷуқурии об дар он чо то зо-
ну буд, вале "ҳамон" бача дар он ғарқ шуд" (шх.); ворҷ кийч-ва (бч.
кийч-еци) ҳац йат "об то зонуи асп расид"

Пасоянди қати. Ин пасоянд чунин маъноҳоро ифода мекунад:

Ҳамроҳиро мефаҳмонад: ту маш қати саҷор са "ту қатии мо
савор шав" (шх.); Берд қадард? Қазоқ қати "Берд кучост? ҳам-
роҳи Қазоқ (аст") (шх.); Мастибек шев қати тар ҳар тӯйд "Масти-
бек бо онҳо ба шаҳр рафт".

Воситаи иҷрои амалро нишон медиҳад: даст(т) мӯзā қати-са
шаг цайам "бо дастпӯшак корро медаравем (шх.); ҳоҳ-ҷорӯв қати-
дарго зидарен "бо ҷорӯби калон (айнан: шоҳҷорӯб...) ҳавли мерӯбанд
(шх.); вайхен қати- (й)ен вӯст иши пи сиҷан "бо аргамчинҳо (ӯро) ба
сутун бастанд".

Бо калимаҳои маънои замонӣ, гоҳо бо масдари пурра ва ноқис
омада замони воқеъ гардидан амалро ифода мекунад: рӯҳ ^{шам} қати-са
та му пушик ар Роҷқала тӯйд "бо дамидан субҳ писаракам ба Роҷ-
қалъа меравад" (шх.); рӯҳ ^{шам} қати- (й) ам буд шам ар балъниҷ
"бо дамидан субҳ ӯро ба қасалхона овардем"; ҷан пибидош қати-
нахҷир ^{шам} "ба даргирифтани камон оҳу афтид".

Пасоянди -ча. Пасоянди -ча (дар шевai бачувӣ-чи) дар
иҳтиёри касе, ё дар дasti касе будани предметро ифода мекунад: а-
тэйт, ту-ча мис наш-ор нист-о? "падар, ту ҳам нос надорӣ?"; то дӣ
садос-еци ши-ча лап мол буд "то порсол дар (дасти) вай рамай бисъ-
ёре буд"; пӯд маш-ча мис наш "пул дар (дасти) мо ҳам бисъёри аст"
(шх.).

Пасоянди -ҷ. Пасоянди -ҷ бо пешояндиҳои тар, ар, пи, аз
иҷҷоҳои омада сӯйро нишон медиҳад. Дар лаҳҷаи шоҳдарагӣ -ҷ ба -гу-
на муродиф аст; пи Тиҳор-ҷет раш-ӯн-о? "ба тарафи Тиҳор рафта-
ниед? а-ро, тийет саҷам ар тагов -ҷ "бачаҳо, биёед ба тарафи по-
ён равем" (шх.).

-ҷ бо ҷонишиҳои саволӣ омада, маънои чи хел? чи гуна? ро
медиҳад: йам ҷарав-ҷеч сийои навиштои на-бофт "ин чи хел ранг
аст, ки наменависад"; ҷарав-ҷеч сол асайд иди мудӯм бед "имсол
ҷиҳела сол (омад), ки мудом (борон) меборад".

Пасоянди гуна. Ин пасоянд хоси шевai шоҳдарагӣ буда, дар
забони шуғонӣ ва шевai бачувӣ кор фармуда намешавад. Вай бо пеш-
ояндиҳои ар, тар, пи, сӯйро нишон медиҳад. Ба ин маъно гуна ба па-
соянди забони шуғонӣ -ҷ, ки дар шевai шоҳдарагӣ низ истеъмол ме-
шавад, ҳаммаъно мебошад; тар-қа саҷи? -тар чид -гуна "ба кучо ме-
рави? ба (тарафи) хона" (шх.); ҳаб йу ас таҳ-гуна нӯст "шаб вай
аз тарафи кӯҳ истод"; шузум ҳовд азуд ат йид ҳовд ас ту-гуна "ман
аз ин тараф ва ў аз тарафи ту ҳоб кард" (шх.).

Бо калимаҳои маънои дошта омада, замонро ифода мекунад:

над: му та̄т Худодод шич-гуна̄ йат ас Хараф "падарам Худодод на-
вакак аз Хоруғ баргашта омад" (шх.); там-ет дер йат йу наш-гу-
на̄ түйд "шумоён дер омадед, вай ҳозиракак баромада рафт" (шх.).

Ходисай баъд аз пасоянди-а̄ ҳомадани-гуна̄ низ дучор шуд.
Дар ин маврид пасоянди-гуна̄ макони воқеъ шудани амалро нишон
медиҳад: арам-а̄ ҳомада пўнди на...вуд "ба он тарафҳо ҳанӯз роҳ, на-
буд" (шх.); ар тагов-а̄ ҳомада кам маш ҳац кок сўд "дар тарафи
поён ҳамин обамон кок мешавад" (шх.).

Пасоянди дод Пасоянди-дод монандиро аз рӯи ҳаҷм шарҳ
медиҳад: бийун пуц жиганд вариму дод "ду писар дорад, ҳар ду ба-
робари мананд"; му-дод корта ғтама на...вэр-дийет "баробари ман
шумоён кор карда наметавонед"; деф дод-га-та Сафар мис нишоэд
"инҳо барин Сафар ҳам менавозад" (шх.).

Пасоянди-а̄нди, -ард, -ец, -а̄, васеъ дар таркиби ҷониши
шинзарфҳо омада маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунанд.⁵

Пасоянди-а̄нди номӣ Ба сифати пасоянди-а̄нди инҳо истифода
бурда мешаванд: миғўнд, ҷино ў дастур, ранг, "барин"; кез "рост",
бир "поён", дарун "дарун"; пиро "пеш"; зибо "қафо" ва ғайраҳо.

Пасоянди-а̄нди, ҷино ў, дастур дар забони шуғнонӣ ва ше-
ваҳои он муштарақвазифа буда, монандиро ифода мекунанд: йид-та хи-
рок мунчараки бўйд Гулбек-ҷинош "ин ҳурокро монанди Гулбек бо миқ-
дори муайяншуда медиҳад"; ик ши ранг-ти зўр палаш ўнум шуз
на...шинчат "монанди вай пахлавонро ман надидам"; шурӯҷ мис куд
дастур (ҷино ў// миғўнд) айшўн "гург ҳам ба монанди саг ҳайон
аст".

Дар забони шуғнонӣ ба ғайр аз пасоянди-а̄нди зикршуда боз па-
соянди-а̄нди низ дучор мешавад, ки монандиро ифода мекунад. Дар
шевай бачувӣ ва шоҳдарагӣ ин пасоянди-а̄нди истемол ҳамешавад: зинда-
-а̄нди ди кор тайор кин ху тойд-а̄м "одами зинда барин ҳамон корро
анҷом деху рафтем"; шоҳ-а̄нди кочор иу "вай алаф барин (чиҳ) аст".

ПАЙВАНДАКҲО

Пайвандакҳои забони шуғнонӣ, аз рӯи вазифаҳояшон ба ду гу-
рӯҳ: пайвасткунанда ва тобеъкунанда ҷудо мешаванд.

Пайвандакҳои пайвасткунанда дар байни қалимаҳои алоҳидай
ҷумла ва ҷумлаҳои соддай докили ҷумлаи мураккаби пайваст алоқа-
ро барқарор мекунанд. Пайвандакҳои пайвасткунанда инҳоанд: ат,
атā, ху, а, йо, амо, ём...ам, на...на, хой...хой, ёй...йо.

Пайвандаки-а̄ (ат), атā. Пайвандаки (ат//атā дар ҷумла-
ҳои содда дар чунин мавридҳо кор фармуда мешавад:

Аъзоҳои чидаи ҷумла (мубтадо, ҳабар ва пуркунандаҳоро) ба
ҳам мепайвандад: йам чиз ат йам чиз? "ин чи ҳасту вай чиз?". (шх.);
шуз ат ту(й)ам ҷерӣ "ману ту заминронем" (шх.); Қазоқ атā Ти-
лобек-ен виродар Қазоқу Тиллобек бародаронанд" (шх.); иу куд жозд
ат йат "ҳамон саг давиду омад"; муенди сиз йаст атā питик ништ
"ман сӯзан дораму ришта не".

Дар таркиби аъзоҳои чидаи ҷумла ат, атā чунин маъноҳоро ме-
диҳад:

Пайдарҳамии амалро ифода мекунад: Бигул ху дарго-ра ҳац
жийт ат эидирт, ҳўйту йенак ранг-ти "Бигул ба ҳавлиашон об поши-
да мерӯбад ва ў чун оина тоза аст"; иу ди шоҳ ниҳийт атā пи йел
ғирийт "вай алафро зер карду ба айлоқгоҳ расид" (шх.); кәрум бод
ат пиц гаҳт "ба он ҷо расиду байдар рӯ гардонд" (шх.).

Хилофро мефаҳмонад: ю ё Мабӯбшо ризӣн, иу шу, соғ зўр атā,
иа гимӯн ҳеҳи "духтари Маҳбубшо, ниҳоят ҳуб аст, лекин вай, ба
гумонам, фотиҳа шудагӣ" (шх.); тар Қумсангир-ум вуд ат, тоғм на-
шӣнт "ба Қумсангир (рафта) будам, аммо туро надидам".

Пайвандаки-а̄т дар таржиби ибораҳои фразеологӣ васеъ ис-
тифода бурда мешавад: ҳац ат ҳарво "равон аз ҳуд карданӣ коре (ҳац
"об", ҳарво "шўрбо"), ҳаб ат меб" "мудом, ҳаррӯза" (ҳаб "шаб"; меб"
"рӯз"), юц ат бобин "ноором" (юц Ҷоташ", бобин "поруи нарм").

Дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст-ат ҷумлаҳои соддaro
ба ҳам алоқаманд менамояд, ки онҳо чунин маъноҳоро ифода мекунанд:

Якбора ба охир расидани амал: маш-та чой бирёзам, ат, тар
вай, ғашро сут "мо чой менӯшидему дар берун ғавро шуд"; иу ху
нўм-и лӯд ат йам ши макарди ху питёшд "ҳамин ки номашро
гуфт ин ҳудашро ба оғуши ў партофт" (шх.).

Пайдарҳамии амал: дори-(й)ен чӯд ар ши цем ат иу сут ҳуб
"доруро ба ҷашмам ҷаконданду вай сиҳат шуд" (шх.); Ҳерило соз-
қап бод ат фука ғен қарор чӯд "Ҳайрулло сурудхониро сар карду ҳа-
ма ҳомӯш шуданд.

Ҷумлаҳои соддаеро бо ҳам мепайванданд, ки маънои хилоғӣ
доранд: шуз сâm ҳац вâm атā ту гарба ҳёҳ "ман рафта об биёраму
ту ҳамир кун" (шх.); маш соз лӯвам ат иу на...лӯвд "мо суруд ме-
хонему вай намехонад"; дига-(й)ен сат тар сӯр ат шуз-ум на...сут
"дигарҳо ба тӯй рафтанд, вале ман нарафтам".

Пайвандаки ху. Ии пайвандак аъзоҳои ҷумлаи содда ва
ҷумлаҳои соддай докили ҷумлаи мураккаби пайвастро бо ҳам мепай-
вандад.

Пайвандаки ху дар ҷумлаҳои содда бештар ҳабар ва пуркунан-
дaro бо ҳам алоқаманд мекунад: ваз ху мај ху жош ху фука ғ

⁵ Ниг: Ҷадвали ҷонишинзарфҳои забони шуғнонӣ, с. 53.

та тобистун пи йел йосам "(мо) тобистон бузу мешу говоро ҳама ба айлоқ мебарем"; му наан ас Сохчарв нош ху түб ху кайүн ху фукаи вүд "модарам аз Сохчарв зардолу, тут нок ҳама чизро овард"; билисак ют ху бод мол байнанд ху фук-и ши тихир чу "тург омаду дар байни рама зад ва ҳамаи рамаро парешон кард" (шх.); ке-ва-йум тар дам медүн сут ху йат-ум "бо ҳамин роҳ бо ҳамон майдонча рафтаму омадам".

Дар ҷумлаи мураккаби пайваст пайвандаки - ху барои алоқаманд намудани ҷумлаҳои содда ҳизмат мекунад: дам бо-ет ҳац на-бод ху йид Ҳад "ба ҳамон боғ об намондеду вай сӯҳт" (шх.); ша-молди бод ху йид нохуш сут "шамол ба ўрасиду вай қасал шуд"; тарӯд йад ху, та-ам тойд "ба ин ҷо биёю сонӣ меравем".

Пайвандаки ю. Пайвандаки ю асосан барои алоқаманд на-мудани аъзоҳои ҷидай ҷумла ва ҷумлаҳои соддай дохили ҷумлаи му-раккаби пайваст ҳизмат мекунад: ю шуз ю ту магам гаштам тар ши сӯр "ё ман, ё ту бояд ба тӯяш равем"; ю жиз зёз ю пул " (ту) бояд (аз совети қишлоқ) ё ҳезум, ё пул гир". (шх.); ю ту шев нахҷиренти дӯрбин шеб ю шуз шебум "ё ҳамон нахҷирхоро ту бо дурбин бин, ё ман бинам".

Пайвандакҳои амо, локин. Ҳардуи ин пайвандакҳо аз за-бони тоҷикӣ иқтибос шудаанд ва бештар дар нутқи ҷавонону зиёйён истеъмол мешаванд: шузум арам вуд, амо то-ам на-вуд "ман он ҷо рафта будам, аммо туро наёфтам"; ту бӯн пиёбҷ, локин ақл ту-нд ништ "ришат сафед шудааст, лекин ақл надорӣ"; Ҳӯм йадум, локин тар юн ҷо мāса "шом меоям, лекин ба ҳеч ҷо нарав"; ту-нд ту дал, амо шузта дис на-кинум "ту ихтиёр дорӣ, аммо ман ин хел намекунам" (шх.).

Пайвандаки на... на. Пайвандаки на... на дар ҷумлаи сод-да аъзоҳои ҷидай ҷумлаҳои мепайвандад: Ҳазир лӯвд: а потро, йам на соз лӯвд на-нишозд "вазир гуфт: Эй подшоҳ, ин не суруд меҳонад: не менавозад"; мāш муслāт на паде сут ат на аред ху алагуда-ш-там ред "маслиҳатамон на ба ин тараф на ба он тараф шуда мо ҳай-рон мондем" (шх.); ю на му лақиҳт на хубаф сӯд "вай не маро ме-монаду не худаш меравад".

на... на дар ҷумлаҳои мураккаб низ кор фармуда мешавад: на ту му қилюф анҷӯв, на шуз "не ту маро мазоҳ кун, не ман туро"; на му дод падум сут, на-(й)ен шад арӯд ют "не падарам ба он ҷо рафт, не онҳо ба ин ҷо омаданд" (шх.); тар ваҷ на мāш ту фāмāм, на ту мāш фāми "дар бёрун не мо туро мешиноsem, не ту моро ме-шиносӣ".

Пайвандаки ём... ём. Ин пайвандак аъзоҳои ҷидаро бо ҳам алоқаманд мекунад: ём ту ём ту виро варӯд йадет тар сӯр - ҳам ту ҳам бародарат ҳар ду ба тӯй биёбӣ; ём соз лӯвд ём рақоси киҳт ҳам ашӯда меҳонад, ҳам рақс мекунад.

Пайвандаки ём... ём дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст ба-рои алоқаманд намудани ҷумлаҳои содда кор фармуда мешавад: ём мāш-тӯрд ҳат навишам, ём ту нивиш "ҳам мо барои ту ҳат нависем, ҳам ту навис"; ём Тило аз Шикошум ѝмад, ҳам падарам"; ём йа-сипори ғарқ сӯд, ём шад ҳачен "ҳам амоч ғарқ мешавад, ҳам бар-заговҳо (ғарқ мешаванд)" (шх.).

Пайвандакҳои гā..., гā, ҳой...ҳой, ю...ю. Инҳо аз за-

бони тоҷикӣ иқтибосшуда мебошанд ва маънои ҷудоӣ доранд. Дар ҷумла пайвандакҳои номбурдашуда ҷунин вазифаҳоро адо мекунанд:

Аъзоҳои ҷидай ҷумлаҳои алоқаманд мекунанд: ҳой бо-мар ки, ҳой наан шузум ту йак "ҳоҳ бовар кун, ҳоҳ не, ман ҳоҳари ҷуам"; гā шаҳт шуз таговин йадум, гā шаҳт ту дарго-ва на-чӯсум "гоҳ бо (роҳи) поён меоям, гоҳ аз пеш ҳавлият мегузарем"; ми- (й)ен гā Фунд ат гā пирешӯн лӯвҷ "инро ҳоҳ Фунд (яъне ғун) гоҳ парешон гуфтаанд"; ю гā му мошин қати гā ҳу мошин ҷои йо-бд "вай ҳоҳ бо мошинаи ман, ҳоҳ бо мошинаи худаш меояд" (шх.); шад-та нишени тар пиро ю ҷӯндор, ю бучак қа-ҷен "онҳо ба пешвози арӯс ё гӯсфанд, ё бузро мекушанд" (шх.).

Дар ҷумлаи мураккаби пайваст ҷумлаҳои соддоро ба ҳам ме-пайванданд: ю мāш тарӯд мемӯн сāшāм, ю шад тарӯд йаден "ё мо ба он ҷо ба меҳмонӣ меравем, ё онҳо ба ин ҷо мебиёянд" (шх.); ду-чор сāшāм гā шуз шамард салумум, гā йа киҳт "дучор шавем, ҳоҳ ман ба ўсалом мекунам, ҳоҳ вай (салом мекунад)".

Пайвандакҳои тобеъкунанда

Ба ғурӯҳи пайвандакҳои тобеъкунанда ҷа, иди, ди, то, ага-ва пайвандакҳои таркиби медакоянд: Дар поён ҳар як пайвандакро алоҳида диди мегузarem.

Пайвандаки ҷа. Ин пайвандак ҷумлаҳои пайрави зеринро ба сарҳумла мепайвандад:

Ҷумлаи пайрави замон: ю-(й) и соз ҷа лӯвд, одам ҷӯн масти сут "ҳангоме ки ў суруд меҳонад, диди одам ба ваҷд меомад" (шх.); шузум ҷа ют, ту-т фал Ҷулик вуд "вақте ки ман омада будам, ту ҳоло майдакак будӣ"; нафӯс-ен бāх ша ҷӯд, сар пиро-(й)ум шуз зоҳт "вақте ки замини "нафӯс"-ро тақсим мекарданд, ман аз ҳама пеш гирифта будам",

Дар ҳамин маъно ҷа баъзан бо пайвандакҳои ар шаҳт "ҳар вақт" ар го "ҳаргоҳ ки якҷоя истифода мешавад: ар шаҳт ди ҳӯбм ют, а ӯ ёзди "вақте ки хобаш омад, ўро ҳобон"; арго шоҳ на-ред пи юл, мол ҳамбенет "вақте ки алаф дар айлоқ намонд, рамаро фу-поред".

Ҷумлаи пайрави шарти: рӯппак ту пи пӣ да ғед, рисқдор сāми ғагар-рӯбоҳ туро дучор ояд, бой мешавӣ": дам-ри пи ҳат нивишт ҷа дери киҳт, ту ҷа "агар ба вай то ҳат навиштан дерӣ кунад, ту рав"; ши-нд ҳарм ҷа вид, ю-та дис на-киҳт "агар шарм дошта бошад, ин тавр намекунад".

Ҷа бо пайвандаки ага (бҷ. аги), ар гӯн алоқаманд шуда маъ-нои ҷумлаи пайрави шартиро боз равшантар мекунад: ага ҳӯбм ту ҷа юест, йад ҳофи "агар хоб туро барад, биё хоб рав"; ага шам дод ҷа йо-бд са Ҷ"агар падараш ояд, рав" (шх.); ар гӯн мам ҳац ту ҷа бирёзи, ту мис шӯрҷ сāш и "агар ҳамин обро нӯши, ту ҳам гург ме-шавӣ" (шх.).

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда: резги-резги ю-йир қати ҷа, ши-ти Ҷиргӯҳ лӯвам "он резалаҳчаҳое, ки бо хокистар аралашанд, "Ҷиргӯҳ" мегӯем" (шх.); пи ардāн йа жир ҷа, шам-та турб лӯвам "он сангера, ки дар "ардāн" Ҷаст, "турб" меномо-ем" (шх.); йева-ҳам ди ҷа шебҷ юд кило "он чизе, ки мо коштаем, ка-ду аст".

1ардāн - яке аз қисмҳои осиёб аст.

Чумлаи пайрави мубтадо: чёд ат ноъз пи ши чуст ца кинен, ши нўм нибўмч "ба он чизе, ки корду дурафшро маҳкам мекунанд, номаш "нибўмч" (аст)" (шх.); ар чизе ди ғёвти ца йоёд, лўвд "ҳар чиз, ки ба даҳонаш ояд, мегуяд" (шх.); Сумбул ши дўнд ца пачшардт, даден ди нивишт "чизе, ки Сумбул гуфт (рост ё дурӯф), инҳо навиштанд".

Пайвандаки ди ва ҷонишинҳои номуайянӣ -ар тāн//ар тāм// (бч. ар чай) ҷумлаи пайрави мубтадоро бо сарчумла алоқаманд мекунад: ку ар тāн пухтā ца вудъ, иу-та ди азобот фамт "ҳар кас, ки ба кӯҳ баромада бошад, вай азобашро мефаҳмад"; ар чай//ар тāн ца наҳхирт гӯҳт, ши кор ҳӯм "ҳар касе ки гӯшт наҳӯрад, кораш нағз нест" (шх.); ар тāм наҳхирт ца бйд, ши-та ҷеълдоқ лӯвам "ҳар ки наҳчирро шикор кунад, ӯро шикорчи мегӯем"; ар чай кор цо кихт, ши-анд мудум фук чиза йаст "ҳар ки кор кунад, ӯ ҳамеша ҳама чиз дорад".

Чумлаи пайрави хилоф: пати ҷраббах ца зибани, саъ-ум-та пи Чӯҳангоз "ҳар қадар монеъ шавӣ ҳам, ман ҳатман ба Ҷавшангоз мераам" (шх.); ху моли диниом мис фук ширд ца дак-чӯд, иу куш на сут "тамоми чизу чораамро ба ӯ дода бошам, вай курсанд нашуд".

Пайвандаки ца бо алоқамандии ар цӯнд низ ҷумлаи пайрави хилофро месозад, ки тобиши андозаю миқдорро дорад: ар цӯнд ту гал ца бен, ту на нигӯҷи и "ҳар ҷанд туро насиҳат кунанд, (ту) гӯш намекуни"; ар цӯнд ца ғириҷи, шузвум ту ғамнист "ҳар ҷанд дод занӣ, ман парвои ту нестам"; шх. ту-та боб лӯвон, ар цӯнд ху ца киранди "чи қадар ришшро тоза тарошӣ ҳам, туро бобо мегӯянд".

Пайвандаки дифиди. Ин пайвандакҳо дар ҷумлаи муракаби тобеъ ҷумлаҳои пайрави зеринро ба сарчумла мепайванданд:

Чумлаи пайрави муайянкунанд, одам ди соғ лўвд на вар бед, нӣ ӯ та-та ху ҷойти "одаме, ки сурудхонӣ натавонад, дар ҷояш ором мешинад"; гарбади башанд на пёхт, ши-та лийқц лӯвам "ноне, ки дуруст напухтааст, онро "лийқ" меномем" (шх.); ку зириот иди худод ат ҳанард хизмат киҳт, фука ён жиҷӯ "фарзандеро, ки ба падару модараш хизмат мекунад, ҳама дӯст медоранд"; юц ди на-пибид, нибинен-та ши "оташеро, ки дарнагирифт, дарнамегиронанд" (шх.).

Чумлаи пайрави пуркунанда бо пайвандаки иди: Сағрибону фамт, иди, шам чори рийт на бодч "Сағрибону фаҳмид, ки шавҳашро тарма зер накардааст"; ҷму дод лӯд, иди маш мис тар цайи саъ-ам "падарам гуфт, ки мо ҳам дарав (кардан) мераам" (брв.); бад потко сӯд тар дарислав чист иди, ии чорик ас ѹедти қофаз ни-вишт ат чи ҳаш киҳт "байд подшоҳ ба (сӯи) лаби дарьё рафта мекунад, ки як кас дар болои кӯпрук ба рӯи қофаз менависаду ба об мепартояд" (шх.).

Чумлаи пайрави сабаб: йа ди ҳевз ин виц, шаден на-дебч "ба сабаби он ки вай хоб карда будааст, онҳо (ба хона) надароманд"; Оғо ди башанд дарс бид ши нўм боло "Оғо, ки дарсаншро хуб мегузаронад, номи вай дар маҷис боло аст" (шх.); ту цимӯд-ум ши-рд на-дак чӯд, иди лӯд-ум ту-та во шоҳ тайҷд саъши "сабадатро ба вай надодам, зеро гумон кардам, ки ту боз ба қаҳкашӣ мера-вӣ".

Пайвандаки иди бо таркибҳои дўнд авен, ди авен, ди ҷат "бариои ҳамин" пайвандакҳои таркиби месозад/ ниг: Пайвандакҳои таркибӣ.

Чумлаи пайрави мақсад бо пайвандаки иди: йа ху пуц вирт тар медӯн, иди лâk фука ёши шинен "вай писарашро ба майдон баровард, то ҳама ӯро бинанд"; шузвум тар ту-хез ѹат иди, нишёз дош муюмхт ки "ман ба пешат омадам, ки ба ман навохтан ёд дихӣ"; дам рӯз-та фук ҷам сенди, айум ба хуши на-жӯзимбен "дар ҳамин рӯз ҳама ҷамъ мешаванд, то ки идро ба курсандӣ гузаронанд"; пой-гашт қастйнгирӣ кинен или мардум зиқ мәсӯд "аспдавонию гӯштин-гирӣ мекунанд, то ки мардум зиқ нашавад".

Чумлаи пайрави замон бо пайвандаки иди: ди наред аред ҳӯвд, ѹид ди сич бид "вақте ки дар он шир намонд, ин вайро мепартояд"; кор ди нофорчин сут, иу-та барор на-йоёд "вақте ки кор нофорам шуд, вай барор намегираад" (шх.); қаҳт-ат кор ди(ди) тайор сут, шузвум ӯадум "вақте ки кишту кор ба охир расид, ман меоям"; мӯн ди пёхт, ѹад "вақте ки себ пухт, биё".

Чумлаи пайрави хилоф (бо пайвандаки иди): ту ҳӯвд ҳац ранг-ти мис вид иди, шузвум ху-рд йосум "шират мисли об бошад ҳам, ман онро барои кудам мебарам"; на-фамт-и мис му иди, шузвум ши-рд салум чӯд "бо вучуди он ки ӯ маро нашинохт, ман ба вай салом кардам" (шх.).

Дар таркиби нутқи айнан нақљшуда меояд: му тат лӯд иди: ца-вэр мөд падум ни-ёт "падарам гуфт: Чор рӯз дар он ҷо шинед" (шх.).

Пайвандаки то. Ин пайвандак ҷумлаҳои пайрави замонро ба сарчумла тобеъ мекунад: то ба ёр-бод, тами ху заминен бид бет "то баҳор ояд, шумоён ба заминҳоятон пору монед"; то ҳир ни-ёт, маш-та пи қишлоқ фирӯзӣ "то шом шавад, мо ба қишлоқ мераам" (шх.).

Пайвандаки ага (бч. аги). Дар шеваи бачувӣ варианти дигари ин пайвандак аги мавҷуд аст. Ин пайвандак барои тобеъ кардани ҷумлаи пайрави шартий бо сарчумла истифода бурда мешавад: ага соз лӯвд варбайи лӯв, маш нигӯҷам "агар сурудхонӣ тавонӣ, хон, мо гӯш мекунем" (брв.); му жоъ ага//на зед, шам шӣг ту-рд дар-кум "агар ғовам зояд, гӯсолаашро ба ту медиҳам"; аги поц саъи, сурнай ту-рд тӯхум "агар шубонӣ равӣ, ман бароят наӣ метарошам" (бч.).

Пайвандаки тӯнеч. Ин пайвандак барои тобеъ намудани ҷумлаи пайрави замон бо сарчумла хизмат менамояд: тӯнеч ту на-қиҷам, пайз мā гарб "то он ки туро ҷеъ назанем, пас нагард"; тӯ-неч-ет гӯй ол на-ҷӯз, бози меғанд "то он ки гӯйро набурдаед, бозӣ аз инҳо ҳисоб мешавад" (шх.); Бахтали тӯнеч на-яъҷ, сур-та нақинам "то оне ки Бахтали наомадаст, тӯй намекунем".

Пайвандаки цӯнд. Вазифаи пайвандаки цӯнд бо сарчумла тобеъ кардани ҷумлаи пайрави хилоф мебошад: муннан цӯнд та-ма-рд чӯд, минадор-ет на-сат "чи қадаре ки модарам ба шумоён хиз-мат карда бошад ҳам, шумоён миннатдор нашудед"; цӯнд-ам лӯд мā са, иу тӯйч "чи қадаре ки гуфтем нарав, вай рафтасф" (шх.).

Пайвандакҳои тобеъкунандаи таркибӣ. Шумораи ин пайвандакҳо он қадар зиёд нест. Онҳо бо роҳҳои гуногун соҳта мешаванд.

Пайвандаки дүнд авен//чэт... или чумлаи пайрави сабабро бо сарчумла тобеъ мекунад: мам жир төм дүнд чэт нүшч иди, йаст Дйна йоод, пис каҳт саѡам "ман дар болои ҳамин санг барои он нишастаам, ки шояд Дина биёяду барои галла равем" (шх.); йу ғал на-худҷ, ди авен иди йи йор ши-рд на-лувҷ "вай ҳоло нашундист, зеро ҳеч кас ба ў нагуфтааст".

Пайвандаки дис... или чумлаи пайрави натиҷаро ба сарчумла мепайвандад: нур ҳаб дис айос вуд иди, каҳт ҳийод "имшаб чунон хунук буд, ки киштро хунук задаст"; шуз дис ту чи ӡукум иди дигар ба худ на-йади "ман туро чунон мезанам, ки дигар ба худ омада наметавонӣ" (шх.).

Пайвандаки ар цӯн... ца чумлаи пайрави хилофиро бо сарчумла тобеъ менамояд: ар цӯн-ум ца қийшт, йу ача на-худи "ҳар чанд, ки ҷеф задам, вай тамоман нашунид" (шх.); ар цӯн хирок ца ҳари, шазум ас ту фарбиди "чи кадар ҳурок ҳурӣ ҳам, ман аз ту фарбехтарам".

Пайвандакҳои йӯданд... ат, йеданд... ат, йаманд... ат чумлаи пайрави замонро бо сарчумла тобеъ мекунанд: йӯданд ҷан пионд-ат, йу нахҷир шеът "ҳамин ки камон дар гирифт, нахҷир афтод"; йӯданд-ат маш фирӯлт, йу ғасп тӯйд "ҳамин ки мо расидем, вай гум шуда рафт"; йуманд-ат тилгрӯм бод ат, шуз-ум ту-хез озири "ҳамин ки телеграмма додӣ, ман наздат ҳозир мешавам" (шх.).

ҲИССАЧАҲО

Миқдори ҳиссачаҳо дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он бисъёр аст. Онҳро бо қалимаҳои мустақил омада тобишҳои маънии ҳоҳиш, мақсад, орзу, савол, инкор, тасдиқ, ишорат, хитоб ва ғайраро ифода мекунанд.

Ҳиссачаи ишоратӣ-таъкиди-/и/ к. Ин ҳиссача одатан ғаш аз ҳиссаҳои дигар омада, дар мавридҳои зерин истеъмол мебад:

Барои таъкиди маънии ишоратӣ бо ишораҷонишиҳо ҳамроҳ, мешавад: к-ид /ик-ийд/ дүнд абоҳ ғибҳа иди, ий-ҷиз-аҳ на-ғамт "ин чунон бачаи содда ҳаст, ки ҳеч чизро намефаҳмад" (шх.); к-ам (ик-йам) ғибҳа на-ғамт /и/ соз лӯвд "ҳамин бача бисъёр суруди нағз меконад" (брв.); ик-ам (ик-йам) замунаҳ ғунаҳ арам дивест "ҳамин олам пурра дар он (оина) менамояд".

Бо таъоми ҷонишиҳои шаҳсӣ меояд: а пуз, ик-шуз-ум ту дод "писарҷон, ман падарат ҳастам"; ик-ту ди қатир са "ту бо вай рав" (шх.); ик-тама ҳех-ум ик-шуз-а? "хеши шумоён ман ҳастам/а?"

Агар пас аз ҷонишиҳои пешоянд ояд, ҳиссачаи ник ба он мегӯзарад: к-аз мам ту ризӣн му-нд қобилди "аз ҳамин дуҳтарат дуҳтари ман қобилтар аст" (шх.); ту-т к-ас деф ху нибосгӯн-анд чидӯм жиҷҷу "ту аз байни ҳамин наберагонат қадомашро дӯст медорӣ?" к-ар дам ои ҷӯв пай ва фурӯм "дар зери ҳамон шаршара чурғот ҳаст, биёр хӯррем".

Бо ҳамаи ҷонишиҳои меояд: к-азӯд, к-азед, к-азам, "аз ин ҷо, аз он ҷо"; к-арӯд, к-аред, к-арам (шх. к-арӯм) "ба ин ҷо, ба он ҷо", ик-ладӯд, ик-ладед, ик-ладам (шх. шк-ладум) "ба ин ҷо, ба он ҷо"; ик-тарӯд, ик-таред, ик-тарам (шх. ик-тарум) "ба ин тараф, ба

он тараф ва монанди инҳо.

Ҳиссачаи -аҳ . Ин ҳиссача дар забони шуғонӣ ва шеваҳои он дар шакли -аҳ ва -аҳ маълум аст. Шакли дуюми он ҳангоми сар ба сар шудани садонокҳо ба вуҷуд меояд: мо-аҳ (му-аҳ "маро") хо-аҳ (ху-аҳ "худатро"), ше-аҳ "вайро" ва ғайра.

Ҳиссачаи -аҳ -аҳ аксаран аз охири қалима ҷойгир мешавад: ту мо-аҳ ху қати йос "ту танҳро маро бо ҳудат бар"; шуз-та ху кор-аҳ кинум "ман фақат кори ҳудамро мекунам" (шх.); дам чис ҳаш-аҳ-и на-вӯ-ҷӯч "ана инро бинед ҳатто обро ҳам ғнаовардаст"

Ҳангоми бо қалима омадани ҳиссаҳои ёридиҳандай нутқ (пешоянду пасояндҳо), ҳиссачаи -аҳ чун қоида ба охири қалима мегузарад: жош-ард-аҳ шоҳ на-ребҷ "(ҳатто) барои ғов ҳам алаф намондааст"; а-ро, му-рд-аҳ дâk йосум "ҷӯра, биёр ба ман дех, ман мебарам" (шх.); йу во ху ҷой-тӯ-аҳ директор "вай боз дар ҷояш директор шудаст"

Ҳиссачаи -аҳ бо исм, ҷонишин ва шумора омада, вазифаи ҳиссаҷаи маҳдудӣ-таъкидиро иҷро мекунад: ди-нд мол фук-аҳ нирӯнҷ "ҳамаи рамааш нарина аст"; арго-ии мам баор-аҳ ца зед, ҳувд лап сӯд "агар ҳуди ҳамин баҳор ғов зояд, шир бисъёр мешавад" (шх.); Мана-би тар ху сӯр мо-аҳ и қийшт "Мухаммединабӣ ба тӯяш танҳро маро даъват кард" (шх.); йак бор-аҳ йос падам жӣз ху лâk "ҳезум якбора ба он ҷо бурда мон"; му-нди-ен бийн-аҳ пуз "ман факат ду писар дорам".

Ҳиссачаи -аҳ ҳамчун суффикси қалимасоз низ дар забони шуғонӣ истифода мешавад: нарм-аҳ "пинҳонӣ" (нарм "мулоим"); кут-аҳ мұхтасаран " (кут "кӯтоҳ"); буқ-аҳ "якчоя" (буқ "кулӯла").

Ҳиссачаи -та. Ин ҳиссача бо ҳабари ҷумлае, ки ба воситаи феъли асоси замони ҳозира-оянда ифода ёфтааст, кор фармуда шуда, маънои боварии қулий ба иҷро шудани амал мефаҳмонад¹. Мисолҳо: шх. а-ба, ми сипин зи йам-та ҳадорҷ-ард бофт "ҷӯра, ҳамин оҳанро гир ин, албатта, барои осиёб туғри моеяд" (шх.); нур-та му тат йоҷд "имрӯз, албатта, падарам моеяд"; дам сағри чис, йид-та мот-аҳ на-сӯд "бари синаашро бин, ин ҳеч гоҳ монда намешавад"; дуҳтурен-та шизӯнен то шам қисур на-ред ат ҷи-об-та шам бен "дуҳтурҳо медонанд, ҳамин ки дардаш тамом шуд, албатта, ҷавобаш медиҳанд".

Ҳиссачаҳои саволии -а, -о /йо. Ҳар дуи ин ҳиссачаҳо байд аз феъл кор фармуда шуда саволро мефаҳмонанд: йу ҳадорҷ ӣ-ҷӯд-о? "ҳамон осиёб кор мекунад?" (шх.); Ҷир-ен мев пийозен-ард ӣ-ҷӯт-о? "ба ҳамин пиёзҳо ҳокистарро пошиданд?" йоҷ-ат ху нан-ард пиоид-о? "ба модарат алавро даргионд?"; ту тат тӯйд-а? "падарат рафт-а?"

Ҳиссачаҳои тасдиқӣ. Ҳиссачаҳои тасдиқии забони шуғонӣ ӯ/н/ ва /ҳ/ а мебошанд. Ин ҳиссачаҳо асосан тасдиқи фикри гӯяндаро аз тарафи шунаванда ифода мекунанд: ту-т ҷун сиҷ-о? ӯ/н/ "ту кар шудай? - Бале"; ас Ҳарағ-ат йат-о? ӯн (ҳа-ҳа) "аз Хоруғ омадӣ? - Ҳа".

Ҳиссачаҳои инкорӣ. Ба ҳиссачаҳои инкорӣ на, мā, най дохил мешаванд. Ҳар шеваи бачуви ба ҷои най ҳиссачаи на кор фармуда мешавад.

Ҳиссачаи най/най барои инкори фикр истифода мешавад: му ҳола ту шизент-о? -най "ҳолам туро шинохт? - Не" (шх.); Помер-та асید

¹ Дар бораи ҳиссачаи -та ва ҳиссачаҳои дигаре, ки пеш аз феъл моеянд, ниг: "Феъл".

ши-йо? — най "имсол ба Помир меравй? — Не".

Хиссачай най (бч. нā) дар вакти гирифтани задай мантиқи чунин маъноҳоро мефаҳмонад:

Инкори қатъи: най, тама гап бошлар на-кинун "не, гапи шумоён бовар намекунам"; ду мёст бад-та йадум "не, пас аз ду моҳ меоям" (шх.); нā, дига майобд "не дигар набиёяд" (бч.).

Шубҳа: Барой ифодаи ин маъни ҳам дар забони шуғнонӣ ва ҳам ро шеваи бачувӣ ҳиссачай инкории нā истифода мешавад: нā, ў-та бод "гӯё вай меомадаст"; ту на фāми нā "наход, ки ту надонӣ" (шх.); ин-ард цош яаст нā ди мардум-ен фук арам ца йобҷ "наход ҳа-ин қадар дарав монда бошад, ки ҳамаи ин одамонро ба он ҷо бурда-ст"; лап фарбēм на, ту му ца на-фāми "наход, бисъёр фарбеҳ ҳастан, и маро мешиноҳти".

Барой ифодаи ин маъно ҳиссачай на бо ала — (нāла "гӯё ки"), ки аркибаш аз на-ала иборат аст низ якҷоя мешавад. Агар аз ҳиссачай ала ҳиссачай на афтад ҳам (ё барьакс) маъни ҷумла бе тағъир мемо-ад: нāла маш молен-и шӯрҷ хӯҷӯч "гӯё ҳайонҳо моро гурӯҳ ҳурда-ст"; ў-нала, ху исобот-и башанд-а дбоҷ "вай гӯё ҳиссоботашро ба турустӣ супоридаст" (шх.); му зинаӯ ала чи йат во "гӯё келинам боз мадани?"

Ҳиссачаҳои хитобӣ//муроҷӯат. Чун ҳиссачай хитобӣ дар забони шуғнонӣ ва шеваҳои он а, е, ў истифода мешаванд. Онҳо акса-ан бо ҳиссачои номӣ якҷоя кор фармуда мешаванд: а нāн, ту-т тар-ка-ндойд "оча, ту кучо ҳефтӣ?" (шх.); а Нигор, а Ҳер дам башанд-а Нигор, дурустакак вайро дароз кун"; е йаҳ, ҳад-та тарӯд на-йаден ёй ҳоҳарӯн, онҳо ба ин ҷо намеоянд"; ў Сайдназар, чис ми ху пуз Сайдназар, писаратро бин" (шх.); ў пуз, ху виродик на-питӯши "пи-арам, укоҷаатро на афтонӣ".

Дар вакти, пурзӯр намудани хитоб ҳиссачай а бо е ва ў бо е аккор мешаванд: а-да/и/ е сар шогӯн ўйум, са гӯҳт вар "оҳа бача, агоҳ, ид аст, равнӯни биёр"; ў Кинот-е дам ваз арӯд ай ки "ой Қи-от, ҳамон бузро ба ин тараф ҳай кун" (шх.); ў ҷӯн-е, му нāн ту қӣ-т ё ако, модарам туро фаръёд мекунад".

Як қатор калимаҳо бо ҳиссачои а, е, ў омада бо мурури за-лон ба тағъироти маҳсуси хитобу муроҷиат истифода мешаванд: а-ро, ёро, а-ро, а-да, ало, а-ла, ў-ла, а-чен. Шаклҳои а-ро, ў-ро, е-ро ба-рои забони шуғнонӣ ва шеваҳои он умумианд: е-ро, шузум ринӯҳт ии ҳӯҳ мурӯд даркор "ҷӯра, ман фаромӯш кардам, ба ман як хурӯс лозим аст" (шх.); ў-ро, ку чой палойс "эй, кани чой тайёр кун" (шх.).

Ба ҷои ҳиссачои а-ло, а-ла, е-ло, ў-ло, ки танҳо ҳоси забони шуғнонанд, дар шеваи бачувӣ ва шоҳдарагӣ шаклҳои а-ро, ў-ро, е-ро истифода мешаванд. Ҳиссачои хитобии а-ло, ў-ло, е-ло бештар дар нутқи занон ҳангоми муроҷиатистеъмол мешаванд: а-ло (шх. бч. а-ро) ку йид ҳафӯзат "ҳоҳар, ин малол шуд"; а-ло (шх. бч. а-ро) йид маш одам-и ца жӣ ѿҷ маш кӯд-и жӣ ѿҷ "ҳоҳар, ин (кас) агар дуҳ гарамонро нағз дидা бошад, сагамонро ҳам нағз мебинад".

Ҳиссачои а-ла, ў-ла, бар хилофи а-ло, шаклҳои умумии муро-ҷиат мебошанд: е-ла, дам ҷиноҳ-та одам ху қалти на-киҳт шанден ту "эй, ин хел рӯймолро одам намепӯшад, туро меҳанданд"; ала, дев нāн мис тоза бачазан вад "ҷӯра, модарашон ҳам ҷавонзани күшрӯй буд".

Ҳиссачаҳои хитобии а-чен, ў-чен, дар забони шуғнонӣ ва шеваи шоҳдарагӣ истеъмол мешаванд. Дар шеваи бачувӣ шакли пурраи он а-ба-чен маълум аст: а-чен, дарсан-ен асиҷ лап қелâ вад "бачаҳо, имсол дарсҳо бисъёр ҳам мушкил буданд" (шх.); а-чен даб-ен чай "бачаҳо инҳо кистанд"; а-чен дам ваз чистет шӯрҷ дам на-хирт "бачаҳо, ин бузро нигоҳ кунед, гург онро нахӯрад"; о-бачен, ку сиҷор чай вед-а? "ҷӯраҳо, ҳамон савор кӣ бошад-а" (бч.).

Ҳиссачаи ишори ийма. Ин ҳиссача монанди ишораҷони шинҳо аз рӯи масоҳа дараҷа тағъир меёбад: дараҷаи наэдик (ийма) да-раҷаи мобайн (ийда), дараҷаи дур (йушу, ўйуша) "ана". Мисолҳо: шузум, ийда, ди дӯнд фамт тама-рд-ум лӯд "ман, мана чи ҳадар, ки до-нистам ба шумоён гуфтам" (шх.); му-рд, ийма, қариб Ҳо-ра сол сут "ба ман, ана, (тажмин) ду-се сол пур шуд"; кидрайис (й) ида, му бо-ча "ана, ҳамин раис бочаам (мешавад)"; йа, ўйушу, тайвдак "ана, вай пашша аст" (шх.).

Ҳиссачаи ку. Ин ҳиссача илтимосу ҳоҳишро ифода мекунад: ку ва ту қӣ молум, хуб сӯд "кани, биё шикаматро молам, сиҳат шавад; ку шеф-ард чой ки "кани, ба онҳо чой рез" (шх.).

Ҳиссачаи ку ҳамчунин маъноҳои тажмин, шубҳа ва нобовариро низ ифода мекунад: Ҳо-ен ку ар таҳ бод "шояд онҳо ба қӯҳ афтода бошанд"; маш-анд-ен қашмийот ку де пеҳшет рози-та сен-о на? "мо хешу табор дорем, кани онҳо пурсед, розӣ мешуда бошад ё не?" (шх.); йа ку бун-ҷойаки кор киҳт-о мувакқати "вай доимӣ кор мекарда бошад ё мувакқати?"

Ҳиссачаи а-ла, нāла. Ин ҳиссача ҳангоми гуфта додани су-хани шахси дигар истифода мешавад: йу а-ла//нāла чилим-и бас чӯҷӯч " ў гӯё палироскаширо бас кардааст"; Ширин нāла//ала ғин-и вӯҷӯч "Ширин гӯё ҷан гирифтааст" (шх.); йу ала//нāла ар ху вирод сӯр на-йат "вай гӯё ба тӯи бародараш наомадаст".

Ҳиссачаи Ҳер. Ин ҳиссача дар шеваи бачувӣ шакли ҳай дорад. Ҳиссачаи Ҳер (бч. Ҳай), дар вакти аз як фикр ба фикри дигар гузаш-тан, розӣ буданро мефаҳмонад: йу даб лӯвд: Ҳер са "сонӣ, вай гуфт: Хуб рав" (шх.); Ҳер, ғаъз Ҳех қӯмен ди розӣ вад, дад ситираҳм шеб-ен "ҳамин тавр агар ҳешовандони дуҳтар розӣ бошанд, сонӣ "ситираҳм"¹ мемонанд".

Ҳиссачаи наҳо. Ин ҳиссача ба нутқ маъни ҳайрат, шубҳа, нобовариро медиҳад: наҳо шам пуз шам на-ҷост "наход, писараши ўро набинад"; йу лӯд: наҳо одам та дис киҳт "вай гуфт: Наход одам ин хел рафтор мекунад".

Ҳиссачои дигари забони шуғнонӣ, ки маъноҳои таъкид, ҳоҳиш ва нобовариро ифода мекунанд: мис, ното, дӯнди, га/ги ва бор мебошанд: а-ғаҷ, ту мис цош кин "эй дуҳтар, ту ҳам дарав кун"; шузум мис ҳуд "ман ҳам ҳамин тавр шунида будам" (шх.); макии Ақимбек мис падӯд вуд "амаки Ақимбек ҳам он ҷо буд" (шх.); бади цайи³ ното арум сен "майлаш баъди дарав ба он ҷо раванд" (брв.); ми ғидабуц ното шуз зем атâ дам ғӯк ту "майлаш қӯдакро ман мегираму гаҳво-раро ту (гир)".

Ҳиссачаи -га (бч. -ги) асосан бо ҳиссачои номӣ ҳамроҳ меояд:

¹ Ситираҳм — гиёҳест хушбӯй. Дар рӯзҳои ҷаҳон ҳамчун чизи муқаддас истифода мешавад.

йүдандам ност атә Зануң-га ред "дар ин чо нишастему танхо Зануң мондааст" (шх.); ии чиң-га нист арши боғак "дар боғчааш ҳеччизи дигар нест"; ии-ги ризин Азизило-нд ар ҳәр ҳойт "духтари дигари Азизило дар шаҳр меҳонад" (бч.).

Баъзан чонишни дүнд "ҳамин қадар барои ифодай маъни маҳдудий-таъкидӣ хизмат мекунад: ба ин маъно - дүнд бо ҳиссачаи - ам монанд мешавад: маш дүндам тарам сат//маш-а-ам тарам сат "фақат мо ба он чо рафтем"; ҳимак ху тайт дүнд-и жиш Азимак фақат падарашиб дўст медорад".

НИДО

Нидоҳри забони ўзбоний миқдоран каманд. Онҳо аз рӯи соҳташон содда ва соҳта мешаванд. Ба нидоҳри содда, асосаи, нидоҳри аслий медароянд. Таркиби фонетикии ин гуна нидоҳо ниҳоят гуногун мебошад. Онҳо аз як садонок, як садоноку як ҳамсадо, ду ҳамсадою як садонок ва ҳолӣ аз ду ҳамсадо иборатанд: а, е, у, оҳо, пфә, уҳа, поҳвай-шай ай, ҳм, ту ва монанди инҳо.

Нидоҳри соҳта аз рӯи пайдоишон бо ягон ҳиссаси маънодори нутқ алоқаманд буда, дар айни замон маъни асосиашонро гум карданд ва дар нутқ ҳиссиёту ҳаяҷон ва майлҳри гуногуни иродавиро ифода мекунанд: пиш-пиш даъват нисбат ба гурба (муқ, кунед: пиш "гурба"); гац-гац даъват нисбат ба бузи модда (муқ, кунед: гиҷ "бузголай модаи яксола"); шўғ-шўғ нисбат ба гўсола (муқ, кунед: шўғ "гўсола"; алале (ифодаи ҳайронӣ ва видоъ).

Хелҳои нидо

Нидоҳо аз рӯи маъно ду хел мешаванд: нидоҳри ҳиссиёту якчоя ва нидоҳри ифодакунандай майлҳри гуногуни иродавӣ. Дар ин чо нидоҳое, ки ҳиссиёту ҳаяҷони гуногуниро (афсӯс, ҳайрат, шодӣ, таҳсин, тааҷҷуб, вахму ҳарос, раҳму дилсӯзӣ, ҳасрат, дареф, шубҳа ва монанди инҳоро) ифода менамоянд, оварда мешаванд:

поҳ (ифодаи афсӯс ва ҳайрат, завису таҳсин); поҳ гандӣ кор сут ар сур-ам ца на сат "афсӯс, кори гандӣ шуд, ки ба тӯй нарафтем"; поҳ! нур таред аҷаб на бед "бай-бай", имрӯз аҷаб меборада (шх.); поҳ! аҷаб таҳп дўғ, кайф мам бирёҳтош "бай-бай, аҷаб нӯшиданни дуғи турш кайф аст"; шай-шай (ҳайрат ва дилсӯзӣ); шай-шай ту бустик ца ранг шихин, ку ва висам бай-бай, дастакат чи хел хунин биё (онро) бандем"; ай, марум ту-рд хуб-ат йат "вай, садқаат шавам, хуб шуд, ки омадӣ".

е (ифодаи таъқир ва даъват): е, ту тухм пок ту раңг бача-нд "эй, тухми ту барин бача нест шавад"; е, ҷӯн чой йа бирёз "эй ҷон, биё чой ҳӯр";

уҳа! (ифодаи дарду алам): уҳа, му под виружт "вой, поякам шикаст; уҳ, ху буст-ум бод, пахтә вар "оҳ, дастамро буридам, пахтаро биёр, бандем" (шх.); уҳа, мот-ам сат "вой-вой, монда шудем";

буш-шушу! брр, дрр (нидоҳри ҳиссиёт) буш-шушу аҷаб, шито ҳаш "брр, аҷаб оби хунук" (шх.); чиз буш-шушу кини ўҳжат чӯҷ-ҷо "чи, дрраст, меларэй, як кардай чи?";

ай (ифодаи эҳтиёт ва хурсандӣ): ай ху под на ғёшши "ой, поятро насӯзонӣ" (шх.); ай чис, чи ҳаш на-сӯд "ой, бин, об ўро на-барад"; ай-ай, азур-ам чу-ла хуб гәрм "бай-бай, кайф//ҳузур кар-дем, гарм шуд";

ӯ (ифодаи даъват, мурочиат, таҳсин): ӯ наник, хӯ-ди му "ой, модарҷон маро ҳурд"; ӯ таът йам ғада шам ҳаш ҷифт-и "ой падарҷон, ин бача ҳамон обро рехт" (шх.); ӯ марен ту-рд хуб-ат лӯд "бале, садқаат шаванд, хуб ҳондӣ";

пфә (ифодаи нафрату кароҳат): пфә, йам чиз бўй йуд "пфа ин чо чи бўй аст" (шх.).

алилә, алилӯ (ифодаи лат ҳурдани ягон аъзои бадан): алилӯ// //алилә йид жир му мәғз-анд бод "вой ба саром санг афтод" (шх.).

алиле (ифодаи видоъ): алиле, Мадризо убол мӯд-а "оҳ, бечо-ра Мадризо мурд-а?" (шх.); алиле, пуцик ғуд-ат му "оҳ писарҷон, ғӯзондӣ маро!".

Нидоҳри зерин нисбат ба ҳайвонот истифода мешаванд: лӯ-г-лӯғ (ифода барои даъват ба барзагов); лӯғ (ифода барои ҳай кар-дани барзагов); сув (ифода барои ором нигоҳ доштани барзагов); карап-карап (ифодаи барои ҷангондани барзаговҳо); ӯша-ӯша (ифода барои даъвати гов); шуш (ифода барои ҳай кардани гов) сӯ-сӯ-сӯ (ҳангомидӯшиданни гов даъват ба ором истодан); сом (барои ором нигоҳ доштани гов); бижжа-бижжа (барои даъват намудани гӯ-солаи майда то 6 - моҳа); шўғ-шўғ (барои даъват намудани гӯ-солаи яксола); шаг (барои төлбакуни, шитобакуни гӯсола); туг (барои ором нигоҳ доштани гӯсола); гаца-гаца (барои даъвати бузи модаи нар) дар шевай шоҳдараги шакли дигари он - гучик-гучик дучор мешавад; галла-галла (ҳангоми дӯшиданни буз даъват ба ором истодан аст); пиҳӯм (даъват ба ором истодани ҳайвонот ҳан-гоми пашмтарошӣ); таг-таг (барои даъват кардани бузи яксолаи нар); зӣ-зӣ-зӣ (ифода барои даъват намудани бузи майдаи яксолаи мода) ту-шаг-ту-шаг (барои даъват кардани меш мода); ту-шаг (барои ҳай кардани меш); ҷӯ-ҳ-ҷӯ-ҳ (дар вақти дӯшиданни меш кор фарму-да мешавад); диф-ға-дирға (барои даъват намудани барраи то як-сола); диф (барои ҳай кардани баррacha); ба-ҳ-ба-ҳ//чу-чу//барои даъвати асн; чӯ (барои ҳай кардани асн); ҳӯт-ҳӯт (барои даъвати ҳар); иих (ифода барои ҳай кардани ҳар); чап (барои ба ягон та-раф гаштани ҳар); чуш (барои нигоҳ доштани ҳар); ара-ара-ара (барои ҷанг андохтани ҳарҳо); шӯр-шӯр (ифодаи барои нигоҳ дош-тани уштур); шӯр (барои ҳай кардани уштур); чак (барои шинонда-ни уштур); ма-ма (барои даъват намудани саг); чих (барои ҳай кардани саг); ку-ш-ку-ш-ку-ш (шх. қи-ш-қи-ш) (барои ҷангонидани са-гон) кӯ-ч-кӯ-ч-кӯ-ч (барои даъват намудани сагбача); тӯ-тӯ-тӯ (барои ҷег задани мурғ); че-че-че (барои ба мурғона даровардани мурғон); қи-ш-қи-ш (барои ҳай кардани мурғон); пиш-пиш (барои даъват кардани гурба); пиш (барои ҳай намудани гурба); қут-қут қут (ифода барои даъват намудани кабк); чуҳ (барои нигоҳ дошта-ни кабк); курру-куру (барои ҷангонидани кабкон).

СИНТАКСИС

(Маълумоти мухтасар)

Хелҳои ҷумлаи содда

Дар забони шуғонӣ фикр ба воситаи ҷумлаҳои содда ва мураккаб ифода мешавад. Дар синтаксиси забони шуғонӣ чун забонҳои дигари шуғонию рӯшонӣ мавқеи ҷумлаҳои содда ҳеле камон аст. Ҷумлаҳои аз ҷиҳати маъно ҳикояӣ, саволӣ ва хитобӣ мешаванд.

Ҷумлаҳои саволӣ

Дар ташаккули ҷумлаҳои саволӣ воситаҳои гуногуни грамматики истифода мешаванд. Дар ин гурӯҳ ҷумлаҳо калима, ки савол асосан ба вай равона мебошад, бо задаи мантиқӣ таъкид карда мешавад. Аз ин рӯ, оҳанг ҳам ҷои худро дар ҷумла мувофиқи ҷойгиршавии он калима, ки ҷавобро талаб мекунад, муқаррар менамояд. Барои мисол диалогӣ зеринро меорем:

1 Сафар и дафтар му ҷӯхт ҳу лӯд-и:

вардай арабӣ ҳайтош?

—лӯд-ум: ў дӯсгуна-та вардайум (брв).

Сафар ба ман рӯ оварда пурсид:

—“Ту хондани арабиро метавонӣ?”

Ман гуфтам: Оре, кам-кам метавонам”.

2. а наник, маш жиз наред.

— наред жиз // жиз наред?

ў жиз

“Очаҷон, ҳезумамон тамом шуд.

—Ҳезум тамом шуд?

Бале, ҳезум”.

Дар ташкили ҷумлаҳои саволӣ инчунин ҷонишиҳои саволии ҷай? “кӣ?”, чи? “кӣ?”, чиз? “ҷӣ?”, барои ҷӣ? чидӯм “кадом?”; ҷа-/ҷади?, бҷ. ҷав “барои ҷӣ?”, ҷаро? “чи қадар?”; ҷай? (дар) қучо?; ҷаранг? “чи ҳел”; ҷа ҷаҳт “кай”? васеъ ҳизмат мекунанд:

Ҷонишини ҷай ва шакли ғайриаслии он чи? “кӣ”? танҳо нисбат ба инсон кор фармуда мешавад: дам мошин-ти Нашпар қати во ҷайги саҷдора вуд? “дар (болои) мошин ҳамроҳи Нашпар боз кӣ савор буд?” (шх.); сар пирод чи нӯм тар дафтар нивишам? “пеш аз ҳамони киро ба дафтар наёвсем?” (шх.).

Ҷонишини ҷай? “ҷӣ?” нисбат ба предметҳои бечон ва ҷондори ғайриинисса истифода мешавад: ту бустти чиз жируҳт “дастатро чи газид?”; тама-та чиз дешгоҳ-ет? “шумоён чиро девор мекунед?” (шх.).

Ҷонишини ҷай? бо пасояндиҳои ҷард, ҷат, ҷавен барои ифодаи савол оид ба мақсаду сабаб низ истеъмол мейбад: Сафарбек-ет ҷай? ҷавен қӣшт? “Сафарбекро барои чи ҷеф задед?” (шх.); тама замин-и асید осил ҷай-ҷат кâm бод? “имсол заминатон барои чи ҳосил кам дод?”, ди ғада-т во ҷай-ҷат риҷашонт “ҳамин бачаро боз чаро гиръен-дӣ? (брв).

Ҷонишиҳои ҷа/ҷади? “ҷӣ?; барои ҷӣ?; “ҷард?//ҷир? ҷаро?; барои ҷӣ?; ба чи мақсад?” оид ба мақсад ва сабаб истеъмол мешаванд: ҷир-ет дам ҳуҷӯа на-фурт “ҷаро (ҳамон) атоларо нахур-дед?” (шх.); Рашид ку ҷир ӣад ҷ “Рашид барои чи омадааст?” (шх.); ҷард ҳуҷӯм тез-ди на-лӯви маш-ард? “ҷаро номатро тэстар ба моён намегӯй?”, ту под ҷа сут? “ба поят чи шуд”?

Ҷонишини ҷаранг ҷиҳел? “дар ифодаи савол оид ба аломати предмет истифода бурда мешавад: ӣид ҷаранг ҳӯвд? “ин ҷиҳела шир аст?”, нур ашо ҷаранг? “имрӯз ҳаво чи ҳел аст?”

Ин шакл барои ифодаи ҳиссияти эмоционалии шаҳс низ истифода бурда мешавад: ҷаранг башанд қиҳт асид! “имсол аҷаб қиши ҳуб” Агар ҷаранг суффикси -аҷ-ро гирад (ҷаранг-аҷ?) “чи ҳела?, чи гуна?” дар ин сурат аломат ва сифатро мефаҳмонад: там ҷаранг-аҷ дафдар тӯрд вâm? “набошад, ба-ту ҷигуна дафтар биёрам?”, ҷаранг-аҷ куртā ҷам питанā вуд? “дар танаш куртai ҷиҳела буд?”

Ҷонишини ҷа ҷаҳт “кай?” нисбат ба замон истифода мешаванд: ҷа ҷаҳт-та ҳоҷ-ҳист тайор-ет? “хирманкӯбиро қай ба охир мерасонед?”, падӯд-аҷ-ат ҷа ҷаҳт наҳтиц “ба ин тарафҳо қай (боъ) омада!”

Ҷонишини ҷуңд “чи қадар?” миқдорро мефаҳмонад: ҷуңд нафар ҳуҷунуни йаманд ат ҷуңд риҳен “дар он ҷо ҷанд нафар шуғонӣ ва ҷанд нафар рӯшонӣ аст?”

Ҷонишини қа/қа (й) “куҷо?” нисбат ба макон кор фармуда мешавад: маш вирод қай? “бародарон дар куҷост?”, ас-қа ту му фам-и? “ту маро аз куҷо мефаҳмӣ?”, ди асли насаб ас қа? “асли не-сабаш аз куҷост?”

Воситаи дигари ифодаи савол, ҳиссачаҳо ба шумор мераанд. Ҳиссачаҳо дар ҷумлаи саволӣ иловава бар ифодаи савол боз тобишҳои гуногуни маъногӣ медиҳанд. Ҳиссачаҳо, ки дар ташкили ҷумлаи Ҷа-волӣ ҳизмат мекунанд, инҳоянд: -(й)о, -а, на, наҳо.

Ҳиссачаҳои -(й)о -а дар ифодаи савол бештар байди ҳабари ҷумла меоянд: тар ту чид саҷам-о? “ба ҳонаатон равем ни?”, му таҷ-ат на-шинг-а? “падарамро наидид?”, йо-ат пайд-а? “оташро гирондӣ?”.

Ҳиссачаи -а ба ҷумлаҳои саволӣ маъни иловагии афсӯс ва тааҷҷубро низ медиҳад: му йаҳ ҳуб на-сат-а? “ҳоҳарам-сихат на-шуд?”, маш жо-на-зод-а? “говамон на зоид?”, мардум цо-ш тайор чӯд-а? “мардум даравро ба охир расонд?”

Ҳиссачаи на-ба ҷумлаҳои саволӣ тобишҳои модалии гуногун: тааҷҷуб, шубҳа, норозигӣ ва монанди инҳоро медиҳад: ҳир нуст на? “магар офтоб фурӯ рафт”, ту-нд ту вирод на-тар ҳар? “наход, ба-родарат дар шаҳр башад?”, ҳам-та ҳайдош на-суд-на? “магар ин кас ҳондан намеравад?”

Дар ташаккули баъзе ҷумлаҳои саволӣ ҳиссачаи наҳо кор фармуда мешавад. Ин ҳиссача ҳайрату тааҷҷубро ифода мекунад: наҳо ҳу

нан-ард-ат ту ҳаш вуд? "наход барои модарат ту обро овардӣ?;"
нахо, Сайидшо ту на-фамт "наход, Сайдшо ҳ туро нафаҳмид-а?".

Чумлаҳои ҳикоягӣ

Чумлаҳои ҳикоягӣ дар нутқи мӯътадил истифода мешаванд: видоҷ сар сут "общорӣ сар шуд"; мӯн пёҳт "себ пухт"; жош-ен-ен пи делоҳ йод "гованро ба девлоҳ бурданд" (шҳ.).

Соҳти чумлаҳои ҳикоягии забони шуғнонӣ вобаста ба мазмун ва хусусияташрон муқаррар мегардад. Агар дар ҷумла оид ба амалу ҳаракати шахс ё ҷизе сухан равад, он гоҳ ҳабараш феълий аст: му нан یат "модарам омад"; деф маллā дешгол ниҳуҳт "девори ҳонаашон ғалтид" (шҳ.).

Ҳангоме ки доир ба аломуни сифати ҷизе характеристика дода шавад, он гоҳ ҳабари ҷумлаҳои ҳикоягӣ номӣ мешавад: лап қобилийид "ин бисъёр бачай қобили (аст)"; ди ғал соғ дирӯғ "гапаш тамоман дурӯғ аст"; ҳам мӯн лап таҳл "ҳамин себ ниҳоят турш (аст)".

Ҷумлаҳои хитобӣ

Ҷумлаҳои хитобӣ бо оҳанги маҳсус талаффуз ёфта, ҳиссиёту ҳаяҷон тарс, ҳоҳиш ва фармонро мефаҳмонанд. Ҷумлаҳои хитобӣ низ дар забони шуғнонӣ васеъ истифода шуда бо ёрии оҳанг ва ниҳоҳои ҳиссиёт ташаккул меебанд:

Бо ёрии оҳанг бештар феъли фармоши шахси дуюм кор фармуда мешавад: маш ғӯӯ тар ту, ғал ба "гӯшамон ба ту, ғал зан!"; ди йоп либин ӣāx-ām чу "оташро гирон, ҳунук ҳурдем!".

Ҷумлаҳои хитобие, ки бо ёрии ниҳоҳо сурат меебанд, ҳиссиётҳои гуногуни гӯяндаро мефаҳмонанд: ҳамарум ту пирод тездарди ҷай "эй садқа шавам, тезтар дарав кун!" (брв.); иҳе боб Ҳӯник "эҳе, Ҳоник бобо" (шҳ.); уҳ заминчумбе "оҳ заминчунбӣ!".

Мубтадо ва ифодашавии он

Мубтадо дар ҷумла бо исм, сифат, шаклҳои ғайритасрифи феъл (масдар ва сифати феълий), ҷонишин ва шумора ифода мешавад. Ба вазифаи мубтадо инчунин қалимаҳои исмшуда низ меоянд.

1) Мубтадо - исм: ҳаҳойен-ен ғал ху цемен на-рӯйҷ, "занон ҳоло ҷашмашонро сурма накашидаанд" (шҳ.); ҷивинҷ мӯжирӯҳт "занбӯр маро газид".

2) Дар забони шуғнонӣ ва шеваҳои он ба вазифаи мубтадо шаклҳои падежи асли (ҷонишинҳои шахсию ишорӣ), инчунин ҷонишинҳо, ки шаклҳои падежӣ надоранд, омада метавонанд:

шуз-ум дам шол аз ҳар вӯҷҷат "ман ин рӯймолро аз шаҳр оварда будам"; ту ҳам соз маш-ард лӯв "ту ягон суруд барои мо хон" (шҳ.); мад-ен ас Рӯҳин-о? "инҳо аз Рӯшонанд?"

3) Мубтадо - шумора, ӣӣ соз лӯвд, ӣӣ рақоси қиҳт, бийӯн ҷалак ден ху, дига-та ҷазмен "яке суруд меҳонад, яке (дигаре) рақс мекунад, ду (кас) қарсак мезананд, ҳулоса, базм мекунанд".

4) Мубтадо - масдари пурра ва ноқис: ҳидош деванд лап "(ҷизи) ҳурдани аз онҳо бисъёр" (аст); қал-зинед-та ҷа-

шахт сӯд, ӣадам "кал-зинед" 1 аз шумоён кай (мешавад), биёем?"
Ба вазифаи мубтадо масдари дигаре, ки бо ёрии суффикси -из соҳта мешавад, омада метавонад. Ин шакли масдар дар забони шуғнонӣ мавҷуд нест, аммо дар шеваҳои барвозӣ ва баҷувӣ фаронон истеъмол мешавад: ҷериҷ бар Ҳӯф асӣди Бачув ҷалди тайор сут "кишт имсол нисбат ба Ҳӯф дар Бачув тезтар ба охир расид (бҷ.); пи Сежд мис ҷайиҷ сар субҷо? "Дар Сежд ҳам дарав сар шудаст?" (брв.).

5) Мубтадо - сифати феълий: ош вед-ат, фурӯҷ шам-ард лап "оши бу рида бошад ҳӯрандааш бисъёр // аст)" (шҳ.); а ҳам, ҳудҷин-та лап сӯзаш қиҳт "ҳоҳарҷон, (ҷои) сӯхтагӣ бисъёр сӯзиш мекунад".

Ҷои мубтадо дар ҷумла

Ҷои мубтадо дар забони шуғнонӣ ҷун забонҳои дигари помирий дар аввали ҷумла аст. Аммо баъзан мубтадо ҷои ҳудро дар ҷумла дигар карда пас аз ҳол ва пуркунанда меояд: замӯнқафанд ӣид ҳаджатӣ "ноҳост як кирм баромад"; ас ши сарӯни Айоз сағор сут ҳу тӯйд "пагоҳӣ Аёз савор шуду рафт" (шҳ.); тами-рди мӯжирӯҳт "бародарам ба шумоён гуфт"; Самад-и Фозил қӣшт тар ҳу чӣ "Фозил Самадро ба ҳонааш ҷеф ҳад" (бҷ.).

Ҳабар ва ифодашавии он

Ҳабарҳо дар забони шуғнонӣ номӣ ва феълий мешаванд. Ҳабари феълий бо шаклҳои шахсии феъл ифода мешавад: ӣид башанд рӯшт пёҳ му-рд вар "ба ман ҷоруқи сурхи ҳушрӯй биёр" (шҳ.); таме-т тарӯд ҳуб қаҷ чӯҷҷ, "шумоён, ҳайрият, ба ин тараф омадед"; ҳачен ниҳкор зен ҳу, там во раҷон ҳам "барзаговҳо нишҳӯр қунанду сонӣ ҳай кун" (брв.); ку чис ӣид жиндам ҳу ҷак сут-о "канӣ бин, гандум нарм шуд ё не?" (брв.); ӣā ҳаношӯҷ ҷӯҳӯҷ "ҳамон ҳаношӯҷ" (яъне мӯрӣ) боз афтидааст" (шҳ.); мӯжирӯҳт ҳумеъ ҳидуҳчат, ҳумеъ мӯ-рд дак "мойни-ам дарид, мойни ба ман дех" (шҳ.).

Дар забони шуғнонӣ ва шеваҳои он бо бандакҳои феълий ва ҳиссаҳои номии нутқи ифода шудани ҳабари номӣ ҳодисаи маъмул мебошад. Дар ин вакт бандакҳо, ҷун қоида, ба қалимаи аввали ҷумла мечаспанд: дад-ен питишиҷӯн атā маш-ām виродар "инҳо бародарзодаанду мо бародар"; ди-йум шуз ҳудҷин вуд атā на-лӯд-ум "инро ман шунидагӣ будам, аммо на гуфтам"; ӣид пуш-ик мӯ-нӣ ҳойӣ, дад дига- ҳен) ғал зул 'як писарам мактабхон, дигарҳо ҳоло майдаанд" (шҳ.).

Ҳабари номӣ метавонад бо ҳиссаҳои номии нутқи, ки бандакҳояшон дар нутқи фуруғузор мешаванд, ифода шавад:

Ҳабар - исм: маш-ām ӯвирод, шуз-духтур, ат ӯу молим "мо ду бародар (ҳастем), ман-духтуру вай- муаллим"; ӣā ӯу тиҷдак "вай , ана пашшা" (шҳ.).

Ҳабар - сифат: нур таред қишинӣ-дӯд самалот-та на-йобд "им-рӯз ҳаво торик, самолёт намеояд" (шҳ.); ӣид - ҷал, ӣā, ҳама, дӯн-доз "ин-майда, вай, мана ҳамин қадар (калон)"; Сӯри бар мӯ-лап ғулӯӣ "Сӯри аз ман хеле қалон (аст)".

1 қал-зинед - маросиме баъди як ҳафтаи таваллуд шудани кӯдак (айнан: саршӯён) гузэронида мешавад.

Хабар - чонишин: ту йактā **вал-йима**, к-ам "мана яктаам - хамин" (шх.); Аэзбек **қаш-м-дәб**, ат мәш **қаш-м-мәб** Доргабек аш-лод "хешони Азизбек-онжо, хешони мөнх (авлодони **Доргабек**)".

Хабар - шумора: му-нд му **гап-ийн**, бийүн-та на дәм "гапам якто, ду (гап) намезанам"; пинз ат арай **-шахт** "панчу се-хашт"; хоң хүсчин атә, но- дивент "галла-куфтаги, аммо бод на-карда"; ас кор йадам, **хап вү-жин**, йоң пибибчин, гарба **хәхчин** "аз кор биёем, об съердаги, оташ даргиринаң, хамир бастаги".

Хабар - масдар: деф-ард зиддюш-мидюш "ба инж рүфтан - мурдан (аст)" (шх.); Сайд-анд **ши армүн-хидюш** ат пинийшдош "ормони Сайд - хүрдану пүшидан"; му-рд лап қела жәхтөш "барой ман мушкитарин кор давидан (аст)" (шх.).

Чои хабар дар чумла

Хабар бештар дар охири чумла меояд; мәш шарвидоң андай "рудамон сероб шудаст"; а тәт, тойд-әм "писарам биё рафтем" (шх.); пизор гәрм-әм сат "андаке гарм шудем".

Хабар дар аввал ва мобайни чумла низ омада метавонад: пәхт-әм чой-ат, иу мис дед "чойро чүшондему вай җам даромад" (шх.); ност-ен Ҙаппаст му гү-жен ху, на-хинум "гүшхоям якбора шистанду дигар ажнун намешувавам"; мәш-әм шебд тама-рд чой "мо ба шумо-ен чой чүшонидем".

Кайт кардан چоиз аст, ки дар чумла қисми фетлии он аз қис-ми номи дучор шуда ба چои дигар мегузарал: шуз анчәм пи ту пәләм-ун қастын (// шуз пи ту пәлаш үн қастын анчәм) "ман бо паҳлавонат гүшти мегирам; ду нафар-ен лүд: сағор ми ҹүндор са// сағор са-ми ҹүндор /"ду нафар гүфтанд: ба ҳамин гүсфанд сағор шав" (шх.); ху ризин-ард-и дод бакал пойтәхц (// бод-и пойтәхц бакал) "ба дұх-тараш говор тұхфа дод".

Хабар бо мубтадо, одатан, аз рүи шахс ва чинсият мувофиқат мекунад. Аммо мувофиқат дар шумора бәззан діда намешавад. Муво-фиқати мубтадою хабар аз рүи шумора дар он вакт зохир мегарда, ки мубтадо бо чонишин ифода ёфта бошад: шузум рүнт ху, сутум тар ши хез "ман ҳаракат кардаму ба тарафи вай рафтам" (шх.); йа-ривәр коқ сат "ривар" (шүрхок) (ч.з.) хушк шуд" (ч.з.); иу йат ху во түйд тар Россия "вай (ч.м.) омаду боз ба Россия рафт" (ч.м.) тата хирок хет, во-та кор-ет "шумоён ҳүрек ҳүрәд, боз кор меку-нед".

Агар мубтадо суффиксҳои чамъандии номи (хел, -гала)-ро ги-рад, хабар метавонад дар шумораи танжо ояд; иу шиг-хел фука ұтүйд ар чингәл "гүсолаҳо ҳама ба ҹангаль рафтанд"; чибүд-хел тар ши рү ри шүхт "кабутарон ба он тараф париданд" (шх.); а-ро йам ғаң-гала расп сут, ти тойд-әм "чұра, ин дұхтарон бедарак шуданд, биё, рафтем" (бч.).

Ҳангоми қабул намудани суффикси чамъандии -ен мувофиқати мубтадо бо хабар доими мемонад: мәш бүчинен-ен цүрг садж "линг-чахоям даридаанд"; му танга(й)ен-ен ас му ҹебак-анд риҳи "тан-гахоям аз кисаам рехтаанд".

Ҳангоме **ши** шумораҳо пеш аз исм омада, мубтадо шаванд, ха-бархы онжо бо мубтадо мувофиқат мекунанд: ии дуст ши-нд вирухчин

вуд "як дастан шикастаги буд" (шх.); бу вирод-та ас йүрх мис ҳоч-на-ден "ду бародар, ҳатто аз хирс ҳам наметарсанд".

Агар ҳиссаҳои номи ба вазифаи мубтадо омада, маъни ҷоме-ро ифода намоянд, дар ин вакт мувофиқат аз байн меравад: мәрдум ас кор пиго түйд "мәрдум аз кор барвақт рафт"; шибич кишиндүд ри-шүхт "гүнчишкхо якчоя париданд"; ҳалқ ғал бид тожд "мәрдум ҳоло пору мекашад".

Пуркунанда

Пуркунанда (ҳам бевосита ва ҳам бавосита) дар чумла бо исм, чонишин, шумора ва шаклхори ғайритасрии феъл ифода мейбад. Ба вазифаи пуркунандаи бевосита ҳиссаҳои номи бе ягон ёридиҳандаи грамматикий омада метавонанд: а тәт, маркабек-әм вүд "на-дер ҳар-хоро овардем" (шх.); ши-та ғал ғүк ниҳебум "ман ҳануэз гаҳвора-ро мечунбонам"; дийүн вәр ху, таксим-әм "дугоро биёру тақсим ме-кунем"; ниш-эздюш бер вәрдай "ақаллан, навохтан метавонй?"; иу ху нимү киҳт-ат, сут "вай худашро ҳақорат карда рафт"; иу шеф ме-мүн-и чү-ж ху ди ҹат-ен дер йат "вай онжо мәжмон кардаги ба-рои ҳамин (онжо) дер омаданд" (шх.).

Пуркунандаи бавосита бо ҳиссаҳои номии нутқ, ва бо ёрии пе-шоянду пасояндар ифода мешавад:

Пуркунандаи бавосита - исм; ас Бобик пехц, иу-та нак-ли фамт "аз Бобик пурс, вай накпро (бисъёр) медонад"; Чамангул ху жөн-ард-ат шох патөш-до "Чамангул ба говат адафро шартоти" (шх.); му нан қуя-ат цайиз-ирд на-редб "кувати модарам барой да-рав намондаст" (брв.).

Пуркунандаи бавосита - чонишин: азум тарум ләк ли-му, шуз цайум "аз он сү то ба он ҹоро ба ман мон, ман медара-вам" (брв.); а-да, ху нүм мүрд лүв, хәт-ум ту-рд "бача, номатро ба ман гүй, ҳат ба ту менависам"; видирм мүрд дәк "ба ман ҹо-рүб дех".

Пуркунандаи бевосита - шумора: ту тәт-и бийүн-ард, куртә вуд, ат ми-ард на(х) "падарам барой ду (-те) курта овар-ду барой як (то) не"; ас ии амро дийүн биди "аз як ҳамроҳ, ду ҳам-роҳ бәхтар аст" (шх.).

Пуркунандаи бавосита - масдар: ту ас хидюш мис сер на сәши "ту аз хүрдан ҳам сер намешави"; ас жидюш дига мудуст андең сүйік "аз ресидани ресмөн дастам монда шудаст" (шх.); кор-та пи зақтош на-суд "кор бо нолидан ичро намешавад".

Пуркунандаи бавосита - сифати феълий: ҳубчин-ард-та одам бошари на-бид "одам ба шунидаги бовар намекунад"; пи мү-жин-та ху на-ден "ба (шахси) мурдаги гилаи озор намекунанд" (шх.); ас пәхчин-и хүм биди жи-ш "аз пүхтаги (діда) хомро на-з-тар мебинад" (шх.).

Чои пуркунанда ҳо дар чумла асосан пеш аз хабар мебошад: ҳап шев иәд "об онжо бурд"; дөв мол пи шүрә "на-бәди "рама-ашонро ба гүрә намон".

Илова бар пуркунанда ҳо ба таври вәсөль баъд аз хабар ҳам омада метавонанд: на-хү-ж-ат хирок-о? "ҳоло ҳүрек нахүрдай?"; Лочин вү-ж-и ворч-ат Оғо нах "Лочин (ба худ) аспро овардаасту".

Оғо не" (шх.); шич лўвум ту-рд соз "ҳоло ба ту суруд меҳонам".

Муайянкунанда

Муайянкунанда бо исм, сифат, ҷонишин, шумора, сифати феъли ва масдар ифода мешавад. Ҷои муайянкунанда дар забони шуғнонӣ ва шеваҳояш пеш аз муайянкунанда мебошад: ҳӯҷ нӯн зив "забони шуғнонӣ"; чӣ рӯз "равзани хона"; риҳен ғаҷ "духтари рӯшонӣ"; зулик вирод "додарчай майдӣ"; биланд дা�лиҳ "долони баланд"; таҳқ мӯн "себи турш"; ара нафар "се нафар"; ҷаҳт мӯн "ҳашт себ"; зидӣ ҷин вâх "арғамчини кандашудагӣ"; дăб ҳинҷен "ҳамон занакҳо" цид ҷоҳ "алафи нодаравида".

Воситай асосии алоқаи синтаксисӣ муайянкунандаю муайяншаванда ҳамроҳӣ ва мувофиқат мебошад. Дар алоқаи ҳамроҳӣ муносибати байни муайянкунанда ва муайяншаванда бо исм, сифат, сифати феъли ва шумориҳо равшан мегардад: қалта ҷимӯд "сабаҳи калон" шерӯн пӯнд "роҳи вайрон"; ҷангин дори "доруи пашшা"; пёхчин гарди "нони пухтагӣ"; тёҳчин борг "ҷуби тарошидагӣ"; ту дод "на-дари ту"; ҷаҳт мӯн зив "забони вахонӣ"; ҷаҳт бачамард "ҳашт бачамард".

Роҳи дигари алоқаи синтаксисии муайянкунандаю муайяншаванда мувофиқат аз рӯи ҷинсият аст. Мувофиқат дар байни муайянкунанда ва муайяншаванда бо ҷонишинҳо, сифатҳои асли, сифатҳои феълие, ки аз рӯи ҷинсият тағъир мейёбад: рӯшт (ҷ.м.) ҳайч "барзагови сурҳ"; рошт (ҷ.з.) жоҳ "модагови сурҳ"; шат (ҷ.з.) вёрзбайтали ланг; шут (ҷ.м.) ворҷ "аспи ланг"; ди (ҷ.м.) нибос (ҷ.м.) - набераи ў (бача); дам (ҷ.з.) нибес ("набераи ў (духтар)"; ди (ҷ.м.) дод "падари ў"; дам (ҷ.з.) нан "модари вай"; ди (ҷ.м.) чӣ "хонаи вай"; мӣ ӯзин (ҷ.з.) диваст "мори мурдагӣ"; тайчин (ҷ.з.) ҷӯзиник "занаки рафтагӣ"; тӯйчин (ҷ.м.) ҷорик "мардаки рафтагӣ"; ҷӯзин гардӣ "нони сӯхтагӣ".

"Агар муайянкунанда бо ҷонишинҳои шумораи ҷамъ ифода ёбад, муайяншаванда ҳам дар ҳамин шумора моеяд: дăб бачгала "он бачаҳо"; мăб шистобен "ин устоҳо"; ҷаҳт чибӯден "он кабутарҳо" ва монанди инҳо.

Сифату шумора ба вазифаи муайянкунанда дар шакли танҳо истифода мешаванд: ғулӯ рымен "сафедорҳи калон"; ҳайҷ ношен "зардолуҳои бомазза"; дис жоҳ "даҳ гов"; пинҷ ҷорик "панҷ мардак".

Дар забони шуғнонӣ ва шеваҳои он муайянкунандаҳои соҳиби бо роҳҳои гуногун таркиб мейбанд, ки ин ба конструкцияи тоҷикии "Аҳмадро китобаш" мувофиқ моеяд: му нан-анд ҷамъ мод дар ҷоҳӣ "дости модарам (айнан: модарамро дасташ) дард мекунад"; му ҳолак-анд ҷиҳо соат шерӯн "соати тағоям (айнан: тағоямро соаташ) вайрон шудааст".

Муайянкунандаи соҳиби бо ҷунин роҳҳо ифода мешавад:

Бо роҳи ба муайянкунанда ҳамроҳ намудани пасоянди -анд, -анд ва ишораҷонишинҳо: му ҷан Гулбегим-анд ҷоҳ мод "гови модарам Гулбегим (айнан: модарам Гулбегимро говаш) мурд"; му пуз Муқайдшо-анд ҷиҳо ч "писари писарам Муқайдшоҳ (айнан: писарам Муқайдшоҳро писараш) омадаст"; му-анд му зимиш ҷайи -ард "вакти дарави заминам (айнан: маро заминамро) расидааст" (брв);

дам му жоҳ-анд ку дам шӣг чидӯм видӣ "гӯсолаи говам (айнан: ҳамин говамро гӯсолааш) кадом бошад".

Ба воситай ишораҷонишинҳо: ар Душамби ҷа сет ҷамъ ҷамъ ризӣ мис ҳу қати вет "агар ба Душанбе равед, ҳамон дуҳтарашро (айнан: ҳамон дуҳтари ўро) низ биёред"; дам-дам жоҳ-анд ҳӯвд-нист "аз гови вай (айнан: аз ҳамин гови вай) шир нест"; а-да, ҷамъ ҷамъ шолак на-ринёси "бача, рӯймолаш (айнан: ҳамон рӯймоли вай) -ро фаромӯш накунӣ?".

Чунон қи қайд карда шуд, муайянкунанда одатан пеш аз муайяншаванда меояд. Бо вуҷуди ин, баязан дар ҷумла муайянкунанда аз муайяншаванда дур шуда, дар байни онҳо пешоянди пи моеяд: ҷиҳо пи тана (пи ҷиҳо тана) пӯҳок ништ дар танаш (айнан: дар тани вай) пӯшок нест"; пи ҷиҳо лиҳо (ҷиҳо лиҳо) биндӯн на-редҷ "дар даҳонаш (айнан: дар даҳни вай) дандон намондааст".

Ҳ о л

Ба вазифаи ҳол, пеш аз ҳама зарф моеяд: бийор-ум ту дарак ҳуд "дина даракатро шунидам"; тাম афаҳ ӣадет падӯд ҳу, са-ғам "набошад пасфардо ба ин ҷо биёеду меравем" (шх.); тарӯди ҳу кину ту виробуц мис нӣ-т "ин тарафтар ҷин, додарчаат ҳам шинад".

Исм ҳам дар шакли ҳолис ва ҳам бо пешоянду пасоянди асосан ба вазифаи ҳоли макон истифода мешавад: ас Йубен-ен му бод аруд Абдило пӯшард ҷор "аз Йубен маро ба писари Абдулло дар ин ҷо (ба) шавҳар доданд" (шх.); шуэ-ум пи Тиҳор-еъ вудӯ "ман то Тишор будаам"; тар чӣ-гуна са-ғум "ба ҷаррафи хона меравам" (шх.); мактаб -хезанд гулӯ ҷед, ҷамъ ҳичанден "дар назди мактаб беди калон, онро мебуранд."

Аз байни ҷонишинҳо ба вазифаи ҳол бештар ҷонишинҳои саволи ишаранг "чи ҳел?", "чи тарэ?": ас-кă "аз кучо"; тар-кă "ба кучо?" ва ҷонишини ишоратӣ-муайянӣ дис "ин ҳел, ингунан" истифода мешаванд: мăш деф ҷараванг рози канам "мо онҳоро чи тавр розӣ кунонем" (брв.); арум-ет ҷараванг фирилт "ба он ҷо чи ҳел расидед?"; дис мăш ҳанден мăш "ин тавр накун, моро меканданд"; дис-та лӯвен ҷиҳо тăт қасал "ҳамин ҳел мегӯянд: падара什 қасал (аст)".

Ҷонишинҳои шаҳсӣ, нафсӣ бо пешоянду пасоянди якҷоя шуда, ба вазифаи ҳол моеяд: Ин таркиби ҷонишинии пешоянду пасояндор маънӣ пур-кунандагиро низ доранд: тар му -хез ғал ғӯҳт ӣаст "дар назди ҳоло ғӯшт ҳаст"; тиҷет пи тама-гуна мемӯни "биёед ба назди шумоён меҳмонӣ меравем"; Пешистамо, ӣам-та лӯд ас ҳу-хез му лак қиҳт "Пешистамо! ин мегӯяд: барои ман дар наздаш ҷой дигҳад"; мăш ҳакл ғал тайор на-судҷат, ар Пастев-ам диг-ти фирилт "накӯламон тамом нашуда буду ҳамин тариқ ба Пастев расидем".

Чои ҳол дар ҷумла нисбатан озод аст, вай метавонад пеш баъди ҳабар ояд (Ниг. мисолҳои болӣ).

Аъзоҳои чидаи ҷумла

Аъзоҳои чидаи ҷумла бо ҳам бепайвандак ва бо ёрии пайвандакҳо алоқаманд мешаванд. Аъзоҳои ҷумлае, ки бепайвандак чида шуда омадаанд.

Мубтадоҳои чида: ҷойҳо-га мӯн, тӯб, нош, гилос-фука пёхч,

надүд шитор к наш гул чујч, "дар ҷойхор дигар тут, себ, зардолу, елос ҳама ҳухтааст, ин ҷо бошад ҷукрӣ нав гул (кардаст)" (шх.); Шикошум, Роҷқалла, Риҳӯн: Хуҷнӯн-ен ху пилан пур чујч "Ишкошим, Роҷқалъа, Нӯшон, Шуғон" планашонро пур карданд"; шуз, Дӯлат, Сафар, Манаби-йам ришгҳат-ат, йу ред "Ман, Давлат, Сафар, Манаби (бо самолёт) паридему вай монд".

Хабарҳои чида: йима ҷой-ам пёхт, бироҳт-ам, тойд-ам "ман ҷойро ҷӯшондем, нушидем, рафтем" (шх.); дӯрбин-ум зоҳт, тамошо-м ҷуд, вазен-ен ғал риҳтини "дурбинро гирифтам, тамошо кардам, нахҷирҳо ҳоло дар болои тарма нишастаанд" (шх.); ху жиндам-ам ҷид, тижд-ам тар ширум, ҳуст-ам сут ҳоҷ-хист "гандумамонро даравидем, ба ҳирмангоҳ қашондем, қӯфтем (ана ин) шуд ҳирманкубӣ" (шх.).

Муаяинкунандаҳои чида: ии ғулӯсафе қалақанд ас ши бӯчин-анд шёхт "як қанди сафеди қалон аз ҳӯрчинаш афтид"; му дод қати ии пасқад ҳушҳоно ҳирус падӯд йаҳнат ҳамроҳи падарам як руси пастқади ҳушмуомила ба ин ҷо омада буд" (шх.).

Пуркунандаҳои чида: му амак ҷиррабак, тоқи, патлӯн-га- (й) и му-рд зоҳт-ат йат "амакам ҷураб, тупши, шимро барои ман ҳа-ридаасту омад"; козед-ен му-ти ғӯз, нош, тӯд ҷуд шӯз ху, шуз-ум тӯйд "аз ҳамон ҷо ҷормагз, зардолу, тутро ба ман бор карданду ман рафтам" (шх.), ас сипори, тар ӯғ, сипун мөшини-ти ба ху вар "амоч, юғ, оҳани қулбаро ба мөшин бор қуну биёр" (шх.).

Барои пайваст намудани аъзоҳои чида пайвандакҳои зерин исти-фода бурда мешаванд:

Пайвандакҳои пайвасткунанда: (—) ат, ата, ху"ва", ам...ам "ҳам...ҳам" на...на, "на...на", не...не."

Пайвандакҳои ҷудоӣ: ю, "е", ю...ю, "е...е", хой...хой "ҳоҳ...ҳоҳ".

Мубтадоҳои чида: шидӣ-ат мол-та Ҷибидак ғен "гуңчиш-ку ҳайвони майда), заминро (бо по) мекунанд," ғо шуз ю ту магам са-ш-ам тарши сӯр "е ман ё ту(ноҳор) бояд ба тӯяш равем" (шх.); Палан-ид на нан, йаст на пид "Палла" не модар дораду, "не падар"; ём ту ём ту виро дӯс-дӯсик пӯл шамард дакет "ҳам ту ҳам бародарат ба вай кам-кам пул диҳед."

Хабарҳои чида: қабобеч-ам ху-рд зоҳт ху, ҳавд-ам "ба ҳуд (барои қабоб) ғӯштро гирифту фурӯҳадем" (шх.); карум бод-ат, пай ғаҳт "он ҷо расиду ба ақиб никоҳ, кард" (шх.); Ҳатаншо лӯд: ю ниҷ, ю саҳи тар кор, ту дал "Ватаншо ғуфт: Ӣ мешинӣ, ё ба кор равӣ, ихтиёрот"; ҷазир лӯвд; а потҳо ҷам на соз лӯвд на нишоэд "вазир ғуфт: Эй подшоҳ, ин не суруд меҳонад не менавозад (шх.).

Муайянкунандаҳои чида: Сойибдашлат лӯд: му-рд юрошт ю саҳз палтои ас ҳар вар "Соҳибдавлат ғуфт: Ба ман аз шаҳр ё пальтои сурҳ, ё сабзро биёр" (шх.); а ҷӯн, мот му нан пёхен мис дак "ҷӯраҷон, мӯзашои ману модаронро ҳам дех".

Пуркунандаҳои чида: Исо пур-и му-рд ҷоӣ-ат, қанд-ат, рӯған дак ҷуд ху, туйд-ум "писари Исо ба ман ҷою қанду равғанро дод" ва ман рафтам"; ту ас ҷамоат ю пул, ю жиз заз "ту аз Со-вети қишлоқ ё пул, ё ҳезум гир" (шх.).

Ҳоли чида: нур ҳаб ю ӣӯданд ниҷ-ам, ю ӣуманд "имшаб ё дар ин ҷо мешинем, ё дар он ҷо" (шх.); йу-та ю нур, ю ҳумнё

пи ту ҳез ӣӯд "вай ё имрӯз, ё пагоҳ ба наzdат меояд".

Чумлаҳои мураккаб

Чумлаҳои мураккаби пайваст. Чумлаҳои мураккаби пайваст аз ду ва ё әиёда ҷумлаҳои содда соҳта мешаванд. Алоқаи байни ҷумлаҳои содда ба воситаи пайвандакҳо ва ё белайвандак барқарор ме-гардад. Ҷумлаҳо аз рӯи маъно муносибатҳои пайдарҳамӣ, ҷудоӣ ва ҳилофири ифода мекунанд. Муносибати пайдарҳамӣ асосан бо ёрии пайвандакҳои ат, гу, на...на, ам...ам ифода мешавад. Аз байни пай-вандакҳои дар боло зикршуда ат ва хуҷеле серистеъмоланд. Ми-солҳо: а-ро, наш-ам пи Тисийун сифад-ат, жирдаҳ сут "ошно, на-Тисийён баромадему сангзанӣ (сар) шуд" (шх.); аламӯн ӣат-ат, маш-ам ғасӣ, тойд-ам "дузд омаду мо нопадид шудем, рафтем" (шх.); сер-ум дам ҷуд ху, зими-ти (й) и бози ху-рд ҷуд "ӯро сер карда-му, вай дар замин (ором истода) бозӣ мекард".

Муносибати ҳилофӣ бо пайвандакҳои ат//ата, амо, локин ифода мешавад: шуз-ум ши фамт-ат//амо/ ӣу наӣ "ман ӯро шинохтам, ам-мо вай не" (шх.); ас кор-ум тез нахтӯйд, локин му мӣ даро қиҳт "аз кор тез баромадам, лекин миёнам дард мекунад"; ӣу ху чид-арди жир тийҷ, амо//ата булод ғал но-ведд "вай барои хонааш санг овардааст, аммо бунъёд ҳоло ногузшта (аст)" (шх.).

Муносибатҳои ҷудоиро дар ҷумлаи мураккаби пайван-дакҳои ю...ю, хой...хой, га...га мефаҳмонанд: ю ху дод амбоч са-шо, ю лақ ту дод ҳудаҳ сӯд "ё ба ҷои падарат ба дарарав рав, ё бигзор падарат ҳудаш равад"; хой ту даргйлик лӯв, хой лақ му виш лӯвд "ҳоҳ ту "даргйлик" гӯй, ҳоҳ бимон ҳолаам ғӯяд" (шх.); га са-дам жоҳ ҳикарум, га ӣид ҳудаҳ ас пуктҳо ӣӯд "гоҳ, ман рафта (ҳа-мин) говро мекобам, ғоҳ, ин ҳудаш аз пушта меояд".

Алоқаи ҷумлаҳои содда баъзан белайvандakҳо ҳам сурат меги-рад: му-нд му қар сифид, лӯд-ум, аро, ӣид лап юн а вубҷ "каҳрам хест, гуфтам ў бисъёр (одами) бемаза будаст" (шх.); а наён, ворҷ питуқ да, нашум ди ҳарид ҷу "модарҷон, ба асп "питуқ"¹ парто вайро на-харидам".

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ

Ҷумлаҳои содда дар доҳили ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ёрии пайvандakҳои тобеъкунанда ва белaivandak тобеъ мешаванд. Ҷумлаҳои пайрав² ба ҳелҳои зерин ҷудо мешаванд: мубтадо, ҳабар, муайянша-ванд, пуркунанда, ҳоли (замон, мақсад, шарт, сабаб, ҳилоф).

Ҷумлаи пайрави мубтадо бо сарҷумла бо ёрии пайvандaki ца алоқаманд мешавад: ҷед-ат цоғз пи ши чуст ца кинен, ши нӯу ҳисбӯмч "ба он ҷизе, ки корду дурафшро маҳкам мекунанд, номаш "нибӯмч" аст"; ку ар тан пуктҳа па вубҷ, йу-та ди азобот фамт ҳар-ки ба қӯҳ баромада бошад, вай азобашро медонад"; ар там нахҷир ца бид, ши-та ғешдоҷ лӯвам "ҳар ки нахҷирро широр кунад, ӯро широр-чи меномем".

¹ Ба ҳар ҷизе нағ ҳаридагӣ одатан ғорд пошанд; онро "питуқ" мегӯянд.

² Баъзе маълумотҳо оид ба ҷумлаҳои пайрав дар боби пайvандakҳои тобеъкунанда оварда шудаанд.

Чои чумлаи пайрави мубтадо, асосан, дар аввал, яъне пеш аз сарчумла мебошад (ниг. мисолҳои болой).

Чумлаи пайрави хабар бо сарчумла бо ёрии пайвандаки иди тобеъ шуда, вай дар охир, яъне баъд аз сарчумла меояд: му армун кийид иди, му мис ху қати юс "орзуам ҳамин аст, ки маро низ ҳамроҳат бар"; му чурт дис иди, ту ҳейтош са "фикри ман ҳамин аст, ки ту хондан рав" (шх.).

Чумлаи пайрави муайянкунанда бо сарчумла бо ёрии пайвандакҳои ца, иди/ди тобеъ мегардад. Чумлаи пайрави муайянкунанда одатан баъд аз ҳамон калимае кор фармуда мешавад, ки онро му майян мекунад. Чои чумлаи пайрави муайянкунанда пеш аз сарчумла мебошад: юц ди на пибид, пибинен-та ши "оташе, ки дарнагирифт, (онро) дармегиронанд" (шх.); гарда ди башанд на-пёхт, ши-та лиҳӣ лӯвам "нонеро, ки дуруст напухтаст, онро "лиҳӣ" ме-гӯем"; холи ас ҳин шурӯй чирӣ ца шафен, бишук ши нӯм лӯвен "ҷӯраберо, ки аз риштаи хин мебофанд, "бишуқ" меноманд"; резги-резги юц ши қати ца, ши-та Ҳиргӯҳ лӯвам "он оташпораҳое, ки бо хокистар аралашанд", "Ҳиргӯҳ" меномем" (шх.).

Чумлаи пайрави пуркунанда бо сарчумла ба воситай пайвандаки иди тобеъ шуда, бештар пас аз сарчумла меояд ва ин табиист, чунки чумлаи пайрави пуркунанда асосан хабари сарчумларо пурра мекунад: му дод лӯвд иди, маш мис тар цайиз саъам "падарам гуфт, ки мо ҳам ба дараф меравем" (брв.); шузум чӯҳт иди, йу жёхт-жёхти ият тар му хез "ман дидам, ки вай давон-давон ба наздам омад"; Пешиста лӯд иди ҳом тাম Низорамо пис ҳувд римайум "Певиста гуфт, ки шом Низорамо барои шир мефиристонам" (брв.).

Чумлаи пайрави ҳоли замон бо сарчумла ба воситай пайвандакҳои дӣ, то, ца, вобаста мешавад. Чумлаи пайрави замон пеш аз сарчумла меояд: ас цош фукаҷ ца ӣаден, му хабар кин "вақте ки аз дарав ҳама омаданд, маро огоҳ қун"; нафӯс-ен баҳ ца ҷӯд, қар пиро-м шуз зоҳт "вақте ки заминро тақсим кардан, аз ҳама пеш ман гирифтам"; шамол ди сут, дивенет "ҳангоме ки шамол ҳест, (ғалла-ро) бод кунед" (шх.); то ҳир нӣ Ҳт, маш ли Сежд ху фирӯпам "то офтоб мешинад, ки мо ба Сежд ҳудро мерасонем".

Чумлаи пайрави шартиро пайвандакҳои ца, ага/r/ бо сарчумла тобеъ мегардонанд. Чои чумлаи пайрави шартий нисбатан озод мебошад. Вай дар чумла метавонад пеш ва баъд аз сарчумла ояд: ага ца қўйиен ту, са/са, ага ца қўйиен ту "агар туро ҷеф зананд, рав" ту виробуц ца нӯд, ниҳеб ди//ниҳеб ди, ту виробуц ца нӯд "агар дондарчафт гиръяд, гаҳвораашро ҷунбон"; гӯҳт шич ца вубҷат, кабоб нам чӯҳчат "агар ҳозир гӯшт мебуд, кабоб мекардем" (шх.); шаб сойибҳӯйиен ца на вийен йам-ард, майдеъ тарам "агар соҳибхонаҳо дар он ҷо набошанд, ба хона надаро"; ши гадаёт биди ца чӯҳчит, йу на-туйчит ас ту хез "агар ҳамон бачаро дурусттар тарбия мекардӣ, вай аз наздат намерафт" (брв.).

Чумлаи пайрави ҳоли сабаб бо сарчумла бо пайвандакҳои дӣ, дӯнд, дӯнд. ҷат иди тобеъ гардида, пеш аз сарчумла меояд: Оғо ди башанд дарс бӣд, ши нӯм боло "мудоме ки Оғо дуруст дарс мебихад, номаш боло (аст)" (шх.); ту ди ас му сандален ор кини, шуз ту ҳуорд қашм-ай на-лӯм "мудоме ки ту аз ҷоруҳои кӯҳнаам

шарм медорӣ, ман туро ба худ ҳатто кеш намешуморам"; асид жиниҷ ҷалд-аф дӯд, ди ҷат маш қаҳт на-сут "имсол барф барнакт борид барои ҳамин ҳосили дуруст нашуд"; Назармо нутр тар цош на-сат, дӯнд авен иди шам нан касал "Назармо имрӯз ба дарав нарафт, зе-ро модара什 касал" (шх.).

Чумлаи пайрави мақсад асосан бо пайвандаки иди ба сарчумла тобеъ мешавад ва дар ҷои дуюм, яъне баъд аз сарчумла меояд: дам рӯэ-та фук ҷам сен, иди айум ба хуши на-зимбен "дар ҳамин рӯз ҳама ҷамъ мешаванд, то ки идро бо ҳурсандӣ газаронанд" (шх.); пой-гӯ-т қастӣнгири кинен иди, мардум зиқ майд-сӯд "аспдавонию гӯштин-гири мекунанд, ки мардум зиқ нашаванд"; шузум тар ту хез ӣат иди, нишоҳзода шу омуҳт ки "ман ба наздат омадам, то ки навоҳ-танро ба ман ёд дех".

Чумлаи пайрави ҳилофӣ бештар бо сарчумла бо пайвандаки ца ва ҷонишини саволии цӯнд, иди тобеъ гардида, пеш аз сарчумла меояд: цӯнд-и пи шам ца лӯд, йа ас ху на-сат "чи қадаре ки ўро на-сихат кард, вай аз ҷаҳлаш ҳагашт"; ху моли динио-м мис фук ши-мрд ца дак-ҷӯд, йу хуш на-сут "бо вуҷуди он ки тамоми ҷизу ҷора-ро ба вай додам, ў ҳурсанд нашуд"; ту ҳӯвд ҳаҷр ранг-ти мис вид иди шуз-та ҳуорд юсум "шират мисли об бошад ҳам, ман онро ба-рои ҳудам мебарам"; ар цӯнд ца ғиричи, шузум ту ғам нист "ҳар-чанд дод занӣ ҳам, ман парвоят нестам" (шх.).

Нутқи айнан нақљшуда

Дар забони шуғонӣ ва шеваҳри он монанди дигар забонҳои по-мирий гӯянда суханони шахси дигарро бе тағиъир оварда метавонад. Нутқи айнан нақљшуда бо ҷонин роҳҳо нақл карда мешавад:

1) Бо ёрии асоси замони гузаштаи феъли лӯвдош "гуфтан": райис лӯд: тамиа қалхоз-та мам қол ху пилан пур қиҳт "Раис гуфт: Имсол колхози шумо планашро иҷро мекунад"; йам ғибӯ лӯд: а мусафед, ту дӯнд чӣ зనӯи "ҳамон бача мегӯяд: Эй мӯисафед, ҷаҳо ин қадар гиръя мекунӣ?".

Суҳани нақљкунанда ин тавр омада метавонад:

1) Пеш аз нутқи айнан нақљшуда: Оҷибанги на лӯд на: азам падам мол сифидош на-варбод "Оҷибанги гуфт ку: Аз он ҷо то ба он ҷо рама баромадан: натавонист"; йу лӯ-ди: йам тамиа-рд бози-гӯр нист "вай гуфт: Ин ба шумоён бозича нест".

2) Дар мобағни нутқи айнан нақљшуда: дешольта, лӯд-и, шуз-аф дефард кинум "Деворро, ў гуфт, танҳо ман ҳам ба он-ҳо мекунам" (шх.); Тамиа, лӯд-и, ниҷет атă шуз зем ху вам "Шу-моён, ў гуфт, шинеду ман ҷурғотро гирифта меорам".

ХУЛОСА

Омӯзиш ва тадқиқи материалҳо нишон медиҳад, ки забони шуғонӣ яклухт нест. Дар забони шуғонӣ ба ҷуз шеваи бачуви гуфтугӯи сокинони саргҳои Шоҳдараро шеваи дуюми забони шуғонӣ ҳисобидан мумкин аст. Ба таври умум ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки ше-

ваи шохдарагй нисбат ба шеваи баҷувӣ аз забони шугнонӣ дар соҳаи фонетика ва грамматика камтар фарқ мекунад. Ҳусусиятҳои хосе, ки шеваи шохдарагро аз забони шугнонӣ фарқ мекунонанд, инҳо мебошанд:

1. Шаклҳои падежи ғайриаслии ишораҷонишиҳои мев, дев, шев дар шеваи шохдарагй ба шакли меф, деф, шеф дӯҷор мешаванд. Баъзан аз шаклҳои номбурдашуда ҳамсадоҳои охири калима сокит мешавад: ме, де, ше.

2. Пасояндҳои шугнонӣ-анд, -ард дар шеваи шохдараги инчӯ нин ба шакди -инд, -ирд низ вомехӯранд.

3. Дар шеваи шохдарагй ба ғайр аз суффикси ҷамъбандии -ен дар баъзе зарфҳо ва топонимҳо суффикси -еф ҳам истеъмол мешавад,

4. Ҷонишинзарфҳои забони шугнонӣ йӯданд, ѹеданд, ѹаманд дар шеваи шохдарагй дар шакли ихтизоршуда, яъне бе пасояндҳои -анд, -ард низ истифода бурда мешаванд: кӯд, к-ед, к-ум дар ин ҷо, дар он ҷо".

Ҷониши зарфҳои дараҷаи дур таром, падам, арам дар шеваи шохдарагй бо асоси -ум сурат меёбанд: тарум, падум, арум. Шаклҳои номбашуда дар забонҳои бартангӣ, рошорвӣ ва сариқӯлӣ хеле васеъ кор фармуда мешаванд.

5. Шакти феълии замони гузаштаи дур дар шеваи шохдарагй бо ёрии суффиксҳои -ат// -ит (дар забони шугнонӣ танҳо суффикси -ат) соҳта мешавад. Истеъмоли суффикси -ит асосан хоси забони рӯшонӣ ва сариқӯлӣ мебошад.

6. Дар шеваи шохдарагй пасоянди -гуна дучор шуд, ки дар забонҳои дигари гурӯҳи шугнонию рӯшонӣ кор фармуда намешавад. Ва зифаи онро дар забони шугнонӣ пасоянди -аҷ иҷро мекунад. Дар доҳили худи шеваи шохдарагй низ баъзе тафовутҳои лаҳҷагӣ мушоҳида шуд. Чихеле ки аз мақолаи Д. Карамшоев³ ва материалҳои гирдовардаи мо маълум мегардад, дар саргахи дарьёи Шоҳдара дар гузаштаи наздик лаҳҷаи барвозӣ (барғоз зив) вуҷуд доштааст. Мо муваффақ шудем, ки аз одамони кӯҳансол материали начандон зиёди барвозиро гирд оварем. Материали ба дастомада шаҳодат медиҳад, ки лаҳҷаи барвозӣ бештар ба забонҳои рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ ва сариқӯлӣ наздик мешавад:

Дар баъзе калимаҳо ў-и шугнонӣ ба -у-и барвозӣ мувоғиқ меояд (дар забони рӯшонӣ ў ё о).

ш., шҳ.	брв.	руш.
шурӯ	шурӯ	шурӯ "гург"
хӯвд	хӯвд	хӯвд "шир"
шӯрӯ	шурӯ	шурӯ "ҷӯшидан"
шӯрӯ	шурӯ	шурӯ "ришта"
ҷӯхт	ҷӯхт	ҷӯхт "дидан"

Фонемаи о пеш аз -м, -н дар лаҳҷаи барвозӣ ба монанди забони рӯшонӣ, рошорвӣ ва бартангӣ нигоҳ дошта мешавад, аммо дар забони шугнонӣ ва лаҳҷааш шохдарагй ў ё ў-ро медиҳад:

³ Карамшоев Д. О диалектном членении шугнанского языка. Иранская филология, вып. 1, Душанбе, 1970, с. 71-80.

ш., шҳ.	брв.	руш.
мемӯн//мӯн	мемон	мемон "меҳмон"
ҳӯм	ҳом	ҳом "шом"
зибӯн	зибон	брт. шиҳҷиён "ҳазина, амбор"
ситхӯн	ситхон	ситхон//сұтхон "устухон"
бч. арӯн	ардон	ардон "дегдон"
шибӯм	шидом	шидом "шифи хона"

и - и шугнонӣ дар лаҳҷаи барвозӣ ба и мувоғиқ меояд:

ш., шҳ.	брв.	rush.
видирм	видирм	видирм "ҷоруб"
тивд	тивд	тивд "пашса"
сивд	сивд	сивд "китф"

Шакди маҳсуси масдар, ки бо суффикси -из соҳта мешавад, дар забони шугнонӣ ва лаҳҷаи шохдарагй кор фармуда намешавад. Дар лаҳҷаи барвозӣ, баръакс, ин шакли монанди забонҳои рӯшонӣ, бартангӣ рошорвӣ ва сариқӯлӣ хеле васеъ истифода мешавад.

ш., шҳ.	брв.	rush.
цидош	цайдиз	цайдиз "даравидан"
зинедош	зинайиз	зинайиз "шустан"
фуртош	фуриз	фуриз "хурдан"
шинтош	шандиз	шандиз "харидан"

Асоси замони ҳозираи феълҳои зинедош "шустан", вайдош "овардан", ҳицедош "хунук ҳурдан", римедош "фиристодан" ва ғайраҳо низ бо шакли феълҳои замони ҳозираи забони рӯшонӣ монанд аст:

ш., шҳ.	брв.	rush.
зини	зинай	зинай
ви	вай	вай
рими	римай	римай
ҳици	ҳицай	ҳицай

Дар баъзе мавридҳо лаҳҷаи барвозӣ ба забони сариқӯлӣ наздик мешавад: брв. хиҷӯп, срк. хиҷӯп "гург"; брв. срк. кан: кин "кардан"; срк. брв. рабӣ "рубоҳ" брв. маш, срк. маш "мо" ва ғайра.

Дар лаҳҷаи барвозӣ воҳидҳои луғавие ба қайд гирифта шудаанд, ки дар забонҳои дигари шугнонию рӯшонӣ маълум нашуданд. Масалан: ҳаланча (ш. шулки, руш. ҳанҷалай) "корди ҳалон"; зираш (ш. руш. шарвидоҷ "руди қӯҳӣ"; рушоҷ (ш. пийоба-бӯнд "пайраҳа"; тужмой//тужмӯ (шҳ., шҳ. қалот) "тӯдаи санг"; ҳандуҷ (шҳ., шҳ. гардӯ) "нон" ва ғайра.

Дар баробари ин лаҳҷаи барвозӣ дорои ҳусусиятҳои аз дигар забонҳо фарқунанда мебошад ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки вай дар гузашта ҳамчун шеваи ҷудогона вуҷуд дошт. Дар шароити ҳозираи лаҳҷаи мазкур аз тарафи шеваи шохдарагй маҳдуд карда шудааст. Дар наъбати худ шеваи шохдарагй низ таъсири забони шугнониро аз сар гузаронида, дар ояндаи наздик аз истеъмол ҳоҳад баромад.

Аз ин маълум мешавад, ки аз байн рафтани шеваҳои нисбатан ҳурд дар шароити Помир аз ҳисоби забони нисбатан қалону паҳншӯда (тар айни ҳол аз забони шугнонӣ) ба вуҷуд меояд ва ин процесс минбаъдҳо ҳам давом ҳоҳад кард.

ИЛОВАХО

Чумлаҳои гуфтугӯии забони шӯғонӣ

1. тамет резаҳаҳт чӯҷӯ, шузум во резаҷид йатшумоён (гӯштро) аллакай реза кардаед, ман боз реза кардан, омадам.

2. ала, сет йижлӯвга чанетҷӯраҳо, равед боз камтари дигарканед.

3. а мӯм, шуз сāм мунд таред кор - модаркалонам ман мөравам, дар он ҷо кор дорам.

4. мāрғ дэвард мӯрзак тармурғ мис варен, ли дакӯнакти маргаш расад, тухми мӯрчаро ҳам ба болои ҳамон суфача меоранд.

5. ту мис ху холак рāнгти - ту ҳам монанди тағоят ҳастӣ?

6. шуз ѹида нистош¹ дам хез фирсат на-вирим - ман ҳатто дар наздаш фурсати шистан ҳам намеёбам.

7. юу во виношчинди, дунд ҷӯт на-йобд - вай боз танбал барои ҳамин намеояд.

8. картушкā бор тӯрд вāм - ақаллан картушкаро барои ту орам.

9. ба қарди тойд ху ҳаскори зоҳт ху ар тӯб камбӯжен и ҷойҷӯд - вакте ки каҳр карда мерафт, ҷизу ҷораашро мегирифту дар тағи туте пинҳон мекард.

10. ҷисет то вега-ра вс ѹид ѹеданд ҳӯлā суд - бинед, то бегоҳ, боз тарк¹ дар он ҷо бисъёр мешавад.

11. Аслимо аз биш бирад, ат, тāм ту боб мӯд-Аслимо یснамакиро бас карду сонӣ бобоят мурд.

12. ик wam međ -ен арай мошӣн пис му (//му авен) йат - ҳамон рӯз се мошӣн аз барои ман омаданд.

13. даб ида ҳаб ат, парӯманд wam рӯҳт йат - сонӣ шаб дар назди паром тарма меояд.

14. ду бун тӯб-ен вад, шев-ен ҳичуҳт - дуто дарахти тут буданд онҳоро буриданد.

15. ди-ти ѹи wārg мāш-анд, вуд wi-(и) ен аз гиҷид-анд зоҳҳ ху, кӯҳҷен - мо дар деҳа як барса доштем, онро аз оғилхона гирифта куштаанд.

16. лӯд-ум: ху рост ѹид залди ат ѹам ғулади - ман гуфтам: рост ин ҳурду ин қалонтар (аст).

17. ѹи гибайик, ѹаманд сетор нишозд - як бачаяк дар он ҷо сетор менавозад.

18. аз гарбаҳен парез мāш чӯҷӯ - аз нон (хӯрӣ) моро парҳез кардаанд.

19. а ғаҷ, вега-ра wi-рд аш қот пӣ ху, риби ху виҷз - анд - эй духтар, шаб ба вай ҳӯрок пазу дар зери болинат мон.

20. дис вид, мадбор-ард зишёб-ам ми палā - ин хел бошад, то нисфируэй (корро) дар ҳудудамон анҷом дижем.

21. ту во торҳак-ат чед ху виҷз лāк - ту боз тешаю кордро дар зери болинат мон.

¹ тарк - газворпорчаҳое, ки дар вакти буридан бокӣ мондаанд.

22. нимӯт ши чӯд, ѹай-иши бод қāп ху тойч - тӯ ҳамон (мардак) -ро дашном кардӣ, вай (занаш) ўро гирифта рафтаст.

23. дам-и ғал му тāт римобҷ -иди, му-рд ҷириб -вофт - инро (ҳоло) падарам фармудаст, ки ба ман ҷӯроб бофад.

24. е йаҳ, най му-нд му жош на-сēц - не, хо ҳарҷон, говам назоидааст.

25. љид дирӯғ гāп, ю-та дис на-киҳт - ин гали дурӯғ аст, вай ин хел (кор) намекунад.

26. азам-ти ѹадҷ ху ҷост мāш - аз ҳамон ҷо омада (сту) моро, тамошо мекунад.

27. дāб молен-ен ар шӯнд ҷа, ик дев-ен зинобҷ - чи қадаре ки рама ҳаст ҳамаҳ ҳамонҳоро шусъаанд.

28. шев байдам зоҳт ат ѹи ҷой-ен мāш-ард чӯд - поруашонро гирифтем ва онҳро ба мо ҷой тайёр кардан.

29. са, дам нош ар дам бοғ би-жен ху йа - рав (дарахти) он зардолуро дар ҳамон бοғ ҷунбону биё.

30. мошӣn шиз чидти-та дев wēben шискунд қати сифенен - дар вакти бор кардани мошӣн дарзахоро бо сeshоха мебароранд.

31. е, мам зими вурӯҷ ҷам ат мам роҷз байд пи му лāket - ҷам кардани дарзахро ва ҳӯшачинии ин заминро ба ман гузоред.

32. а ҷен, му-нд му гарбаҳур ҷӯщин - бачаҳо, имрӯз но - нам ҷавин аст.

33. шузум аз ѹи ҳӯҳакти мам нош руҳт ху, йат-ум - ман аз як шохчае ин (донаи) зардолуро ҷиндаму омадам.

34. дев бāх ҷой ғал ар қиҷорак - бāхшашон (ҷой) ҳоло дар оташдон аст.

35. юу лӯвд, бағер, Помер-ум ра-ғун - ў гумон кард, (ки) ман ба Помир рафтани ҳастам.

36. аро, ту йаҳ бор ху ҷин лу - бародар, занатро ягон бор насиҳат кун.

37. шуз ху-рд шӯнд рошт-видирм ҷа тилабум, на-вирим - ман ҳарчанд бароямҷорӯб (айнан: ҷорӯби сурх) кобам, намеёбам.

38. шуз на Дармораҳт шибирум ат на Порхнев, шузум ху ҷой ат ху макӯн ҷӣшҷӯ - ман на Дар: Дармораҳт тоқат карда мёта-вонаму на дар Порхнев, (ман) зодгоҳамро дӯст медорам.

39. қу цӯпум, ѹам чӣ - қаний бинам, ин чӣ (аст?)

40. шуз сāраки ас ҳӯдм андидош ача на вāрдим - пагоҳӣ ман аз хоб тамоман ҳеста наметавонам.

41. нур мабор сāм рӯған ху ризӣ-ард бāм - имрӯз (нисфируэй) рафта ба духтарам равған медиҳам.

42. ик-ди шүн-та бозум пис д-ж - пашмро бо ин (кас) мөфиристонам.

43. субадам ат шуз-та Ҳараф тīм ат хундихоб ат ѹадум - субҳ ба Ҳоруғ мөраваму шом меоям.

44. шӯнд-та ҷа ниғум, хойим-ум андидош-ард, бор шич-а² андизум-ни қадаре ки шинам, оқибат рафтаним даркор, хуб мешуд (тезтар) равам.

45. ѹа цем-ард пухтā дивест-ат зибо-ра ҷай фāмт - вай ба назарни (духтари) мулоимтабиат менамояд, сонӣ кӣ медонад.

46. шузум анош-авен ҷа сут, му нāн ғал гарбаҳ ҳӯҳт-и вакте ки ман барои зардолу рафтам, модарам ҳоло ҳамир мекард.

47. даб җиникен маш ца кинен - ин занакхо ба мо чи кор доранд?
48. ў гацен, чизик-та пи Нигор ху бет - ой духтархо, чаро гайбати Нигор мекунед?
49. дис-та мис во на-бофт иди, ту соз на-лўви - ин хел ҳам намешавад, ки ашўла нахой.
50. тата дўн-дўн-ик цийет ат, шуз ат Сумбул-та йадам - шумоён кам-кам дараф кунеду ману Сумбул ҳам меоем.
51. муғурд шич-ард кеф чўд, кор шито - ба ман ҳоло таъсир кард, кор тамом шуд.
52. ҳўнаёт коса аз ѡев-анд биди ии-йор-анд нист - хеч кас аз онҳро хонаю ҷой беҳтар надорад.
53. ми шахт бача фук чиз-ад фамт - бачай ин замон ҳама чизро медонад.
54. а йах, тоқа-ж ўа - эй хоҳар, танҳо биё.
55. маш-ам ии шахт ий чид ҷамайт вад, шуз-та шев башанд фамум - мо як вақт дар як оила зиндагӣ мекардем, онҳоро нағз мединам.
56. ши чорик-анд ҳушрӯй ҷин вад - ҳамон мардак зани ҳушрӯй дошт.
57. маш-ам беамдигар ии сот бардоҳт на-чу - мо бе яқдигар соате тоқат намекардем.
58. там-ард-ум чиш-үн ца вад, зўғ-ат му чу - вақте ки ча - вон будам, маро адоват мекардӣ.
59. е йах, ўн-йу Ҷумахӯн - бале, хоҳарчон вай - Чумахон (аст).
60. дад-ен осойай-ад нйси - онҳро нишастанд.
61. а йах то-т шич-ард шеҳчат - хоҳарчон, қариб ту ҳозир меафтиди.
62. му мәғз дўн-дарб киҳт ди самос-ум тulu дес- сарам чунон дард мекунад, ки гӯё (аз ҳавои ғуборники хона) бехуд (шуда) бошам.
63. шуз аз ту-(й) ём вирод - мо бародарем (айнан: ману ту бародарем).
64. шуз-та аз қари ту та ми ху ғўнч ранги риш на-бам, мавиум - ман аз барои ту шуда мӯямро ранг накунам, одам набошам.
65. ту-т йед-анд шеҳт дар са шич-ту дар ин ҷо афтиди, акунун дур шав.
66. шуз чиз, қад-ум ди на-чўд, шич шиг му қийш-о - қадам, ки паст аст, маро гўсола меконед?
67. қадим шахт-ен бобак-ат чирмак ҳуд мардум дар замони пеш "бобаку" "чирмак" мекўрданд.
68. лўд-ум ху пуш-га шич катхубой-ки ху дад-ат тўйд - гуфтам: акунун писаратро ҳам хонадор куну сонӣ рав.
69. му-нд му қад паст вуд - қадпаст будам (айнан: қади ман паст буд).
70. там-ард ио сўр-анд-ам йакдигар шийт ат ио поц-анд - дар он вақт ё дар рӯзи тўй, ё дар вақти шубонӣ ҳамдигарро мединему ҳалос.

² бобаку чирмак - номи растаниҳои ҳўрданӣ.

71. вега-(й) ум маҳ бўйд дак-чуд-ум дев-ард - дина меш (ро) душидам ба онҳо (шир) додам.
72. шуз бағер пи ди бурҷ ху пирирёзум - ман, шояд, ба ҳамин девор такъя кунам.
73. шузик-ум аз ҳоҷ дилкаф сат, пинак-ад -ум на-чу - ман аз тарс талхакаф шудам, тамоман хобам набурд.
74. ҳай маш-шиҷ мойи ба сари сангов лâki ху, тийи нă - наход моро танҳо монда мерашиб-а?
75. е нăн, ту му леф ман-хӯп - оча, ту курпаамро зер накун.
76. марӯб ту-рд вâm ат, ту ҳар - ба ту қаймоқ биёраму ту ҳўр.
77. ўа ху тулт пар пинизд ху, дараф киҳт кор - вай либос - ҳои кориашро пушida ба кор сар мекунад.
78. ши пўл-ум рақораки зоҳт ху тойд-ум - пулашро ошкоро гирифтаму рафтам.
79. пи идора кисипчен-анд ши ки ху йос - вайро дар сабад-ҳо бор карда ба идора бар.
80. ўа-та шич йо-ҳац киҳт - акнун вай пухту паз мекунад.
81. йеданд ман-ж ет, йид роғз сигак-га зуқ, тана на-байд - дар ин ҷо нишинед, найзаи ҳӯшҳо ба шумо нахаланд.
82. маш-анд нур чид-дед, дўн-та биреҷ-миреҷ ҷам-ам - мо имрӯз буръёбӯй дорем, фақат чизу чораамонро ҷамъ мекунем.
83. аз куд ситхӯн тилалтош - аз саг устухон талабидан.
84. йах, ши-нд-ен азуд падам ши тултак ши мак-ард шебд - хоҳарчон, аз ин ҷо (сар карда) то ба боло (расидан) ўро азоб доданд.
85. са ху нан-ард жиз зиш-ёб аз фичид-анд - рав ба очаат аз оғилхона ҳезум биёр.
86. е йах, тана аз кўм аз забўн му мак-рисет - хоҳарчон, шумоён хафа нашавед.
87. ўа ош фурам - ту биё оши бурида ҳурэм.
88. а-ба, ди биреҷ, ху тор-ард на-пит ёши йид тосак ту шебд - ой бача, пушокҳоро ба сарат наафтонӣ, нафасатро мегирад.
89. шуз-ум дад на-андойд ат, ўа андойд цирош-и-рибӯйд ситан-ти ху, дараф ош чид саҳ - сонӣ ман (аз хоб) нахестаму вай хест, ҷароғро дар сутун овезон карду ба ошпазӣ сар намуд.
90. дев дилинч широк шуз на-вирим ат, ди шад на-хен - ху-роки дилхостаашонро ман намеёбам, инро онҳро намехӯранд.
91. ии ризин ши-нд подаш-ун сат, ўа мод ат қид-ий-га - як духтараш роҳ, мерафтагӣ шуду мурд, ана ин дигараш (аст).
92. ўн, ии ца дам-ард нист - бале ягон ҳодиса ба вай рӯй надодааст.
93. му-нд мис му зинаш нохуш, ар балниш-ен игам ҷӯҷ - келинам низ касал (шудааст), ўро ба касалхона овардаанд.
94. лўд-и са, зиш-ёб ди ху қанд мот-қанд ту - вай гуфт: Рав онро барор нисфаш аз ту ва нисфи дигараш аз ман".
95. жош-ат тар-қа ѹобҷ - говоро ба кучо бурдай?
96. ғулӯм ранг-ти кор ки, ҳа-ранг-ти ҳа - монанди ғулӯм кор куну мисли шоҳ, ҳўр.
97. йид ҳўвд тухъл вуд-а? - нă -ҳамин шир турш буд? - Не.

98. ту күданд ни^đ, ху йах чис - ту дар ҳамин чо шин, хо-
харатро бин.

99. ши дори мамард ба - ҳамон дору ба ин дех,

100. дәб катар-ра-ме^đ пүнд тийен ат, хирок на-хен - инҳо
рӯзи бардавом роҳ мераванду ҳурок намехуранд.

101. шуз-ум йұдард зидүд ат хихүл-ум бодат, йамик тәм
йат - ман ин чоро рүфтаму гүппүй задам ва сонй ин омад.

102. түнен-ат баш-кәчдор нист башанд ҳой - то оне, ки со-
хиби фарзанд нестій, дуруст илм омүз.

103. ағаң ку қайсар дам мәк - эй духтарақ, ўро гаранг на-
кун.

104. а наң-мә-раф, пи дам ху йахик - очачон, ба ҳоҳарчаат
нарас.

105. бийор-и му-рд алйок бохч - дина (вай) ба ман панир
фиристонидааст.

106. цунд шешн тиләбум на вирим ту-нд нист-о? - ҳарчанд
қайчى кобам наёфтам-ту надорй?

107. йә ног вид чор-чид на чемтият, ту пәғүм шамард ки-
шояд вай ба шавҳар баромадан налоҳад, ту ба ў пайғом кун.

108. му-нд му пуз бийор пи Харағ сут - дина писарам ба Хо-
руғ рафта буд.

109. шуз-ум Сохчарв ләк-чүд ат, дүнд ҹәт-ум падүд йат -
ман Сохчарвр мондаму барои ҳамин ба ин чо омадам.

110. вүди-и ии рости ю-ч, му-рд ху, тойд-ум - як табақ орд-
ро ба ман оварду рафтам.

111. йә-(й) и дойим-а^đ чох-ииз на-тижд - вай доимо (ба
пушташ) бор намекашид.

112. шам-анд шам мигүнд будало коркун чор бойад вед -
вай бояд мисли худаш шавҳар коргар дошта бошад.

113. ҳац ар му ной кинен, шуз ши абёхтош на-вирим
ба гулүям обро мечаконанд, ман онро фурӯ бурда наметавонам.

114. ту-т царранг тәм бардохт чүд - ту чихел тоқат карда
тавонистій?

115. мардумен-ен аз ши чак-анд баэўр му халос чүд - ода-
мон маро аз дасташ ба азобе халос кардан.

116. вегачев-ам амек-а чигүнен ху-рд чүд ху, гүй-ам бөхт - мо
бегоҳиҳ ба худ ҷавгон сохта ҷавгонбоз мекардем.

117. шуз мис фирсат на вирим, арам сидош-ард - ман ҳам
барои ба он чо рафтган фурсат намеёбам.

118. шуз-ик амоч молтош на-вирим - ман атола пухта на-
метавонам.

119. шад-ен аз шам ху зинај лап хүхнүд вад - онҳо аз ке-
линашон ниҳоят хушнүд буданд.

120. шам шанден каҳол-ат йат-лабу лунчаш оvezону омад.

121. тама ни^đ ет ат шуз-та ху пид-ти йадум - шумоён шинед,
ман дарав гашта меоям.

122. йу түйд ат, йә ши бүрч бид ат, ақорат киҳт - вай
рафт, ин бошад ўро (аз ақиб) санг мезаду ҳақорат мекард.

123. ағаң, ди күшчак-анд чой риби-ю ху тәт-ард тайорә -
духтарам, дар ҳамин күзача ба падарат пешәкій чой мон.

124. му под-анд во ми раг андайш ху дәрә киҳт - раги поям
варам шудасту дард мекунад.

125. йу беғәв чорик ат, бид кәл ат под му киҳт - вай марда-
ки бадзабон боз маро ҳақорат мекунад.

126. йә ху чор қати паршос ар Сохчарв вад - вай порсол
бо шавҳараш дар Сохчарв буд.

127. йу чорик мәш хез вуд ат му чор-и аз нәх-анд тоб чүд
(қәр) - ҳамон мардак дар назди мо буд, шавҳарам дар хона қаҳр
кард.

128. дүр жир-и ху дәм-ти йи-ш-а^đ кирәхт - ҳамаи ин санг-
ҳоро (вай) танхро ба пушташ кашид.

129. шитор-ж-ам чүд қрә ху, ар хидор-ж-ам ши йүд ху хүд-ам
ши нүм шитор-ж-бихт - (дар замони пеш) чукриро хушк намуда дар
осиёб онро орд мекардему мекүрдем, номи ҳамон ордро "шитор-ж-
бихт" мегүем.

130. тәм-ард ик-ү-ва китенак му-нд вуд ат ик-ши қатир-ум
мис вад - дар он вактҳо то миён кителча доштаму халос бо он ҳам,
хурсанд будам.

131. шузик-та парүн (//айрүн-а^đ) чисум ат, шев-ум на-
шинч - ман бо ҳайрат паромро тамошо мекардам, онҳоро надидаам.

132. ар тәм нош мәд-ти арәк, чүд, на-мүд дис касали йида
вуд - ҳар ки дар байнин нүх рүз арак, мекард, намемурд, ана чунин
касалы буд.

133. ии бадаҳхи ҳи-ш-инчак-ен шич му-рд вү-ж-ч, шуз-ум ма-
мур - ба ман як карбоси бадаҳширо овардаанд, ман бо он хурсанд
(будам).

134. шуз-ум хуба^đ вирек-мозиҷ вад дәб -ум ху-рд амек-
вирек мизд - ман худам устои зарфсоз будам, сонй доимо бароям
(зарф) месохтам.

135. кишкүл-та аз ծорт кинен - "кишкул" З-ро аз чүб месон-
занд.

136. ғүхчак-қати-(й) ен қадим шахт жош бүйд дам-та аз
чирай-анд кинен - дар замони қадим гово дар күзача медүшиданد,
онро аз гил месохтанд.

137. е-ро, тар шам хайак йу ангихт - бародар, вай дар ҳа-
мон ҳавзча дармонаст.

138. дүсик сангилә бидух шебет дәб түйден дүсди сен - ка-
макак поруро дуд кунед, пашаҳо камтар шаванд.

139. сәраки хүхпа-(й)ам ху фурәм - пагоҳи атола мепазему
мекүрем.

140. тарте ӡ ак-та бөл-ард молен - алафи тартезакро бар
хориш чун дору мемоланд.

141. гилим-ен зинод пинчин ю-ч-анд ат, ҷумачук-ен шам бод
иди шам пакм андизд - чакман (гилем)-ро дар орди арзан мешу-
янд ва бо чүб ўро мекүбанд, то ки пашмаш хезад.

142. дам-ен ца вуд иид ии чихрәв қоқинә вад - вакте ки
ҳамон (духтаракро) оварда буданд, вай қоқина буд.

143. е-ро, ту ши ләк йу-ий му тар цем шал бод - чўра, ту
мон, вай маро азоби бисъёр дод.

Зкишкүл - номи зарф ҳаст.

144. ваз ху ҳұвд нивор на-кихт - буз ширашро намедиҳад.

145. ді-(й) и цивинц жирукт, ии чиз молет ді-рд, иид варам ма-кихт - инро замбүр газидаст, ягон чизро ба он (газидаги) мөлед, варам нақунад.

146. wох-ен йак бор цид ат, во ду бораң андүйч - алафро як бор даравиданду боз бори дуюм рүйдааст.

147. шафтольид мис себарға чинош - шафтольин ҳам монанди себарға (сабза) аст.

148. ғүзич-та чукен ху, ху бүст-ти анчен - "ғүзич" - ро мекүбанду дар даст мегиранд.

149. йам гүхт пуманак ғод - ҳамин гүшт магор бастаст.

150. wуэ-ик-та шинтош - қат дөв тама-рд лұвум - ман инхоро барои ханда ба шумоён мегүям.

151. мәш-анд дис карп ҹалак һаст иди, бача аред ху пух ца бид на-дивест - мо чунон сатили калон додем, ки агар бача дар (да-руни) он дарояд наменамояд.

152. мәш-ам ху дәф пар ғант - мө ба (болой чамбари) доира-амон пүст кашидем.

153. мәш-анд ар мәш қажт лап ғелә иди ача на-бофт - дар галлай мо рег чунон бисьёр аст, ки монед.

154. йам қахт-и ҳак шабнам зохч - ҳамин ғалла (ба худ) нам кашидааст.

155. ку шемхұб му-рд дүсик дәк ху тойд-ум - қани камакак пашм ба ман деңу ман рафтам.

157. ғандал одам ца жирийд мірт йу - агар қаждум одамро неш занад//газад, (одам) мемурал.

158. му пичумч вет ху, wуз тым пис жиз - "пичумч" 4-амро биेреду ман барои овардани ҳезум мерарам.

159. а-жичик ху қати зет ху, ху жош-ард йосет - камакак алафро (ҳамроҳатон) гиред, ба ғоватон баред.

160. йа шев сёден-ард шич-ард чи ғев ғобчат - вай дар болой ҳамон сангҳо қарип меафтид.

161. мардум фукағ ас барои видірм ниҳұт ар Сохчарв - ҳамай мардум барои ҷорӯб ба қышлоқи Сохчарв омад.

162. Нигор-та лұвд ат дәб-та нивишен, йу дига аз шар бирум сут - Нигор мегүяду инхро менависанд, дигар вай аз ҳад гузашт.

163. дөв тұб бунен кинорә курбак чанен ху дәб дөв ҳаң ғен - дар гирди ҳамон тутхро чуқури меканданду сонй (ба онхро) об мемондан.

164. ик-ам мәш wеb йима ҳоли ғоб - ана, ҳамин чүйборамон тури лойқа ва растанихри обй аст.

165. му нән-и ғүзқамоч пәхч - модарам нони чормағай пухтааст.

166. му гардә ноғирілтак вуд, дұнд қат ғулоғч ғод - ҳамирам норасидаги буд, барои барои ҳамин нонам дуруст напухт.

167. дөв луфчакен зет, дәб ғуя-ен - ҳамон (чубхри) нимсүхтаро гиред, онхро бисьёр дуд мекунанд.

⁴ пичумч - либоси күхнае, ки пеш аз гирифтани бор дар пушт мемонанд.

168. пи дам дек ариэм лап суды, тоза-йт дам - ба ҳамон дег дуда (сиёх). бисьёр шудаст онро тоза кунед.

169. йу лұвд, тама-нд-та пуд сүд - вай гүфт: "Аз шумоён писар (таваллуд) мешавад".

170. иид ии дақиқән пағдоғ бардохт на-кихт - ин дақиқае азоби дардро (кашидан) тоқат намекунад.

171. ас ху ҷой-ти-(й) ум андойд ху, дәб-ум дам барчой чұд-а з ҷоям ҳестаму сонй онро ба ҷо кардам.

172. шич-та ии дамшуз гардә ҳәхұм - ҳозир ман ҳамир мекунам.

173. иид дек мисиндух бед, тулу мой-иен аред пәхч - аз ҳамин дег бүи мис меояд, гүё дар он мөхиро пухта бошанд.

174. мәс қахойен дис фаш назир лұвен иди, ача на-бофт - ҳамин занакхр чунон ҳазлхори бемазза мекунанд, ки монед.

175. йу ии лундак-ағ ғибә - вай як бачай лундаяк (аст).

176. ді гүч-ет чий-ард биғозғ чүт-ч - даҳрни ин бузғоларо ғаро бастаед?

177. йу йима шичгұна таред түйд - мана, вай ҳозиралак ба он тараф рафт.

178. му-нд му ғиндуң дәрб қихт - дандонамон дард мекунад (айнан: аз ман дандонам дард мекунад).

179. дам шед-та дұнд қат риҳәен иди иид башанд қад қихт - шоху шохчахри ҳамин бедро барои он мебуранд, ки қад кунад.

180. наш-әүм, нур йу түйд-о най - намедонам, имрүэ ўрафта башад ё не?

181. а нән, йу ғибә -(й) и жадишк анчұвд-о - оча, ҳамон ба-ча малакро қапид?

182. ў Сайдназар, ў-ло тарұд ғад - Сайдназар, ин ҷо биё.

183. Майрам ҳіх ғида, қид вад - мана, хүшомани Маръям ҳамин буд.

184. падұд лұвен: ға на-чемт чор чийд - дар ин ҷо мегүянд, вай шавхар кардан намекоҳад.

185. нид ғед-анд, ху картушқа пүст кин - шин ҳамин ҷо картошкаро тоза кун.

186. аз ми тир-анди ғи-ләв картушқа чан, ниҳфентов мә-ниҳ-фен - аз ҳамин үйяқхри болой (якчанд) картошкaro гир, лекин аз реше накан.

187. йакбор тар бое сайли нахтиjet ат, тама биреч-мирец зидарәм - як дам ба бое ба сайр бароед мо ҷойгаҳатонро мебурен.

188. там йакбор -ағ wеb падам жиз ху ләк - набошад, як бор ҳезум ба (оташдон) андозу мон.

189. там-т хуб тарұд қағ чүт-ч - хайрият, шумоён ба ин та-раф омадед?

190. а-ба ҳәхтү ту бир на-вироғд - эй бача, дар зерат тағора нашиканад?

191. Амұмбегим чор-и чүт-ч-о най - Амонбегим ба шавхар баромадаст ё не?

192. йи-га йах мис дам-анд ар ҳар ҳойт - ҳоҳари дигараш дар шаҳр меконад.

193. а-ло, гардә пист, ии ғев ха ху, дәб са - нон пазад, луқмае хұру сонй рав.

194. дэванд фиштир пүц ар хар хойт, ат йу йи^ш ху наан
ат дод хэзанди - аз инхо писари майда дар шаар мөхонаду писари
дигарашон дар пеши онхр (падару модар) аст.

195. йид пи йел вуд - ин ба айлокгох буд.

196. шуз во мам то^жч хикарум, хувд мамти кинум - ман боз
хамин таюороро мекобам, (ки) шир дар он андо зам.

197. шузум во к-ева-(й)а на^жчад, ар афтобус одам фана -
дар афтобус одам бисьёр буд, ман боз бо хамин (рох пиёда) гу -
заштам.

198. да^б-ик-ен шам ийүккен эндахт - соний ашкхояш рехтанд.

199. рийт ди яат, түбен-и чи шийешк чуд - вакте ки тарма
меомад, тутхоро аз реша меканд.

200. ши дарго-(й)ен рүвд ат ши күшхүн^а рев-ен ѿет чуд -
пеши хонаро рүфтанду дари хамон хонаро күшоданд.

201. Симик, тэм тар цо^ш саши, хир мабор сут, андиз -
Симик, агар ба кор равий аз хоб хэз, нисфирүэй шуд.

Потхо-т ши арай пүц

дар солхри сол дар шахтхри шахт вубч на-вубч потхо вубч.
ди потхо-нд-ен арай пүц виц йи^ш хидир, йи^ш мибенч-ат йи^ш
фиштиярак.

бад-и цүнд сол-ен гулла сат, потхо дар фикри шев-чин-бэд сут.
лүд-и ку шуз ас-кә мевард чин бам иди, мев-ард хуш вийен ат зи-
бо пи му озори ма-сен.

бад мэд-о ху шазирен-ат, ақсоқолен-и чам чу ху лүд-и: "е
шазирен, ат ақсақолен, му-нд тама қати ии муслэт, му-нд-ен му
пациен чин бэд-ард сиц, аммо шуз на-фамум шев-ард ас-кә чин
бам, ша^б мис ғал дар борайи ди му-рд ии чий-ад на-лүвен. тама
шич му-рд лүвсгэг: шуз ас-кә-йат ца-шахт шев-ард чин бам, ии
шазир мачбур сут ху, лүд иди: е потхо, динди дүний бар-кор на-
ийод, дин-рд, чахүн-гахтаги лозим. ди чат е потхойи олам, ту-рд
лозум иди фука^ж ёли хар хүмне чөр ба ху лү иди чай харгах-
тая-йат дига мумлакатен қонун-ат қойдажа фамт, ку одам тар му
дурбор ийод, му-нд ши қати муслэт.

потхо-рд йид гэл хуш ѿат, дэв-и чуд рухсат. сараки-сүт ху
чарчи- (й)и римод: иди фука^ж халқи мамлакат хабар бид иди чай
хар-гахтая-йат чаүн гахтажа тар потхойи олам, ту-рд
лозум иди фука^ж ёли хар хүмне чөр ба ху лү иди чай харгах-
тая-йат дига мумлакатен қонун-ат қойдажа фамт, ку одам тар му
дурбор ийод, му-нд ши қати муслэт.

ар чай ди муслэт-анд ши миаммойен ца фамт дүнд азор
динор-ат тилло ши-рд үйнүм бид. чарчиен-ен сат ди потхо йелүн-
ен тамүми хар-анд қийшд. өр цүнд са^шдогарен-иди ша^б-ен тар
са^шдогари ца вад чам-ен сат. дэв са^шдогарен дарүн ии чүлүн баччаж
вуд иди, йид мис тар потхо дарбор ра^шүн сут. к-ид ғибә ху дод-
анд йи^ш дүнд вуд. рүээ ди тэт лүд-и: чин, йид маш пүц мис гул-
ла судч дин-рд дига касб одам виред, иди ла^ж ас ми чүлүни халос
сүд. ту чий дин-иди лүви? йа лүд: башаңд.

йу лүд: е чин ца сүд иди ии са^шдогар қати, ди амро кинам.
цүнд харот мамлакато йид ху цем қати шинт шев қойдажа қонун
фамт ат, ди ақли мис пурра сүд ат, са^шдогари мис ху ухманд
кихт, шойад ик-ди-тийр ии үйлми, ии унари ху-рд зөэд ат ху зин-
даги ойандажа варбод.

ши чин лү: ту үйхтийор ат, амсээ йид лап қин.
ши са^ш чүлүн андүйд ар чий-и ху умр-анд чам ца чуд, зохт-и
ху сат тар Амунилло нүм са^шдогар хэз. Амүнилло үйк-дис са^шдо-
гар вуд иди ди моли диний лаг бодч, чил-панчо гулүм ат канез-
ен-ен ши-нд вад, сад-дусад хитур-ад -ен ши-нд вад.

чүлүн дед тар ши хэз салүм чуд, йу дад-и пехст-и: чир-ат
ийат? йид ди ху муддаойи ши-рд лүд, ху дад қарор чу. Амүнулло хэ-
ли фикрүни сут ху дад розий сүд, дүд-и ху башаңд са ху пүц тар му
хэз боз иди са^ш-та му коршүн тар пүнд бед.

ийат ху чин-и римод ши анчумот-и чуд ху, азеданд-и ши зохт-и
ху, сут тар Амунилло хэз. ши-рд-и ши ху пүц башаңд-ад сипорт ху,
дад тар ху чийд түйд, дад-ен хитурен андүэд ху, остаж-остаж-ен ра-
шүн сат.

хулоса^ж үйк-ид иди йид ғибә цүнд соли ди са^шдогар қати нэхд
цүнд ачрайбот-и шинт. ди кор қати мис балад сут. дис дэв қати ух-
манд сут иди ша^б-ен мис бе ши тар ии чо си тош на-вэр-бод. бад
ас ди йу лап хаж часүр-ат палашүн сут. ши ақлидори-ий мис ас дэв

одамен айрун чу. цүнд чонди-ийи коршун аз дузден халос чудди часури чат ди хурд пүц зохт.

соло-т мое-йен на чад-ат шад-ен мис ас ди сафар гаҳт чу. ши хабен мис тар ди ху хар фирип. сари иу гидә тар ху дод көз мис ситтош фирсат на-вуд ат иид чарчи мис ди потхо йелүн фукашард мәлум чу.

Амүнило хо-т ди гидәра-ийи хилат зишост, шев-ен пинүйд ху дига сашдогарен қати-йен чакчақ кунүн тар потхо дарбор рашүн сат. потхо дев-и истиқбол чуд, ар иаки дев-и чойи муносибти неbd, ху гаҳт тар шев иди: е сашдогарен, тама-йет фук мамякатаен не-ч, корен-ат шокийайени ачойиб-ет шинч, ас цүнд саҳтийен ат, нармиийен-ет на чиц шуз-ум дүнд чат тана кийшд иди, ии калта залул му пиро-нди шеҳч.

му-нди-ен, арай пүц, тәм-ен шад ара-вир шич ба балогат фирип. шуз даб хойих кинум иди йак-чай-ад шев катхубой кинум тәм шич ага шуз ху хойих-ти шев катхубой ца кинум, шад зибо мумкин норози сен. йаст иу шин лүвд ида чиз-ард-ат ми ии вирод-ард күшрүйди ғин бод-ат, му-рд безебди. шад хубад ғал дар борайи ғин-вид йи-чиз-ад на-лүвен.

шуз-ум шич айрун-ад иди ца-ранг-ум? дис йила дирд ви-рёдош даркор иди на шад ойанд-ад ии йакдигар қати хафә сен ат на шуз шев қати дүнд чат-ум нур тана тар ми ху дурбор кийшд иди ку му-рде-та чиз лүвет?

дис-нди-й ат йам гида ас ми Амүнило пали-нди андүйд ху лүд-и е потхо, мумкин йаст иди ии сухан кинум? иу потхо-т шад сашдогархель-ен ашал тар бирутен шүнч бод ху, қарор-ен во чуд. потхо лүд иди, ту дил-анд ар чиз ца вид, лу. иу гидә лүд: е потхо, ди кор-анд ии йилоч-к-ид, иди ту ху пачен кийш лу: е фарзанден, шуз-хойих кинум иди тана катхубой сет ху-ий ас тана му-чой-ти потхо сет, шуз-ум мусафед сут, шуз на-фамум иди тана хуши ца-ранг, чигта вед, амо йик-ид лозим иди ара-вир катхубой сет.

тәм шич ида ши-и дасти-йат ши-и потх ху-ча зет ху, нахтийет са-шет ба нийат, тар ии тараф шебет. ҳарчи потх тар ар чо ди бод, қазаманди хурд ғин вирт. бад-та аз шев замат халос са-ши. потх-ийат ши амарроиен-ат шад сашдогарен-ен йүдан, ди радә гәп ҳаб-ат фукашард хуш ят. фукашард офарынбод лүд. потхо римоде-и ии халқати мурасса ши-рд пинизен. ҳер дам ҳабен жеданд ба базм на-жимт бад-ен тойд.

потх-ий одамен римод пис ху пачен ши пачен-ен ят ху, ши-рд-ен. иу лүд: е фарзанден: шуз-ум мусафед сут, насли-йет му-нди тана. даб шуз хойих шич кинум иди ху зиндаги-нди ара-вир тана катхубо-йум, дига армүн му-нди нист, тана чиз лүвет? шад-ен лүд иди мәш-ам рози.

иу лүд иди: най пас баройи ши диди норозиги тана-нд мә-сүд зибо-ра, шич ши-и дасти-йет зохт ху, нахтийет тар вач. шуз тана чисум-ат тана ба нийат тар ии тараф шебет. арчи потх тар

ар тараф ди бед қазаманд ғин хурд вирт. шад-ен лүд: рөзи-йам. ши-и потх-ат дасти-йен зохт ху потхо қати-йен нахтойд. шад-ен бад шебд. дад-ен сат ху потх-ен ҳикйидош.

ши хидайранд ши потх ар шазири дасти рост рүз, ши ми-ден-шанд ар ақсақол рүз-ат ши фиштирак-анд дод-ч, ар қирамб ҳой да-

рүн. шад бийүнен шич хуш ат йам фиштирак кинуф аж хафә, гәп тар ии-чи на-бид, потх шев ду пүц-арди шев шазир-духтар-ат ақсо-кр-духтар тиләпт ху ди әли ҳәри қийшд ху шүвд ҳаб-ат мәд-и сүр чу. шев-и ба тахт-ат бахт не-бид-ат, йам фиштирак шич ребч на-фамт иди царагн ки-х?

цүнд-ен дад ши чуд иди: ту шич ми ҳәр-ард хурд хуш ке-т, маш ту-рд тиләбам, о най ассарак-ад под шеб, иу кайи. лүд-и най шуз-та шич йик-азаманд хурд ғин вирим иди му ғ арам да бод. лүд-ен ҳәр, пас ту дал. иид гидә сут ху ши ҳой дараш ши-зид сут. алқисса, кас ди ши кор чил ҳабуна-рүз на-чид.

ди чилум мә-анд-ат чүхти иди ии дивибүд на-хтыйд. эүр-и бод-ат йет-и ши чуд. дед тарам йи-ләв ши-рүд-ат иу мәлә рүх-наи-и сут, ху гаргинүхә-ий чүхт йамард дүнд лап дивүск йаст иди ачад на-бофт. ашал-и ҳоч бүйд ху, азаманд чи на-хтыйд сут. аммо ии дивүск-и азаманд ху кал сент ху, лүд-и: е ғи-шүнмард, ту-т ди дүнд ҳаб-ат рүз мәнат ца чуд-ат ху хүн-ат ца хүд, дүнд чат иди ху виродар рәнг-ти ии ғин хурд вәри.

тәм-ат шич тарұд де-б-и мә-нахти. шуз-ум дивүск-кен малика, ар чидүм ту-рд мәкүл ца вид зи ху са тар ху чид. иу лүд: шуз-ум ғин ҳикуд-ат дивүск най. йә дивүскен малика лүд-и е ғашүнмард дүнд аблә мәви, нахо, ту лүви иид мә-ат шуз-ум ақәқи дивүск ди гумүн мәки. мәш-ам пари-ен-ат дивүск ли-коб-анд-ам, ар чидүм ту-рд хуш ца вийен зи са.

иу гидә бад чад-и дивүск-и зохт ху түйд тар ху чид. чүд-и шам чой ху, хубад ғал шис нүст иди ца-шахт вегә суд-ат йам чост, иид ғәл пари-йо най? потх-от ши пашен-ен лүд-и иу гидә ии чиз-и ши ки-румб-анд на-вүд ху, шич нүшч, потх қийш-и ши ху, лүд-и: е фарзанд, ту-т хурд ғин на-вүд-ат ләк шич шуз ту-рд бәм.

иу гидә лүд-и най, мә-тиләб, му қисмат ик-ам вубч. ши дод шүнд-и ши лүд иди иу ар фол на-хайд. иу ши дод на-фамт иди иу-шай хурд вүйч, ди гидә-ий азеданд рүхсат чуд. иу түйд тар ху чид. шам дивүск-и ҳаб ҳәвдо-шти шебд ар ху бат ат хүбм ши на-йод. ғани ҳаб му на-жир-жид.

баробар ҳаб-ард-и ши хүбм йод. хели ҳовд-ат во аға-сүт, ар ши бат ик-дүнд хүшрүй ғәц йаст иди ас шам пин-ти йик-ид шул-шә пис рүз-ад рост мәст-ти бед. чүхти иди ку шам дивүскен лукоб ғал шам пали-нди. иу шич ас хүш-шам на-фамт чир-ки-х. бошар на-ки-х иди ді-та ху цем қати шинт. фархаст андүйд ҳойих-и чуд иди шам ли-коб шич чой ки-х иди ғә ши ғин ши пар-чүвди ху лүд-и: дис мәк-и иу ши ләк-чуд, дед ар шам бат ху ҳовд-ен.

сәраки ғә ши ғин во дед ар ху ли-коб ху. чой-и ху чуд амо ар мәд-и иу малод ца вуд, нур ик дүнд хүш-ат хурам йаст иди да-лай-ад нист. одамен ши шинен, айрун-ад рисен иди йам чиз дүнд хүш судч. ки-ид ши хүш-шам тар ши дод-ат виродар ғүй мис бод ху айрун-ен сат.

лүд-ен ку ді-нд чиз сир иди хүш ғид ца. ку одам ди дәм-ти ний-т. чанд шахт ді-ти на-чид. ми гидә-нд шич ми ғин ҳаб ху ли-коб ләки-х ат мәд-и во пинизд. ии мә-ат ғә ҳойих-и чуд, иди ху кал зинед. иу азед дед иди ғә ху ли-коб-и пали-нди ләк-чүхч-ат, ху кал халос ки-х, ат пи кицор ғал йоң ғуд. йам лүд ху чиз-ард мү

бин дойим ар лиқоб дарун вид. ләк йид мис руҳикор-а⁹ мент-ат му дод-ат му виродар мис дам шинен.

ди чурт-и бод, ху хойих-и чүд или шам лиқоб шич қап бид, ху, питёшд ли хамүн иди ләк ғуд иу. йұдан-и иу гибә шам лиқоб зохт-ат ий-чарғас-и бод или е беақл, ту чир-и, ту хо-т му дар бало дис мә-к аммо иу шам гәл-и на-ниғұт ху, паттёшд-и шам лиқоб пи йоц. иу ғуд.

йә цүнд ши сарзаних-и чүд или өй шито сут. лұд-и ху лап ганд-ат чу. ачабо нист иди маш тор-ра бало йоба. иу шам чор лұд: фам мә-ки ии-чиэ-а⁹-та на-сүд. чанд шахт во ди-ти на-жүйд. мардум мис ас ши ғиндори хабар сут. йид дарак тар ши дод ғұт мис бод. иу ши дод-ард ачрайб-и чүд ху, лұд-и ху йак бор сәм ху зина⁹ чисум, му пүң-и ку царанг ғин вұғч.

ий мед-ат йә ши ғибә ғин-и во йоц пибид иди ху кәль-ард ҳац киҳт ху зинәд ши, ҳац каш сат. йә ху кәль-и мис халос чүд-ат, дараш ху кәл зинәд сат иди диви-нд ращаст сут ху, йёт сут.

йет-сид қате⁹ к-азед бегұна чорик дед. йид чорик шам хисур вид. шам-ард дүнд фирсат на-сут, ху кәль-а⁹ би ғин киҳт. шам чор сәрак-а⁹ нахтүйчат ху түйчат.

иу потхо дед ху, чүхт-и иди пойға-нд ии ғубруй иди ии тараф піш шам-анд офтоб-ат ии тараф мәтоб ранг-тә-т ғал ху кәл зинед. шүх ас сари ши түйд. чурт-и бод иди йид мис мүш-и ас-ка дам ху-рд вұғч. к-азеданд-и тоқат на-чу ху, нахтүйд ху түйд сут тар дар-бор. ас ғамоли шам ши зина⁹ шүх ас сари ши түйд. сут та-рам ху, дев ху шазирен-и мис күшд ху, шев-ард-и ди ху шинчин нақы-и чу.

шәб ши виродарен мис ас ши ғин-вид-ат шам хушрүйи хабар сат ху, ху дод ти-йен фирипт иди йид царанг маш-анд бе-зеб ғинен-ат ши-нд шам-ранг-ти хуб сүрат, маш дод ца вийи маш-ард дис-га ғин вири ху ба.

потхо дев шазирен-ат ақсақолен-и ғам-чи ху пехст-и шев иди: царанг кинум. тама мү-рд чиз мусләт бет? дис мусләт мү-рд бет иди шуз ди ху пүң пи ии зарофият фирип-т-ат ши ғин хубад вәм.

шәб-ен хель-и чурт бод хх, лұд-ен иди йид ту гәп мәкүл-ат, аммо дис мис руи-роста⁹ бейб ху пүң ши ғин ғат зайдош ту-рд гандә, потхойен мис ту тәнә бен, ат ту дис илла вири иди ши кор-анд иу (x) алок сүд-ат ту тәм ши ғин хубад вәм.

иу лұд тама гәп мәкүл-ат шуз тәм шич чиз кор ши-рд ви-рим? шәб-ен лұд иди пис ии кочор ши рими ииди, иу азұд сүд-ат азам мә-йобд.

ши-рд йид гәп мәкүл шәк-ху, гәхт тар шев иди мү-нд чиз кочор нист иди ши відош қін-ат ши ху пүң пис ши римиум? ии ш андуйд иди: е потхо шич фука⁹ ту дашлат-анд йаст-ат ии чиз видош лозум иди ши відош ту пүң мә вәр бед ат алок суд. йид көнор модийуни чилкурра відош. Пис шам ида ху пүң рими.

потхо-рд ши гәп хуш шәк-х. дев-и рухсат чүд-ат римод-и пис ху пүң. ши пущар-ен лұд иди ту дод ту күшд. йид ғибә ашал ай-рүн сут ху, зибо-ра оста-оста тар ши дурбор рашұн сут. ши дод рал ту тахт-тә-та йам ши-а⁹ хотир-парешүн дед.

потхо хели шири-забұни-ий ди-рд чүд ху, лұд-и: е пүң, ту-т

му-нд, нозийунак атә, аз фука⁹ мис дүнд-га-йт часурди. тәм му потхойи-нди ий-чиэ-а⁹ кәм нист-ат, факат ии чиз дүнд-ийд модий-уни чилкурра. тәм шуз хойих-ум иди тут аз фука⁹ дүно-ди-йт ча-сүрди ту тәм шам вәр. шич-ида са ху тайори кин ху ҳумне тар са-фар ди.

иу гибә лұд башанд ху, нахтүйд ху хафә-хафә сут тар чид. йид ғибә потхо-нд фиштирак пүң вид. ди нән насл аз париен вид, ши лап ҳаҳ дүно-йт оқыл вад. йид ғибә бад азеданд нахтүйд ху, ашал сут тар шам ху нән хез. тар чид дед-ат ши нән чүхт иди иу лап ҳаҳ хафә.

лұд-и: е пүң, ту-т чиз хафә чай ту озори бод. мү-рд лұв. иу ди ху иккайт-и шам-ард чу ху. лұд-и ииди мү дод мү пис модий-уни чилкурра римодч. шуз шич ача ху фикр сәр-а⁹ на-кинум ши қадард-ат, царанг шам відош лозум. дад-ум тар ту хез йат.

лұд-и: е пүң, ту ғәп-ум фамт-ат ту дод мақсад-ум мис фамт. ту дод-та ту қати бар-қаст палойст ди ног ту ба ии зарофият ши-иу ту ғин ба никойи ху киҳт: ат чиз йилоч ди-рд. иу ар-цүнд вид иди ту дод магам ши фармұн йичрайи. бад ас ши иу потхо, ар гүн ту ши ғәп ца гарбени, потхойен-та ши тәнә бен.

пис шам модийүн ар-чай па сүбәч иу ғал зинә на-яғч, шам анчівдош ик-дис кин, амо ту ҳоң мә-бер. қуб-ат чүд иди ашал-ат тар мү хез йат мусләт чи, ага най ту-т мис ба ии зарофият фирипчат.

ши-ниғүә⁹ мү ғәп. са тар чид, ху инчұмоя тайор ку ху ии кузә-нд пай зи, ии вор-чард зин-ат лақұм гәт зохт ху бад-ат тар ғалұн тараф рашұн сут. ти-ти ти-ти чандын дәхт-ат, чандын бийабұн-ат, бад-та фирапты тар ии марғузор. ши марғузор-анд бад ху ши-иүлұм хамбени ху, кини ху чой, йаманд ии ғашмә. ку марғузор тәм шам модийүни чил курра чой.

мабор-та сү-ат ши-та ҳац биреҳт йобд. тәм-та йаманд йобд ху бүйи одамйин-зод-та фамт. бад-та шам ғашмагәл-ти хели шир-фит ху лұв-та: ага сойиб ар-чай мү-нд, вид, йобд ғил мү киҳт. ту тәм зибан ху, ки шам ғил. даб қарор кә-т ши-та во лұд диди ага сойиб мү-нд ца вид, лақұм мү пи ғев ғид.

ту тәм зибан ху, лақұм зи ху ба шам пи ғев, во-та лұвд иди ага сойиб мү-нд ца вид сағор мү сүд. ту тәм ши кузә-нд-и-га пай зи ху, са сағор шам-ти. бад-та во ши лұд иди ага сойиб мү-нд вид, рашұн мү киҳт, ту тәм рашұн шам ши, аммо ши-та на-чемт, тәм ғамчи шам ба. ши-ти-га-ий ди на-чемт, ту-т тәм ши кузә-нд-и пай барнә-д ху шам мә-ард.

ши-та дәб пиро бед-ат шам бацен шам дәм-ти. фамт-жат-о най? иу ғибә лұд: фамт-ум.

даб тар ху чид, йат ху ғин-ард-и ди ху нақл-и чүд. ши-ти лұд шуз-ум ик-тәм-а⁹ ту-рд лұд: мү луқор мә-шеб. шич магам ху дод ба дил кини.

ши ғин ши-рд кулча-мұлчә пәхт ху, сәраки-ий ғаб-а⁹ ши аға чу ху, лұд-и айни тідош. иу андуйд, ху піц-и зинод, ашқоти ху, нахтүйд, ши кузә-нд-и пай-га бод ху пеккүфа-нд-и ху, сағор сут ху, рү ба бийабұн-и шебд ворч.

алқиссә чандын дахто-ий бод, чандын бийабұн-и ши-бод, ас түхнаги түхнә сут, ас гүхнаги гүхнә сут, ас марқаби рү пийоба сут-ат

бийобүн и каттā чу. йат тар ий чой иди, йаманд ий маргузори ша-
се, иид гул-ат гулзор ши дарун аанд чаман-чаман мавч байд, ди па-
рандā ту ца чиси, иид фукаф ачойб-ард иди шев рангти-ий фал
ийд ғиба ху умр-анд ши ху мамлакат-анд на шинчат.

ди маргузор мибен-инди ий чахмā вад шам гаргинхā шу.
савзā йик-дис биләнд иди, йи-сохт ши дарун-анд ди дед, бест-та.
йам ғиба йат ар ши маргузор дед ху, шиз шилум-и хамбент, хо-
ху ворч-га-ий йаманд чой чу ху нүст, иид ҳаб на-чад-ат мөд ий
гар педо йат, дам мөд-и мис мабор-ец нүст йаманд-ат чүхт иди шиа-
сүт.

тар ху пәли ий чүхт иди ий чүнвар асвөрз залд-т, ас қачир
гуладә пиро-пиро-т чил-га бүц шам дам-төт фили масти рангти-
йен тар мам чахма хез йат. наздик ди йат ху буйи одам-и фамт.

бад йат ху дам чахмā-галь-ти шировд.

шам бацен-ен мис тиқ сат ху шировд-ен ат ҳәк хай-
ад-и лүд: ар-чай му сойиб вид йооб му чил кийт. йам ғиба ху
нан гәпен-и ху ба йоб анчүвд ху, шилукаст зибуд, йат чил-и шам
чу, биданд-и мис шам-ти небд ху ширүвд. йа во лүд-и иди ар-
чай му сойиб вид, лачум-и ми пи ғөв байд. йам ғиба во андуй, лачум-
и зохт бод-и шам пи-ғөв ху ширүвд. йа во лүд-и иди ар-чай му
сойиб вид сашор му сүд.

йу фархаст зибуд ши күзәнди пай-га-ий зохт зибуд ху, шам-
ти сашор сут. цүнд похна кийт, ача ас ху чой-ти йа на шупт. қам-
чи-ий бод, йа ши-ти мис на шупт. бад-и ши күзәнди пай зохт
ху барнә-ж-и ху ди бод-и шам мәғз мәрд, йу пай холи сут ху ар
шам пий паст бод.

йа лүд-и иди чис царанг зүр, йакбор паргисто-ти-и му
мәғз, му ғөв-анд шебд. бад-и тал-тал ри-ж-д ху, осталоста раши-
нат шам бацен шам-дам-ти.

кулоса анчавам аз потхо шев. ши рүз иди йам ғиба ас чид ца-
тый, йу хойих-и чүд иди тар ши җин хез сүд. амо йат тар
ши чид диви хез ху цүнд-и ши сар-ат бар җикуд-иди, ши диви-ий
ас ий чо на-вүд.

йилоч-га на-ред. римод-и жизин бордүн-ен вүд ху, ши ма-
алла гаргинхā-иен йоц бод. йу йоц җуд-ат зибо-иен чүхт иди ий
ши бурчен-ен дүсик-а мис гарм на-сиз йу потхо айрун сут ху
ред.

йам ғиба дам модийүни чилкурра-ти сашор-ат тар ху дод мулк
фиріпт. иид әли ҳар-и чүхт-иди ас дәхт-аң гарди ғуллә педо сут.
хели-иен диккәт чүд-ат на-фамт-ен иди иид чиз баро. йи-ләв-ен лүд
иди тар маш мулк-и дүхман учум чүд. йи-ләв-ен дига жел та-
бир бод.

ат дар борайи ди ғаба-иен фука дис лүд иди йу таред мүн-о,
ий-чиз-и ши хүд. ба-шанд-ен, чүхт иди ий одам ий чүншар-ти са-
шор-ат чил чүншар бача шев дам-төт йат-ен. фамт-ен иди иид
потхо пүш-ат дам модийүни чилкура-ти вүд ида.

потхо ху қаср-анд бегам-а нүсчэт азед-ен дед. иди: е пот-
хо, муборак вид, ту пүш модийүни чилкурра қати йат. нахти иди
ху пүш-ард пироди са, ди-нд-ат потх-ий ху шазиренат амарро-
ен чам чүд иди во ий-чиз-га мусләт җинен. маш чиз-га хайди кор
ди-рд җикарамфи迪 йам мам піб-га азам зиндә гаҳт мә-кийт. чай
ий-чиз-га йиллә фамт.

йу йи-ш во андуйд ху лүд-и йид-и: е потхо ар чанд ас дам-
йакум хатар халоси ца вүд, аммо ас дуйум ши-нд халоси нист. ми
піб-га тар ту хез ди йат, ту ши пис деки чормангүх рими. шам
відош-та йу на-вәрбәд. потх-ард иид ғәп мәкүл шект ху, дөв-и
во рухсат чүд. йу ғиба йат, ху дод-ард-и тәзим чүд ху, лүд-и: е
падари бузургиор, ту фармүн-ум ичро чу.

ши дод ши хели шабаш-ат боракалло-и лүд ху римод-и ас
ху одамен хильяти мурасайен ши-рд вүд ху пинүйд-ен. бад-и ху
пәли-нди ши небд, ху, дөв шазирен-ат амрайен-и мис фука-
қи-шд. йаманд-и зийофат шев-ард римод ху бад-и хели-га ху пүц
тариф чүд.

бад иид ғиба ҳаб сут тар ху җин хез, йа ши җин-и ди-
ши дод корен фука-ши-рд нақы-и чу. ди ғиба зоро. кас ди кор
лап малол сут. ши ҳүмнә пәхинак-ард во ши дод-и ши күшт.

бад тар ху дод дарбор фирилт, дед салум-и чүд ху ширүвд.
ши дод лүд-и йиди ий шазирф-т пала-шүнен ранг-ти ичро чүд-ат,
шуз шич хойих җинум иди мүр-деги чормангүх вәр. йу ғиба лүд
ху ар-чиз ту үкм ца вид шуз магам ийчрайум.

йу ғиба азенданд нахтыйд ху, во сут тар шам ху нан хез, йа
лүд: е пүц, чиз-ат хафа? йу лүд: му дод-и му пис деги чормангүх
римооч, шуз дүнд-аң на шүзүнүм иди ца-ранг кочорт каданд
йә-т ца-ранг-та шам вен.

ши нан лүд: -и е пүцик, рост иид лап қин. башанд кор-ат чүд
вөт тар му хез ца йат. ди сафар-анд-та цүнд хатар-ен ту-рд ас
пиро йооб. ту дод умеб ик-ид иди ту азам зиндә мә-яя. аз-д-ат ди
раш-үн сут. ту-рд-та ас пиро ий йед йооб, йа чахт ат чүрб. ту-т тәм
ди йат, пиро ас тар шам-ти на-чидош лу ту-йен пүли чахтак ца-
лүд, ту-т ачаб пүли ростак на-виш. бад-ат на-чид.

ас шам-та на-чиси ху, во-та ас пиро йооб ий калтә бөг
иди лап ҳәк тунд-ат касногузар йу. там-ат тар ши бөг хез ди йат
хәк-аң лу йиди ту-йен ца лүд бөг тундак ту-т ачаб дахтак на-
вүбүч. ас ши-та мис сиҳат салумат даб на-чиси. хели-га-та
тий-ат, ас пиро-та ий калтә даршозә йооб, ту тәм лу ту-йен дари
ғирик ца лүд, ачаб-ен ху пүш төр на-чүч-ч-ат, ту-т ачаб дари ми-
лойимак на-вүбүч. бад-ат ди лу ху йет-ат ши чүд ху дед-ат тар ий
сарой тарам дит-та ту цем ий-га диви-ти бед.

ши-та йет кини ху, тарам деби иди, каден-ат ворчен-та
шини иди шаб-та ту шинтош қати мүх ху җинен. йаманд тәм ка-
ден-анд шев пиро-нди шок-ат ворчен пиро-нди ситхүн. ту тәм чо-
бук-аң ши шөб ворчен пиро-т ситхүнен зи ху, шөб каден пир-
о-нди. шаб-та даб пи ту ачаб на-рафен. бад ас ши ху гарги-
нүх чис. ту цем-та ий-га диви-ти бед. тар ши ма(х)аллә тәм
жиндурув зиндаги кийт. йа деги чомангүх дойим ши ви-жеч-анд.

ту чис иди ага ши цемен-ен жидек-аң йет чү-чина, фам
иди йу тар хүдм, ага чүхт-ат иди ши-нд-ен ши цемен бидив-ин,
ача-ж тарам мә деб, йу ага. бад иид ғиба ху ворч-и биданд чүд
ху түйд. хелак түйд аст тар ий чахмагәл фирилт ху хасхор-и хамбент
ху, хирок хид-и сар чүд. бад хели-га нүст ху, даб ҳовд, хүбм-и
шүнт иди ши дод дарбор хез-анд халк дүнд чам иди чой нист.

фука-ш нәла рүшт-ат сәвз-ат зарбафт пүхок-анд йу халк-ат,
ий тараф рако-ат созинг-т, ий тараф пойга дишент-ат гуч-тижд,

ий тараф нала қастынгүри, ат йам гибә нала маңч ху ас йиши пекк иди йам чиз гәп йұданд? йу ала лувчи иди чиз туэт ас ми ҳар нист на, о туэт бешин иди нағами чиз шоқийәй үйдард на жүст, нағами на йиди потхойи ху пуз римод пис деки чормангүх ат жиндүрв нала ши тарам алок чүжүч, тәм шич иди потхо ас ши халос сут ху ши ғин ида чи від. дүнд ғат-ида йам халқ, ғам судб.

йам гибә луд иди сет потхорд лувет ши пузум шуз. йу чо-рик ми гиба бид чаппот ху кихт ши ай, диндеғ йам гибә йак-борағ аға сут иди, арақ-анди бедбат ши кал бираққаст дарб кихт. шахт мис ас ши сәрүни субб, андуйд, ху ворчига чил чүмә чу ху, во раушун сут, аммо йик-шам мөд шич ши зорб зәрат мор.

дам қисса анчавам ас ши дод шев. ши рүз иди ши пуз тар пүнд ца добч иу дар йилдәт найранг бод иди цәрәнг шуз кинум шам ши ғин ба даст вәм. во-и пирокийнч-рангти сут тар ши ху пуз махалиә хез ху, хойихи чүл иди тарам дәбд. аммо шундай тайат бәр ши гаргин уха ҳикүд иди ас диви-и нүм-ат ниҳүн-ад на-ву. шунд йилдәт найрангти чуд иди йи-чиз-а нағыча ас и-нди осил на-суг.

римод-и чандын лүмен-ат пулкен-ен вүд ху, чандын бачамар -ден-ен во ши дешолен дараң орам бәд сат. шунд-ен чүн бод иди на вәр-ен бод иу ши дешолен-ен тулу ас пүлод чүжүн. римод-и жэзин бордүн-ен бод ху ши йоц шилунгайат ши буд ба ракки ос-мүн андуйд. йу мис ии чиз-ад кори ши-рд на-чу иди ба чойи каш-ат лолатов си тоши ши дешолен иу шитоди сут. шунд-и луд иди шузум ту хисур-ат му-нд ту кати йи-чиз нийати бад нист, аз дарун ошоз на-нахтүйд. бад дараң фәнд бәд сут. луд-и ту чиз бефойда ху таред бандүн кини, ту чор-и жиндүрв хүд шунд-и зорги-ат дурүт-гүйи чүд иди ши кор на-суг, ху тар ху дарбор во түйд.

анчавам қисса аз ди гиба. иид фирипт шам йедгәл-ти, ас ху ворчти хәвд ху тар шам йед-әч гәхт ху луд-и иди ту-йен пүли чахтак дүд-ат ту-т ачаб пүли ростак на-виц. бад оста-оста на-чид. дүсик-ла түйд-ат йат тар йи-чо иди ии бори тунд-ат безеб ас пи-ро нахтүйд. йам гибә во ас ху ворчти хәвд ху ши-и кутад чүд ху йат тар ши бор хез ху қи-ш-и: луд-ен ту-т бори тундак, ту-т ачаб бори ростак, диди луд ху ас ши бор мис ба хубб-ад на-чид.

хели-га фарсанги ро-и бод-ат тар пиро-и чүхт иди ии даршозә нимойн сут. ху ворч-и вүёт ху йат тар ми даршозә хез. луд-и ту-йен ца луд дари ғычак, ту-т ачаб дари милойим-ат ба-шанд на-вубч; бад-и ши диви йет чу ху дөй чүхт-и иди бардә-дий-га диви нимойн сут.

дед тарам иди ии чонди каден-ат, ии чонди-иен ворчин ширия. ворчен пиро-нди ситхүн-ат каден пиро шох. йу гибә шев ситхүнен зохт каден пиро-нди шохен-и рибүд ворчен пиро-нди. шаб-ен қарор чүд-ат чүхт-и иди ии диви бүз от сут пис диди вак-ад-и чүхт иди жиндүрв фал ху паттёш ши цемен фал жибек-ад-и. ши наң гәп ши ба-йоб бод иди жиндүрв цемен йет ца вилен, ма-пум иди иу тар хұбм.

дад-и остал диви йет чу ху к-аезд-и ғужа. иди йә деги чорман-гүх фал ши вийз-анд-ат, дига ракам-ти шам зәхтош мумкин нист. остал-и ши жиндүрв ғүнчен-анд анчүвд ху,

сентьи ши ху, ли ситан-анд-и вүст. бад-и шам деги чормангүх зохт ху ли дам-и чу ху, тез ад нахтүйд.

йұданд аз ши дивийак нахтүйд-ат шам дек зымбә ангихт тар дешол ху, садо шам-анд сут-ат жиндүрв мис ага сут ху хойихи чүд ши дам-ти чидош иди ши тана фукаә вісчин. бад-и ху диндуң нен пи йакдигар-анд бод ху хах-ад-и қи-ш-и: ү каден анчет ди, шаб-ен луд иди ту-т ми дүнд сол-анд мәш пиро-нди шох шебд-ат иид нур-ад мәшард ситхүн шебд. мәш-та ди на-анчавам.

жиндүрв во қи-ш-и: ү ворчен, тама ди дүзд анчет. шаб-ен луд-ди мәш чиз-ард ши анчавам иди ди дүнд сол-ам ту дашлат-анд хизмат ца чу, ба файр жаз ситхүн-ат мәш пиро-нди ии ніз-га на-питешд. ат-иид на фирипт-ат мәш пиро-нди-и шох питешд, мәш-та ди на-анчавам.

жиндүрв-анд ши қәр соғ сиғид ху нарә-и бод иди ўй дари ғыч-чак ту бигир. йу диви қи-ш-и иди дүнд сол-анд-ум ца, ас ту-йум йак бор дари ростак-ат мулойимак на-худ-ат факат дари ғычак, ат иу наш-и-иат-ат ас мү-ши ростак-ат мулойимак луд, шуз-та даб ши ачад-и на-анчам, ат иу гиба шам дек қати ас ши диви мис на-чид ху ворч-и зохт, сашвор сут ху, түйд.

жиндүрв-и во хаҳдә-д қи-ш-и: ўй боғи тундак, ту-бигир. бори тундак қи-ш-и иди ту-т му ача боғи ростак-ат амшор на-луд-ат йам ши луд, тәм-та шуз шич ми на-анчам, жиндүрв чүхт-и иди кор аз даст чи сит. охирин бор-га ии йед ба йори қи-ш-и иди йә-га мис йори на-бод.

жиндүрв ху умеб-и соғ-ад-и кантә чу ху, ред. йам гиба ас дам йед-и-га на-чид ху, бад-и ворч шебд. дис ворч-и шебд иди ғұмашард тар ху дод ҳар фирипт. али ҳар чүхт иди ии гард ас дәхт-ад-и пеб-бод, фамт-ен потхо-рд-ен хабар фирипт диди ту пуз йат-ат деги чорман-гүх-и мис вуд.

потхо бесаранчүм сут ху, фархаст-и ху шазайрен қи-ш-и ху луд-и: е шазайрен, му пуз ас ди бало ғәв-анди мис ради ву. мәш шич ши қати чир кинам. фикри кинет иди ии йиллоч вириет. ага йиллоч на-вириет, шуз укм бәм иди ши йатош баробар ши кал зен шаб-ен луд на-бофт, ди ғат иди потхойен-та тә-нә бәден ту.

бад йи-ш андуйд ху, луд-и мумкин шуз ии арз кинум. потхо луд-и: луд-и иу ди йат тар ту хез, ту лу йиди са ас му дод-ат наң му-рд ас охират хабар ва, бад иу ди пехт шуз цәрәнг арам сәм? ту лу йиди жэзин бордүн-ти бодам, пибинам ху, ши-ти-та ту ши буд қати арам сәм-и.

ийд гиба сут дар дарбори потхо одоби саломалек-и ба қо ву ху, шам деки чормангүх-и рибүд ши пиро-нди. иу луд-и: оғарын фарзанд шич са тар ху чид роат кин. бади ара мөд тәм му хез йад. рүзи арайум ат йат ху. дәд тар потхо хез ху луд-и: е дод, ии-ма йат-ум, ба хизмати ту. потхо луд: үн хизмат-ат лап му-рд чүд аммо му-нд ии-га армүн, ши-га-т ди йичро чүд, му-нд тәм ца марум алас-га нист.

чиз-и ашас-ат армүн ту-нд иди шуз ага вәр-бим ши йичро кинум. луд-и гиба ашас-ат армүн му-нд ии-ш-и иди хойихи-ум ху дод-ат наң ашол аз ши динио фамум. аммо дис одам-ум на-ви-

рұд үди йу йак бор арам суд. ас ту мұнда кид хойих ида.

Иид ғибә лұд шуз та арам царәнг сәм? йу үй лұд жізин бордұн дәдам ху, ту буд қати арам ришази. йу ғибә лұд фәмтүм. бәд-и потхо ши азенд рухсат чу. ди ғибә зорд шардк сут аз хаги ху, сут тар ху наң хөз. саломалек-и чу ху нұст. ши наң лұд чи-ат во хафә нур. ту дод-и во чи-га йиллә зишасти. йу лұд: е наң, мә пехс мұ-ий мұ дод ар ши динио ху дод-ат наң хабар зәхт римод.

Іа лұд лап номед мәса ді-рд мис одам үи чорә виред. ар-шахт-ен ди ту бордұн-ти сифент до-рай чибұд-та йаден пис ту. там-та ту мис чибұд гәрби ху, шев қати-та ришази. там-ат азам ди ришахт. йади-та ар чид, во-та бий ба сүрат-и асли. там-ат-а чанд мәд-та шуз ту-рд фәмүнум ху, ту са тар потхо хөз. фәмт-ат-о? лұд-и ўн.

Иид ғибә азеданд нахтүйд ху, сут тар ху чид, ди ху нақли-и ху ұн-ард-га чұд, ху ҳовд-ен. потхо ди әли ҳар-ард үелүн чұд иди фука өдамен үйши ши зен тар дарбор йаден. йам ғибә андүйд ху чухт-и тар ши бордұн иди йу пи осмүн фирипч. иид ғибә даб түйд тар шам дахт.

Ии ләв одамен римод чил چалак зибер-рүған-ен вұд ху ди жи-ард-ен гарбент ху ши ғибә-иен римод иди пи ди бордұн тір сифінг. йу ас ху чой-анд андүйд ху, оста-оста пи ши бордұн сиғид. бад нұст-ат потхо-иен римод иди шич յоц либинет.

Иид յоц шиленга да андүйд осмүн-анд потхо-т ши шазирен-ен-ен хуш сат иди ахирүн-ам ди нест чу. Иид յоц бу ҳабұна-рұз ғуд-ат потхо-т ши шазирен-ен аз хуш-е ар ху пұст-анд на-шизд. ғуд-анд-ен ши յоц либид ат, арай чибұд-ен үят, ши пәли-нди-иен ност ху, ришахт-ен ат, йам мис чибұд гәхт ху шев дәм-ти ришахт. үят тар ху наң ҳод ху ба сүрати асли гәхт.

Ми наң-и ми ұн-га вұд таред ху ност-ен. ди шахт-анд-ат ди потхо одамен-ен во үят ху ши маалла-ти-иен нибовд. үнд шахт-ен ност атә ши наң гәхт тар ши ху лұд-и: ту са дәб тар потхо хөз ху ду шуз-ум арам вұд. ту дод-ат наң-ен башанд, арамен-ен мис потхо-т, тідо-ш-ти үен мұ-рд мәф ҳој мүн дәк-чұд ат лұд-ен иди аға потхо-нд шахт ца вид, ယобд ယак бор.

Иу ғибә андүйд шев мүнен-и зохт ху тар дарбори потхо. са-лұми бод ху ши дод-ат наң ашол-и ши-рд лұд шев мүнен-и мис дәк-чұд-ат шев пәғұмен-и лұд. йу потхо лұд: арам-та царәнг сен. йу лұд фәқат ас бордұн-ти мүмкін. ага ца сәш и шуз мис во ту қати сәм. ди-га-ий ді лұд, потхо соғи башар чу.

Иид ғибә түйд-ат потхо-т шазирен-ен бордұн бод-ат дәб-ен сиғад ху ши-иен либид. дәб-ен җад-ат йу ғибә ху ұн-ат ху наң қати беғам сут.

Гүйнда: Қарғиз Чоршанбиев

35 - сола, муаллим,

ш. Хоруғ.

Подшоқ ва се писари

Дар солҳри сол дар вақтхой вақт будаст набудаст, подшоҳ будаст. Подшоҳ се писар доштаст. Яке калонй, яке мобайни ва яке хурдй будаст.

Пас аз чанд сол онҳро калон мешаванд ва подшоҳ дар фикри хонадор намудани онҳро афтодаст. Гуфтаст, ки ман ба инҳо аз күч-то зан дихам, ба инҳо маъкул бошаду сонй аз ман гиламанд (озор) нашаванд.

Баъд рүзе вазир ва оқсақолхояшро ҹамъ намуда гуфтаст:

Эй вазирон ва оқсақолон, ман бо шумоён маслихате дорам. Мен донед, вақти зангирии писаронам расидааст, аммо намедонам, ки ба онҳо аз күч то зан ёфта дихам. Онҳро дар ин бора ба ман чизе на-мегүянд. Акнун шумоён гүед, ки ман аз күч ва кай барои онҳро зан ёфта дихам.

Ике аз вазирон гуфтаст. Эй подшоҳ, барои ин доной кор на-мөяяд, (балки) ҹархондидаги лөзим аст. Барои ҳамин, эй подшоҳи олам, ба тамоми ахли шаҳр әзлон кун, (ҳар) ки шаҳргаштаю кону-ну койдахой мамлакатхоро нағз донад, ба дарбори ман биёяд, бо вай маслихате дорад.

Ба подшоҳ ин маслихат маъкул омад, ҹарчиашро фармуд, тамоми мардумро ҳабар дихад, то ҳар ки шаҳргаштаю ҹархондидаги борад ба дарбори подшоҳ ояд, подшоҳ бо вай маслихате дорад.

Ҳар ки муаммои ин маслихатро донад, ҳамин қадар динор тиллоро подшоҳ ба вай инъом медиҳад.

Чарчиҳо әзлони подшоҳро ба тамоми шаҳр расониданд. Савдо-гароне, ки ба савдогарӣ рафта буданд, ҹамъ шуданд. Дар байнин сав-догарон чүпонбачаебуд, ки вай ҳам ба дарбори подшоҳ равон шуд. Ин бача дар оила ягона фарзанд буд. Рүзе падарашиб гуфтаст: Эй зан, писарамон калон шуд, ба вай ягон қасби дигаре ёғтан даркөр аст, то ки аз чүпони ҳалос шавад. Ту ба ин чи мегүй? Вай гуфтаст: Ҳуб шудаст.

Вай (чүпон) гуфтаст. Эй зан, чи мешуд, ки бо ягон савдога-ре ўро ҳамроҳ кунем, шаҳрхо ва мамлакатҳои зиёдеро бо ҹашмаш бинад, ақлаш низ пурра шавад, савдогариро ёд гирағ, шояд ба ҳа-мин тарік ё илме, е ҳунаре аз худ кунаду дар оянда зиндагиашро (гузаронида) тавонад. Занаш гуфтаст: Ихтиерат, аммо мушкил (аст).

Саҳарий сжесту он чизеро, ки дар умраш гирд оварда буд, ги-рифта назди савдогария калон - Амонулло рафт. Амонулло ҷунон сав-догар буд, ки моли дуньёаш бисъёр будаст: чил-панҷоҳ ғулуому ка-низ ва сад-дусад шутур доштаст.

Чүпон ба наэдаш даромад, салом дод, вай пурсидаст: Бо чи-кор? Чүпон муддахояшро ба вай гуфта дод. Амонулло хеле фикр на-муду сонй рози шуда гуфтаст. Майлаш рав писаратро ба назди ман фиристон, зеро пагоҳ ғорвонам ба роҳ медарояд.

Омада зөвшөшро фармуд, ки асбоби сафари писараш омода кунад, сонй ўро гирифта ба назди Амонулло овардаст. Писарашро ба ў супо-риду ба хонааш рафтаст. Онҳро шутурхояшонро хезонданду оқиста-нохи-та равон шуданд.

Хулоса, чүпонбача чанд сол ҳамроҳи савдогар гашту чиқадар

аҷоиботи (дунъёро) дидаст. Бо кори савдогарӣ ҳам шинос шудаст. Бо онҳо чунон унс баст, ки онҳо ҳам бе вай ба ҷое рафта наметавонистанд. Баъд аз ин вай бисъёр часуру паҳлавон низ шудаст. Хирдаш ҳам одамонро дар ҳайрат мегузаштаст. Дар ҷанд ҷой корвонро аз дуздон ҳам ҳалос намудаст. Амонулло низ барои часуриаш ўро писархондаш гирифтаст.

Солҳою моҳро мегузаштанд. Рӯзе (онҳо) ҳам ёз сафар баргаштанд ва ба шаҳрашон расиданд. Саҳарӣ чӯпонбача ба назди наҳараш ҳам фурсати рафтани наёфтаст, ки ҷарҷӣ Ҷълони подшоҳро барои ҳама маълум кардаст.

Амонулло барои худ ва чӯпонбача якторӣ ҳилъат баровард, онро пушиданд ва бо савдогарони дигар сӯҳбаткуон ба дарбори подшоҳ, равон шуданд. Подшоҳ онҳоро истиқбол намуд, ҳар қадомашро дар ҷо и мувоғиқ шинондаст ва гуфтаст: Эй савдогарон, шумоён таъми мамлакатҳоро гаштаёд, корҳо ва тоқеъҳои аҷоиборо дидед, бисъёр саҳтию нармиро аз сар гузаронид. Ман барои он шумоёнро даъват намудам, ки пешам мушкилии қалон афтодаст.

Ман се писар дорам, ҳозир ҳар сеи онҳо ба балоғат расиданд, акнун ният дорам, ки ҳар сеи онҳоро дар як вақт қадхудо кунам. Барои ҳамин агар ман онҳоро бо ҳажидонам қадхудо кунам, шояд баъдтар норозӣ шаванд. Шояд, сонӣ яке аз онҳо гӯяд, ки ҷаро ба барои даром зани ҳушрӯй гирифта додиҳо ба ман беъзеб. Онҳо худашон ҳоло дар бораи зангири чизе намегӯянд.

Ман акнун ҳайронам, ки чӣ кор кунам? Чунин ҳилае пайдо кардан лозим аст, ки дар оянда на онҳо аз ҳамдигар ҳафа шаванду на ман аз онҳо. Барои ҳамин ҳам, имruz шумоёнро ба дарбор ҷег замад, ки ба ман чӣ мегуед?

Дар ҳамин вақт чӯпонбача аз паҳлуи Амонулло ҳесту гуфтаст: Эй подшоҳ, мумкин ман як сухан кунам? Подшоҳ ва савдогарон аввал писханде заданду боз ором шуданд. Подшоҳ гуфтаст: Ҳар ҷизе ки дар дил дорӣ, гӯй. (Чӯпон) бача гуфтаст: Эй подшоҳ, дар ин кор илоҷи ягона ҳамин аст, ки ту писаронатро даъват куну ба онҳо гӯй: Эй фарзандон, ман меҳоҳам, ки қадхудо шаведу аз байнатон як қас ба ҷое ман подшоҳ шавад. Ман мӯйсафед шудам, намедонам, ки ба шумоён кӣ маъқул асту киро ба занӣ гирифтанид. Лекин лозим аст, ки ҳамаатон якбора қадхудо шавед.

Барои ҳамин, якторӣ камонғӯлаку (якторӣ) тирро гирифта, ба ният ба тарафе тир ҳолӣ кунед. Тири ҳар ки, ба кучро расад, аз ҳамон ҷо ба худ зан мегиред. Сонӣ аз ин заҳмат ҳалос мешавӣ.

Подшоҳ, ёрони ў ва савдогарон ҳамин ки ин гали бачаро шуниданд, ба онҳо маъқул омад. Ҳама ба ў оғағин гуфтанд. Подшоҳ фармуд, ки як ҳилъати мурассаъро ба ў пушонанд. Ба ҳамин тариқ, ҳамон шабро бо баъз гузарониданду сонӣ рафтанд.

Подшоҳ ҳам одамонро аз паси фарзандонаш фиристонд. Писаронаш омаданд ва ба по истоданд. Подшоҳ гуфтаст: Эй фарзандон, ман мӯйсафед шудам, шумоён насли ман ҳастед. Ман меҳоҳам, ки дар эйнадигиам ҳар сеи шумоёнро қадхудо кунам, армони дигаре надорам. Ба ин шумоён чӣ мегӯед? Онҳо гуфтанд, ки мо розӣ (ҳастем).

Вай гуфтаст. Барои он ки дар байни шумоён дар охир норозӣ нашавад, акнун якторӣ камонғӯлакро гиреду берун бароед. Ман (шумоёнро) нигараму шумоён ба ният ба тарафе тир ҳолӣ кунед.

Тири қасе, ки ба қадом тараф расад аз ҳамон тараф ба худ зан гирад. Онҳо гуфтанд: Мо розӣ. Баъд якторӣ тири дастӣ гирифта, ҳамроҳи падарашон баромаданд. Сонӣ аз камонғӯлак тир ҳолӣ карданд. Пас ба ҷустуҷӯи тирашон рафтанд.

Тири бародари қалонӣ ба ҳонаи вазири дasti рост, аз они миёнагӣ ба ҳонаи оқсақол ва аз они хурдӣ ба даруни сангтӯда сидаст.

Ду бародар хурсанд буданд, аммо табъи бародари хурдӣ хира буд ва ҳатто ба қасе ҳам гап намезад. Баъд подшоҳ барои он ду писараш дуҳтари вазири оқсақолро ҳостгорӣ кардаст ва ҳафт шабу ҳафт рӯз тӯй дода онҳоро ба тахту бахт шинондаст, аммо хурдӣ аш мондаст. Намедонист, ки чи кор кунад?

Ҳарчанд ба ў мегуфтанд, ки қадом дуҳтаре, ки дар ин шаҳр ба ту маъқул бошад ба ҳостгориаш меравем. Ё боз тақроран тирро ба ягон тараф ҳолӣ кун. Вай гуфтаст: Не, ман акнун дар он ҷое ки тирам расид, аз ҳамон ҷо зан мегирам. Онҳо гуфтанд: набошад, иҳтиёрат. Бача рафтаст ва ҳамон сангтӯдаро кофтан гирифтаст. Аљисса аз кораш чӣл шабонарӯз гузашт.

Рӯзи чилум дидаст, ки даричае намоён шудаст. Зӯр зада онро күшодаст. Ба он ҷо даромадаст, қадре истодаст, ки ҳона равшан шудаст. Ба гирду атрофаш нигоҳ кардаст. Дар он ҷо мор чунон бисъёр будаст, ки мондан гиред. Аввал тарсида баромада рафтани шудаст, аммо як мори қалон сарашро бардошту гуфтаст: Эй ҷавонмард, ту ҷандин шабу рӯз мөҳнат карда, хуни ҷигаратро ҳурдӣ, то мисли бародаронат зан ёбӣ.

Ҳозир, ки ба ин ҷо даромадӣ, ноумед баромада нарав. Ман малиқаи моронам. Қадом море, ки ба ту маъқул бошад, (ҳамонро) гири ба ҳонаеъ рав. Вай гуфтаст: Ба ман зан даркор на мор. Малиқаи морон гуфтаст: Эй ҷавонмард, ин қадар аблӯҳ, набош наҳод ману инҳо мори ҳақиқӣ бошем? Ин ҳел гумон накун. Мо пари ему дар ниқоби мор ҳастем. Қадоме аз инҳо ба ту маъқул бошад, гирифта рав.

Бача аз байнашон як мори алобулоро гирифта ба ҳонааш рафтаст. Морро пинҳон кардаст ва интизори он будаст, ки қай шаб фаро расаду мор ё парӣ буданаш маълум шавад.

Подшоҳ ва писаронаш гумон доштанд, ки вай (дар он сангтӯда) ҷизеро наёфт ва ҳозир (дар ҳона) нишастаст. Подшоҳ ўро ҷаду гуфтаст: Эй фарзанд, акнун ки ту бароят зан наёфтӣ, ман туру ҳонадор мекунам.

Бача гуфтаст. Не, ба ҳостгорӣ нарав, қисматам ҳамин будаст. Ҳар қадаре ки падараш ба ў маслиҳат додаст, вай розӣ нашудаст. Падараш намефаҳмидаст, ки вай ба худ (зан) овардаст. Вай ба ҳонааш рафтаст. Шаб вақти ҳоб морро дар бистари худ даровардаст, лекин ҳобаш намебурдаст, метарсид, ки ўро нағазад.

Қарибҳои нисфи шаб ҳобаш бурдаст. Қадре ҳобида боз бедор шудаст. (Дидааст) дар бистараш чунон дуҳтари ҳушрӯй аст, ки шӯълаи зебогии рӯйаш бо равзани ҳона баромада рост ба моҳ мерасид. Дидааст, дар паҳлӯяш ниқоби моронаи (дуҳтар) истодааст.

Вай аз хурсандӣ чи кор карданашро намедонист. Бовариаш намеомадаст, ки ҳамин (манзараро) ба ҷашмонаш мебинад. Даррав аз ҷояш ҳеста ҳостаст, ки ниқобашро гирифта пинҳон кунад, аммо

занаш (бедор шудаст) никобашро аз дасты ў гирифтаст ва гуфтас: Ин тавр накун. Вай никобро монда, ба бағалаш даромадасту хобиданд. Пагоҳи занаш боз дар никобаш даромадасту пинҳон шудаст. Агар ҳар рӯз табыи бача малол менамуд, имрӯз курсандиаш ҳаду канор надошт. Одамон ўро дила ҳайрон мешуданд, ки ў чаро ин қадар дар курсанд аст. Ин шодии ў ба гүши падар ва бародаронаш ҳам радиаст, онҳро низ ҳайрон шуданд.

Чанд вакът ҳамин тавр гузаштаст. Занаш никобашро мемондасту шаб боз мепүшидаст. Рӯзе вай хостаст, ки мұяшро шуяд. Вай (бача) даромадаст, ки занаш никобашро ба як сүй монда мүй сарашро ҳолос карда истодааст, дар оташдон (бошад) алов месүхтаст), Вай фикр кардаст, ки барой чи занам доим дар даруни никроб бошад. Бигузор, ў низ рўйкушода бошад ва падару бародаронам низ ўро бинанд.

Дар ҳамин андеша будаст ва хостаст, ки никобашро гираду ба оташдон партояд, то ки сұхта рағад. Ҳамин қи бача никоби (занашро) гирифтаст ў дод задаст: Эй беақл, ту чи кор карда истодай, ту ҳар дүймонро дар бало мемоний. Аммо ў гүш накардаст ва никоби занашро дар оташ партофтаст. Никоб сұхтаст.

Занаш чи қадаре ки ўро сарзаниш кард, фойда надошт. Гуфтас: бисъёр кори ганда карді. Ачаб не, ки (акнун) ба сари мо бало ояд. Шавҳараш гуфтас: Фам нахүр, ҳең гап намешавад. Чанд вакът ҳамин тавр гузаштаст. Мардум низ аз зандории ў бохабар мешавад. Ин ҳабар ба гүши падараш ҳам рафта мерасад. Падараш қарор медиҳад, ки рафта келинашро бинад, то чи хел будани зани писарашро фахмад.

Як рӯз боз занаш алав монд, то ки обро гарм карда мұяшро шуяд. Об гарм шудаст. Вай мүй сарашро ҳолос кардаст ва ба саршүи сар кардаст барохост дар ҳона күшода шудаст.

Баробари күшода шудани дар, марди бегона вориди ҳона гардидаст: Ин мардак хусураш будаст. Вай ҳамин қадар ҳам фурсат наёфтас, (ки) сарашро пүшад. Шавҳараш пагоҳи баромада рафта буладаст.

Подшоҳ даромада дидаст, ки дар пешгохи ҳона хубсурате як тарафи рўяш мисли офтоб ва тарафи дигаре монанди маҳтоб ҳоло мүй сарашро шуста истодааст.

Ҳуш аз сари подшоҳ рафтаст, фикр кардаст, ки писарам ин хел (моҳсуратро) аз кучо ёфтааст? Аз ин чо дигар тоқат накарда баромада ба дарбораш меравад. Аз ҷамоли (келинаш) ҳуш аз сараш рафта будаст. Ба дарбораш омада вазирони ҳудро давват намудаст, ва ба онҳро дидагиашро нақл кардаст.

Бародаронаш низ аз зангирий ва ҳушрӯи зани укоаш бохабар шуданд ва ба назди падарашон омаданд, ки чаро оилаҳори мөбезебу зани вай ҳушрӯй аст. Агар падари мө бойи, ба мөён низ ҳамон хел зани ҳушрӯй ёфта дех.

Подшоҳ, вазирон ва оқсақолхояшро ҷамъ оварда гуфт: Ман боряд чи кор күнам, шумоён ба ман чи маслиҳат медиҳед? Шумоён ҳамин хел маслиҳат дихед, ки ман писарамро (бо сабабе) ибдуд ку наму занашро гирам.

Онҳро бисъёр фикр намуданду гуфтанд, ки гапат маъқул аст. Лекин писаратро барой занаш (шуда) бе ҳең чиз рўй рост күштан

айб аст ва подшоҳон ҳам туро таъна мекунанд. Ту ҳамин хел ҳилла соз, ки ў ҳангоми ичрои ягон коре ҳалок шавад ва сони занашро гир! Вай (подшоҳ) гуфтас: Гапатон маъқул, лекин ман барои ў чигуна кор ёбам? Онҳро гуфтанд, ки ўро барои овардани ягон чизе фиристонед. Вай аз ин чо рәваду аз он чо омада натавонад.

Ин гап ба ў (подшоҳ) маъқул шудаст ва ба онҳро рўй оварда пурсидаст, ки ман чи хела чиз (дар ҳазина) надорам ва оварданаш ҳам мүшкил бошаду писарамро барои овардани он фиристонам? Як (қас) аз (байни) онҳо гуфтас: Эй подшоҳ дар давлати ту ҳама чиз ҳаст. Факат овардани чизе ғозим аст, ки писаратон аз ўҳдан овардани он намебарояд ва ҳалоқ мешавад. Он чиз мөдиени чил курра аст. Писаратонро барои овардани вай фиристонед!

Ба подшоҳ, гапаш маъқул афтодаст. Мулозимонашро рухсат дона (касеро) барои овардани писараш фиристодаст. Ба писараш гуттанд, ки падарат туро давват мекунад. (Подшоҳ) бача аввал ҳайрон шудаст сони оҳиста оҳиста ба дарбори падараш равон шудаст. Падараш ҳоло бар тахти (подшоҳияш) нишаста будаст вай хотирпаренон даромадаст.

Подшоҳ бо ширинзабониҳри зиёде ба писараш гуфтас: Эй писар, ту писари нозиён ва ҷасури ман мебоши. Бинобар ин дар давлати ман камие нест, факат як чиз намерасад. Ин мөдиени чил курра. Аз ин сабаб мөхостам, ки онро (ёфта) биёри, зоро ту аз ҳама дононтару ҷасуртари. Акнун тайёриатро дила, пагоҳ ба сафар баро.

Подшоҳбача "хуб" гуфтас, ба табъ ҳира баромада ба ҳонааш рафтаст. Вай писари ҳурмати подшоҳ будаст. Асли насаби модараш аз париён будаст. Модараш бисъёр одами доно ва боақл будаст.

Подшоҳбача аз назди падараш баромада ба назди модараш, ки алоҳида мезист рафтаст. Ба ҳонаи модараш расид(а) вориди ҳона шудаст, модараш фахмидаст, ки писараш бисъёр малол (аст).

Пурсидаст: писарам, ту чаро малол ҳастай, ки туро озор донаст ба ман гүй? Подшоҳбача ҳамаи гапро ба модараш гуфта додаст. Гуфтас, ки падарам маро барои овардани Модиёни чилкурра фиристодаст, ман башам тамоман ҳайронам, намедонам вай дар кучост ва чи хел вайро (ёфта) овардан даркор. Барои ҳамин ба наздат омадам.

(Модараш) гуфтас: Писарам, максади ту ва падаратро фахмидам. Падарат бо ту қасд кардаст ба он мақсаде, ки тү нобуд шавишо вай занатро дар никоҳи ҳуд гадонад. Акнун ба ин чи илоғ. Ҳарчи набошад ҳам, вай падарат, ту бояд фармонашро ичро кунй. Пас падарат подшоҳ аст, агар ту фармонашро ба чо наорӣ, онгӯҳ подшоҳни дигар ўро таъна мекунанд.

Аз одамоне, ки барои овардани Модиёни чилкурра рафта буанд, ҳоло қасе саломат бар нагаштаст. Ўро доштан ниҳоят мүшкил аст, аммо ту натарс. Бисъёр хуб кардӣ, ки пеш аз рафтан ба рои маслиҳат ба назди ман омадӣ, набошад ту ҳам нобуд мешудӣ.

Акнун гапамро гүш кун. Ба ҳона раву чизу чораатро тайёр кун ва дар як кӯза чурғот, барои асп зину лаҷрм гир, сони ба тарафи фалон ҷой равон шав. Чанд дашту биёбонро тай мекунию ба марғзоре мерасӣ. Дар ҳамон марғзор чизу чораатро (аз асп) фурвару пинҳон шав. Дар он чо чашмае аст. Ана, ҳамон марғзор макони Модиёни чилкурра аст.

Вақте ки нисфириүй шуд, вай барои нӯшидан об меояд. Сонӣ ӯ бӯи одамизодро мефаҳмаб. Баъд вай дар лаби ҳамон ҷашма ҳеле истода мегӯяд: Ҳар ки маро соҳиб бошад, ояд маро чул кунад. Сонӣ ту аз ҷоят ҳезу ўро чул кун. Боз ором шаву вай боз мегӯяд, ки агар маро соҳиб мебуд, ба даҳонам лаҷом мемонд.

Дар ҳамин лаҳза ту даррав лаҷомро гирифта ба даҳнаш мон, вай боз мегӯяд: Агар маро соҳиб мешуд, саворам мешуд. Ҳамон замон ту қӯзai ҷурғотро гиру ба вай савор шав. Пас вай боз ме гуяд: агар соҳиб бошад, маро (ба роҳ) равон намояд, дар ин вақт ўро (ба роҳ) равон кун, аммо вай ба роҳ наҳоҳад даромад. Пас вайро бо камчин зан. Агар бо ин ғарз ҳам ба роҳ надарояд, ту ҳамон ҷурғоти дар қӯза бударо ба сараш зан. Сонӣ (баъди ҳамин кор) вай пешпешу бачаҳояш аз қафояш бо ту омадан мегиранд. Фаҳмидӣ?

Вай гуфтаст: Фаҳмидаӣ. Пас модараш ўро дуо намудаст ва вай аз наzdash баромада ба хонааш рафтаст ва ин нақӯро ба занаш гуфтаст. Занаш гуфтаст: Ман туро таъкид карда будам, (ки) никробаро насӯзон. Акнун бояд ғали падаратро гирий.

Занаш барои ӯ юн-понро пухту субҳи барвақт ўро аз хоб бендор намуд ва гуфтаст: Вақти рафтан (шуд). Ӯ аз хоб хест, дасту рӯяшро шуста ҳӯроқро ҳӯрдаст (аэз хона) баромада, ҷурғоти дар қӯза бударо дар пешни зини аспаш мондаст ва ҳудаш низ савор шудар рӯй ба тарафи биёбон гардонда асп давонд.

Алқисса ҷандин дашт ва биёбонро тай намуд, аз ташнагӣ, гӯшнагӣ ба тангомад буд, (оқибат) биёбонро тай намуд. Ба ҷое расид, ки он ҷо марғзор васеъ, дар он марғзор гулу гулзор ҷаман-ҷаман мавҷ мезад, ҳатто ба паррандаҳро (ин марғзор) нигарӣ, ҳамааш аҷрибанд, зоро мисли ин паррандаҳро подшоҳбача дар тамоми умр дар мамлакаташ надида будаст.

Дар мобайни ҳамон марғзор ҷашмае буд, дар гирди атрофи он сабза чунон ҳам баданд буд, ки як ҳел одам агар даруни он сабза (зор) дарояд, албатта, гум мешудаст. Пошоҳбача омада ба даруни марғazor даромаду ҷизу ҷораашро (аз асп) фуровард ва ҳудашро дао он ҷо пинҷон намуда нишастанд. Шаб рӯз шудаст. Вай то нисфириүй дар он ҷо нишастанд нигоҳ, кард, ки шиҳа (аст) баромадаст.

Ба паҳлӯяш нигоҳ, кардаст, ки ҷонваре аз байтал ҳӯрдтар, аз ҳаҷир қалонтар бӯ чил бачааш ба наzdī ҷашма монанди фили масти меомадаст. Ҳамин ки наzdiktар омадаст бӯй одамро фаҳмidaст. Сонӣ дар лаби ҷашма омада истодааст.

Бачаҳояш низ шах шуданду вай бо вай бо овози баланд гуфтаст: Ҳар ки маро соҳиб бошад, биёяд чулам кунад. Подшоҳбача гапҳро модараашро ба ёд оварда, даррав хестаст Модиёни чилкуrra-ro ҷул карда, зинро низ ба болояш гузоштасту боз истодааст.

Модиёни чилкуrra боз гуфтаст: Ҳар ки маро ёюҳиб бошад лаҷомам занад. Подшоҳбача аз ҷояш хестасту ба даҳанаш лаҷом за-даast. Вай боз гуфтаст: Ҳар ки маро соҳиб бошад, саворам шавад.

Подшоҳбача даррав аз ҷояш хестасту қӯзaro бо ҷурғot ги-rifta va (ba Mokiёni chilkurra) савор шудаст, вай ба роҳ надаромадаст (аз ҷояш начунбидаст). Қамчин задаст вай боз ҳам ҳаракат накардаст. Сонӣ ҳамон қӯzai ҷurғotro бардошta ба сараш задаст. қӯza шикастastu ҷurғot ба rӯyаш жой shudast. Вай фикр кард, ки ин одам бисъёр зӯr будaast. Bo як задан мағзи сарамро холӣ кард.

Ночор оҳиста-оҳиста ба роҳ даромадасту бачаҳояш (низ) аз қафояш (равон шуданд). Ҳулоса, акнун ба сари аҳволи подшоҳ меоем. Ҳамон рӯзе, ки подшоҳбача аз хонааш рафтаст (подшоҳ) ҳоҳиш дошт ба наzdī зани писараш равад. Аммо ҷун ба он ҷо расидаст, гирди атрофи хонаро ҳарчанд ҷустуҷӯ кардаст, дарро наёфтаст.

Илочи дигареро наёфта фармудаст гирди атрофи хонаро оташ заданд. Вақте ки оташ ҳамӯш шудаст диданд, ҳатто деворҳои хона андак ҳам гарм нашудаанд. Подшоҳ аз ин кор тамоман ҳайрон шуда мондаст.

(Подшоҳбача) дар болои Модиёни чилкуrra савору ба мулки падараش расидаст. Аҳли шаҳр дидаст, ки аз мобайни дашт гарди қалоненамоён шудааст. Баъзехо гумон карданд, душмане ба шаҳр хуҷум овардааст, баъзехо дигар ҳел таъбир медоданд.

Лекин дар бораи подшоҳбача мардум мегуфтанд: Ӯ ё мурдаст, ё ягон ҷиз ўро ҳӯрдаст. Ҷун бо диққат нигаристанд, диданд, ки одам ба ҷонваре савор ҳасту ҷил ҷонварбача аз қафояш омада истодаанд. Фаҳмиданд, ки писари подшоҳ буда, Модиёни чилкуrraro овардааст.

Подшоҳ дар қасраш бегам нишаста будаст. Мулоzимон мёда-роjанд: Эй подшоҳ, муборак бошад, писарат Модиёни чилкуrraro овардааст. Ба пешвояш рав.

Дар иҶ хангом подшоҳ боз вазирxo ва наzdikonashро ҷамъ овардааст, ки боз ҷигуна маслиҳat медиҳанд. Подшоҳ гуфтаст: Бояд кори душвортар ёфтan даркор аст, ки ин дафъа саломат баргашта омада натавонад.

Боз кӣ ягон ҳиллаи дигареро медонад. Яке аз онҳо хеста гуфт: Подшоҳ! Гарчанде ки писарат аз ҳатари якум саломат баргашта омад, аз дуюм омада наметавонад. Ин дафъа, ки писарат ба наzdat омад, ту ўро барои овардани "деги ҷорангӯш" фиристон. Вай ин ҷизро оварда наметавонад. Ин гап ба подшоҳ маъқул омад ва ӯ онҳоро руҳсат додаст. Писараш омадасту ба падараš таъзim намуда ва гуфтаст: Падари бузургвор, фармонатро иҷро намудам.

Падараš низ ўро аҳсанҳо хондаст ва одамонашро фармудаст, ба вай хильти муrasso оварда пӯшониданд. Сонӣ, ўро дар паҳlӯyаш шинонда, вазironу muлоzimonaшро ҳама дайваст намудаст ва зиёфати қалонро барои онҳо ташкил додаст. Писарашро ҳеле таъrif кардаст.

Сонӣ, (подшоҳ) бача шаб ба хонааш рафтast. Дар хона занаш ҳамаи корҳои падараšro ба ӯ нақӯl кардаст. Бача аз ҳамин ҷуна корҳои (рафтори) падараš ҳеле малол шудаст. Нагоҳии рӯзи дигар, қарибиҳои nisfiриüy падараš боз ўро дайvast намudast.

Пас ба дарбори падараš расида, дарomada, salom doda isto-даast. Падараš гуфтast: Як супоришамро монанди паҳlavon иҷro на-мudi, aknun mehoҳam, kи baroym degi ҷorangӯsh biёri. Бача гуфтast: Ҳар ҳukme kи dorӣ, nochor boyad iҷro kunaм.

Бача аз дарbor барomada rost ба nazdī modaraš meravad. Modaraš pursiadast: Pisaram, charo tabъat xira? Вай гуфтast: Padaram maro bоз барои (ovardani) degi ҷorangӯsh firistodaast. Man (ҳатто) chi budanu dar kuchо будan va chixel ovardani onro namedonam.

Modaraš гуфтast: Balle, pisaram in kor ҳele mushkilu ҳatarnok ast. Xayriyat, ba nazdām omādī. Dar in safar yakchand ҳatār tu-ро az pesh xoҳad omad. Вақте ки ба роҳ medaroy, turo az pesh kӯp-

рук меояд, ки он бисъёр каچу килеб аст. Вакте ки ба сари он омады, пеш аз гузаштан гүй: Туро беҳуда кўпруки каҷу килеб гуфтаанд, ту кўпруки рост будай. Соний гузар.

Аз он ки гузаштй боз аз пешат боби калоне меояд, ки ниҳоят ноҳамвору касногузар аст. Вакте ки наздикни он боғ расидӣ, ин тавр гүй: Касе ки туро ноҳамвор гуфтаст номаъқулий кардаст, ту боби ҳамвор будай. Ба ҳамин тарик, аз боғ ҳам хоҳӣ гузашт.

Пас аз хеле роҳ рафтан, туро дарвозаи калон аз пеш меояд. Ту гүй: Туро, ки дари садо мекардагӣ гуфтаанд, нотуғрий гуфтаанд, ту дари бесадо будай. Инро гуфта дарро мекушою медарой ва ба сарое мерасӣ. Дар он ҷо ҷашмат боз ба даре мерасад.

Дарро, ки кушодӣ ва даромадӣ, дар он ҷо сагон ва аспонро мебинӣ, ки онҳо баробари туро дидан (гӯшҳояшонро) сих мекунанд. Дар пеши сагон алаф ва дар пеши аспон устухон аст. Ту ба як ҷо буки алафро ба аспон ва устухонро ба пеши сагон парто, соний онҳо ба ту намерасанд. Пас аз ин ба гирду атрофат нигар. Ҷашмат ба даре меафтад, ки дар он хона жиндуров¹ зиндагӣ мекунад. Деги чор мангӯш доим дар зери болинаш аст.

Ту бин, агар ҷашмонаш калон кушода боддад, хоб аст, агар пӯшида, бедор аст ва наздаш надаро. Пас бача аспашро зин карда ба роҳ баромада пас аз ҷанд фарсах роҳро тай кардан ба назди ҷашмае расидаст. Чизу ҷораашро аз асп фуровардаст ва пас аз хӯрок – хӯрӣ хобидаст. Хоб дидаст, ки дар назди дарбори падараши чунон ҳалқи бисъёр ҷамъ шудааст, ки барои сӯзан (партофтан) ҳам ҷой набудаст.

Мардуми гирдомада ҳама гӯё дар тан пӯшоши сурх, сабз ва зарбоғӣ (доштаанд), дар як тараф рақсу сурудхонӣ, тарафи дигар пойгадавонӣ ва бузкашӣ, тарафи дигар, гӯё гуштингирӣ, дар ҳамин вакт гӯё вай омада аз як (нафар) пурсидаст: Дар ин ҷо ҷо гал аст? Вай гуфтаст: чи ту магар аз ин шаҳр нестӣ, ки аз кори ҷаҳон бе – хабарӣ, ё ту девонай, ки намефаҳмӣ чи хел воқеа дар ин ҷо мегузарad? Магар намедонӣ, ки подшоҳ, писарашро барои овардани деги ҷор мангӯш фиристодаст ва жиндуров гӯё писарашро ҳалок кардаст.

Ана акнун подшоҳ аз вай ҳалос шудаст, занашро гирифтани. Барои ҳамин ҳам ҳалқ (дар ин ҷо) ҷамъ шудаст.

Бача мегӯяд: Равед ба подшоҳ, гӯед, ки писари подшоҳ манам. Мардак ба рӯи бача торсакие зада ўро ҳай мекунад. Дар ҳамин вакт бача якбора бедор шудаст, ки бо обу арак ғӯжидасту сараш дард мекунад. Вакт наздикҳои сахар будаст, ҳеста аспашро ҷуллу зин кардаст ва ба роҳ даромадаст. Аммо ҳамон рӯз дилаш аз ҳафғӣ сиёҳ будаст.

Акнун қиссанро аз падараш сар мекунем. Ҳамон рӯзе, ки писараш ба сафар баромада будаст: Ў дар (ҷустани) ҳиллаю найрангҳо даромадаст, ки бо қадом тарик зани (писарашро) ба даст даро рад. Чун пештара ба назди писараш омадаст, лекин гирду атрофи хонаро маҳкам дидаст ва аз дари хона бошад ному нишоне ҳам наёф – таст.

Фармудаст мисрону путкҳоро овардану бачамарҳои зиёде ба – рои қандани девор расиданд. Чи қадар қӯшиданд, натавонистанд, де –

¹ Жиндуров – кампии ҷалочин аст.

вонҳои хона гӯё аз пӯлод (сохта шуда) бошанд. Подшоҳ, фармудаст: Ҳезумро гирд оварданд ва оташ заданд, ки алангай он то ба осмони ҳафтум расад. Аммо деворҳои хона гарм нашуда аз он ҳам хунктар шудан. Подшоҳ ҳар қадар гуфтаст: Ман ҳусурат ҳасурат ҳастам, бо ту ягон нияти бад надорам. Аз даруни (хона) овозе набаромадаст. Соний (подшоҳ) фиреб додан гирифтад. Гуфтаст: ту худро барои чи даруни хона зиндан кардай, шавҳаратро жиндуров қўрд. Ҳар қадар зориу дурӯғгӯй намудаст, ки кораш нашудаст ва соний ба дарбораш рафтаст.

Акнун қиссанро аз бача мегирем. Вай ба сари қўпрук расидаст. Аз аспаш фуromадаст ва ба (сўи) қўпрук рӯ оварда гуфтаст: Туро нодуруст қўпруки каҷ гуфтаанд, ту аҷаб қўпруки рост будай. Соний оҳиста-оҳиста аз он мегузарад. Камакаки дигар роҳ мераваду ўро аз пеш як боби ноҳамвору беъб мөояд. Бача аз аспаш фуromадаст ва аспашро әтак карда ба назди боғ омада ҷеф задаст: Туро нодуруст боби ноҳамвор гуфтанд, ту аҷаб ҳамворӣ! Инро гуфту аз он боғ низ ба хубӣ гузаштааст.

Пас аз ҷанд фарсах раҳ рафтан нигоҳ кардаст, ки дарвозае намоён шудаст. Пас аспашро басту ба назди дарвоза омадаст. Ту – ро нодуруст дари садокун гуфтаанд, шу дари бесадову хуб будай. Пас дарвозаро кушоду дарomадast ва дурттар дари дигарро дидаст.

Ба дарун дарomадa дидаст, ки дар якҷо сагону дар ҷо дигар аспон истодаанд. Дар пеши аспҳо устухон, назди сагон алафро дидаст. Бача ҳамон устухонҳо гирифтast ба пеши сагон ва алафро ба аспон гузоштаст. Онҳо ором шуданд. Дидаст, ки даричае намоён аст. Пас бо сурохие нигоҳ кардаст, ки жиндуров худро рост кардасту ҷашмонаш кушода. Гапи модар ба хотираш омадаст, агар ҷашмони жиндуров кушодагӣ бошад, маълум, ки хоб аст.

Соний дарро оҳиста кушоду дарomадa, дидаст, ки деги ҷор мангӯш ҳоло дар зери болинаш аст ва барои гирифтани он ягон ҷорае нест. Оҳиста аз мӯйҳои жиндуров гирифту бардоштast ва ба сутун ўро бастаст. Соний деги ҷор мангӯшро ба пушт гирифта тез баромадаст.

Ҳамин ки аз ҳамон дарича барomадast як тарафи дег ба дөвр расida садo барovardast – жинdurov бедор шудast ва az ақибӣ (бача) барomadani shudast, kи tamomi badasan bastaqӣ будast). Соний danhonҳояшро ба ҳам зада фаръёд кардаст: Ой сагон, ўро доред. Онҳо гуфтанд, ки ту ҳамин қадар сол пеши мо алаф партофта будӣ, ин худи имрӯз ба мо устухон партофт, барои ҳамин мо ўро на – мекапем.

Жинdurov боз дод задаст: Ой аспҳо, дуздро гиред. Онҳо гуф – танд: Мо ўро барои чи қапем, ҳамин қадар сол ки ба ту хизмат карда будем, ту ба мо гайр аз устухон чизи дигар напартофта будӣ. Вай бошад, барobari omadan ба mo алаф партофт. Мо ўро намека – pem.

Қаҳри жинdurov боз ҳам ҳесту наъра задаст: Эй дари садokun, ту бигир. Дар гуftast, kи чи қадar sol гузashta boшad ҳam az tu ягон бор нашунидаам, kи маро дари rostakу muloimak гуfta boшh amme ин (kas) omadan замон маро muloimakу rost гуft. Аз ин са – баб ман ўро tamoman namekapam.

Бача бо деги ҷор мангӯш аз дар ҳам гузashta ба aспаш савор

шуда рафтаст.

Жиндуров боз саҳттар фаръёд задаст. Ой боғи нишеб, ту биқап. Боғи нишеб ҷавоб додасть, ки ту яғон бор маро боғи росту ҳамвор нигуфти, ин (бошад) гуфт. Аз ин сабаб, ман ўро намедорам. Жин дидаст, ки кор аз байн (рафт)а (истодааст). Барои охирин кӯтукро ба ёри даъват кардаст, ки он ҳам ёри надодаст.

Жиндуров умешашро тамоман қанда мондаст. Бача аз кӯпрук низ гузаштаст ва аспро қамчин эзда чунон давондаст, ки қарибиҳои шом ба шаҳри падараши расидаст.

Аҳли шаҳр дидаст, ки гарде дар дашт намоён шудаст. Фаҳми данд, ки писари подшоҳ деги чормангӯшро низ овардаст. Рафтанд ба подшоҳ хабар доданд, ки писарат омаду, деги чормангӯшро низ овардаст.

Подшоҳ бесаранҷом шуда вазирашро боз даъват ҳамуда гуфтаст: Эй вазирон, писарам аз ин бало ҳам раҳӣ ёфт. Акнун мо ба ўчи кор кунем. Фикри кунеду яғон илоҷро ёбад. Агар илоҷашро наёбед ман фармон медиҳам, ки баробари расиданаш сари ўро буранд. Онҳо гуфтанд, ки не ин хел намешафад, барои ин подшоҳро туро таъна ҳоҳанд кард.

Ҳас касе ҳаста гуфтаст: Агар мумкин бошад, ман арзе кунам. Подшоҳ гуфтаст: Гӯй. Вақте ки писарат ба наздат омад ту, гӯй, ки рав аз падару модарам аз хотират барои ман хабар биёр. Вақте ки писарат пурсад: Ба он ҷо ман ҷи тавр равам? Ту гӯй, ки туро дар болои ҳезуми ғаррамшуда мемонему алов мезанем сонӣ ту бо дуд ба охират меравӣ.

Бача ба дарбори подшоҳ омаду салому алайкро баҷо овардаст ва деги чормангӯшро дар пеши падараши гузаштаст. Вай гуфтаст: Офарин фарзанд. Акнун ба хонаат рафта роҳат кун, пас аз се рӯз сонӣ ба наздам биё.

Рӯзи сеюм омаду ба назди подшоҳ даромада ва гуфтаст: Эй падар, ана, ба хизмат омадам. Подшоҳ гуфтаст: Бале, ба ман хизмати бисъёр кардӣ, аммо ман як армони дигар дорам. Агар онро иҷро кунӣ, мурам ҳам ҳавасам намемонад.

Боз ҷи ҳавасу ормон дорӣ, ки ман онро иҷро карда тавонам, гуфтаст бача. Ҳавасу ормонам ҳамин, ки меҳоҳам аҳволи падару модарамро дар он дунъё фаҳмам. Лекин чунин одамро наёфтам, ки як бор ба он дунъё рафта ояд. Ана ҳоҳишам аз ту ҳамин аст.

Бача гуфтаст: Охир ман ба он дунъё ҷи тавр равам? Вай гуфтаст: Ҳезумро ғарам мекунему ту (ба болои он мебарой ва пас аз сӯхтан) бо дудашба он дунъё меравӣ.

Бача гуфтаст: Фаҳмидам. Баъд подшоҳ ўро рухсат додасть. Аз ҳафагӣ дили бача сиёҳ шуда ба назди модараши омада салом на-муда нишастанаст. Модараши пурсидаст: Имрӯз боз ҷаро ҳафай? Падарат ҷи гуна ҳилларо баровардаст, Вай гуфтаст: Напурс, модар. Маро падарам ба он дунъё барои ҳабаргирии падару модараши мефирис-tonad.

Вай (модараши) гуфтаст: Бисъёр ноумед нашав, ба ин ҳам яғон ҷора ёфтани мумкин аст. Ҳар гоҳ, қи туро ба болои ҳезуми ғаррамшуда бароварданд, барои бурдани ту ду-се кабутар меоянд. Сонӣ ту ҳам кабутар шуда ба онҳо мепарай. Вақте ки паридӣ рост ба хонаат омада боз ба сурати асли мегардӣ. Баъд аз чанд рӯз ман

ба ту (чи гуфтанд) мефаҳмонаму сонӣ ба назди подшоҳ меравӣ. Фаҳмидӣ? Гуфтаст: Бале.

Бача (аз назди модараши) баромада ба хонааш омадаст ва ба занаш ҳамаи инро гуфтаст. Баъд хоб карданд. Подшоҳ ба аҳли шаҳр Ҷълон қардаст, ки ҳамаи одамон якотои бори ҳезумро гиранду ба дарбор биёранд. Бача пагоҳӣ тамошо қардаст, ки дурттар аз шаҳр як ғарами ҳезум ба осмон сар афроштааст, сонӣ ба тарафи ҳамон дашт рафтаст.

Баъзе одамон сиҷил сатил равғани зəғирро оварда ба ўзум реҳтанд ва бачаро фармуанд, ки ба болои ҳезум барояд. Вай аз ҷояш ҳеста оҳиста-оҳиста ба болои ғарами ҳезум баромадаст. Сонӣ подшоҳ рост истода фармудаст, ки оташро даргиронанд.

Вақте ки алангай оташ бар осмон ҳестаст, подшоҳу вазиронаш курсанд шуданд, ки дар охир ўро нест қардем. Оташ дар дӯвоми ду шабонарӯз сӯҳт ва подшоҳу вазironаш беҳад курсанд буданд. Ҳамин ки аловро даргиронданд, се кабутар омаданд, дар пахлӯяш нишаста париданд, ин ҳам кабутар шуду аз қафояшон паридаст. Ба хонаи модараши расиду ба сурати асли даромадаст.

Модараши занашро низ (ба хонаи худ) оварду нишастанд. Дар ҳамин вақт одамони подшоҳ боз ба назди хонаи бача омада ба вайрон қардани он дарафтоданд.

Чанд вақт гузашту модараши ба ў гуфтаст: Ту ба назди подшоҳ даромада гӯй, ки ман ба он дунъё будам. Падару модарат дурустанд, дар он ҷо ҳам подшоҳанду вақти рафтан ба ман мана шаш дона себ доданд ва гуфтанд: Агар подшоҳ вақт дошта бошад, як бор (ҳабаргирий) биёяд.

Бача ҳеста себҳоро гирифта ба дарborи подшоҳ рафтast. Салом карду аҳволи падару модараши ба ў гуфтast. Себҳоро низ дона пайғоми онҳоро ба подшоҳ гуфтast.

Подшоҳ пурсидаст: Ба он ҷо ҷи тавр мераوانд. Вай туфтast: Танҳо аз болои ғарами ҳезум. Агар рафтанӣ бошӣ, ман низ ҳамроҳат боз мераравам.

Бача рафта подшоҳ ва вазironаш ҳезумро ғарам-намуданд ва ба болои он баромаданду оташ заданд. Онҳо сӯхтанду вай (бача) бо зану модараши беғам шудаст.

Чүмлахри гуфтутгүүи шеваи шохдарагүй

1. кийд маркаб *wef-анд* лап - хар аз онҳо бисъёр аст.
2. *wuz-ta* нашум, дитта гир бид - ман намедонам, (ки) вайро нигоҳ медорад.
3. муъиен ди муокима чуд, *wuz-um* түйд - вакте ки маро мухокима намуданд, ман рафтам.
4. лудум таркә саши? - луди: пис вах - гүфтам: Ба ку чо меравий? - гуфт: - Барой аргамчин.
5. йу гап бид тулу пай нашдакен - вай гап заңад, гүё ме гириста бошад.
6. бисти ашт рүээм юманд ред - бисту ҳашт рүэ дар он чо мондем.
7. на: ти тар мардум чид - гуфт: Бие, ба хонаи мардум равем.
8. брв. на: мошён римайам тама азум вен - гуфт: Мошинро, фиристонем шумоёнро аз он чо биёрад.
9. *wuz* ли рүси зивга мис фамум - ман забони русиро низ мефаҳмам.
10. сутум ҳабум де ҳөз ред - рафтам шаб дар пешинх истодам.
11. башанд *fiab* йу вуд - вай бача нағз буд.
12. аро, кам чорик тарум вубц - оре, ҳамин мардақ ба он чо (рафта) будаст.
13. пулк бөд қелә - путк задан мушкид (аст).
14. йу луди: дис мак - вай гуфт: Их хел накун.
15. кам гибә албат туанд - ҳамин бача шояд аз ту бошад.
16. аро, ку чойга дирд дак ху машам тойд - ако, кани ба ин (кас) чой деху мо рафтем.
17. я Азиэм, ала, ганд - мегүянд, ки Азиэм гунг аст.
18. асидта мис Амбас дарс бабийо? - Имсол ҳам (ту) дар Амбас дарс медихй?
19. я башанд-ик-ад одам - вай тамоман одами дуруст аст.
20. иид му ризин, *wuz-ta* дам чор бам - ин духтари ман аст, ман ўро ба шавхар медихам.
21. я-та маш зив фамт - вай забонамонро медонад.
22. *wam-tilopتو* тама ца сет, *wuz-um* *wam* пиз-ад нажийч - он духтаре, ки дарсанро намефаҳмад; ман афташро ҳам нағз намебинам.
23. му-рд *fāz* ди ху дарс нафамти, *wuz-um* *wam* пиз-ад нажийч - он духтаре, ки дарсанро намефаҳмад; ман афташро ҳам нағз намебинам.
24. солумга-та Мерубун-анд яи ризин дайум тайор кийт - - соли оянда духтари Мехрубон синфи даҳумро тамом мекунад.
25. там ҳумне сурет - набошад, пагоҳ түй кунед.
26. ту титак ҳайи, *wam-tam* ху суранд ху қалти ки - ру-молчаат кучо шуд, онро дар түяп, ба сар кун.
27. макии Акимбек мис падум вуд, гумин - амаки Акимбек ҳам, ба гумонам, он чо буд.
28. я *fāz* ди қашм нист на - ҳамон духтар магар хешаш нест?

29. е виродик, *wuz-ik* ца ҷизүнум? - эй акочон, ман аз кундо донам?
30. йу азам йат, ху луди: са му *yojch* ва - вай аз он чо омади (у) гуфт: Рав ррдамро биёр.
31. ми тов-гат ди сут падум му амак-ард салум лув - - агар ин дафъа он чо равй, ба амакам салом гүй.
32. дори-(й)ен чид ар *wi* цем ат йу сут хуб - доруро ба ҷашмаш ҷакондан, ўсихат шуд.
33. а-ба, тарӯд йад чой бирэз ху са(x) - эй бача, ба ин чо биё, чой ҳуру рав.
34. тар ҷажма-(й)ам вад Барот мис вуд - ба ҷашма рафта будем, Барот ҳам (дар он чо) буд.
35. йу дис ҳаҳ малол судц, иди ма-лекх - вай ҷунон саҳт малол шудааст, ки ҳеч напурс.
36. иид ту нифос нист на? - магар ин набераат нест?
37. йу *raw*-юй ача на-жийч - вай ҷанҷолро тамоман дуст намедорад.
38. залмак тинч-етто? - зани амак, Шумо тинчед?
39. асид бу баробари *wi* паршосинч во зем - имсол (хосилро) ду баробари соли гузашта мегиранд.
40. иид му залмак таркә сат? - зани амакам кучо рафт?
41. е виро, ту-нд-ен тербут-ен йасто? - бародар ту ботин-каҳри сиёҳ дорӣ?
42. йам ту насвор лап бемаза - ҳамин носат ниҳоят бе маза (аст).
43. видирм му-рд дак - ҷорӯб ба ман дех.
44. аро, Мулк-ум ғал на-жийч - ҷӯра, Мулкро то ҳоло на-дидам.
45. а дис фарби йу вуд иди, шич ца вубҷат кабоб-ам чуд-ҷат - вай (барра) ҷунон фарбех буд, агар ҳрзир мешуд, кабоб мекардем.
46. а сүглӯйич атаб Бобик, йу-та нақл ца кийт, тулу вубҷат *wi* қати-бале, Бобик афсонагүй (моҳир) аст, вакте ки афсона гүяд, (ҳис мекунед, ки) гүё ўиштирокчи ҳамон ҳодиса бошад.
47. панҷо *wēb-ard*-ам цид - қариб то панҷоҳ, дарзә даравидем.
48. а пуш-е, ди чид диви ҳамбен - писарам, дари хонаро пӯшон.
49. ў-ба, Мулк арум-о? - ой бача, Мулк дар он чо (ҳаст)?
50. *wuz-um* сут йу фук *wi* деш-оли чӯз-ҷан ас йан - ман рафтам вай тамоми ҳамон деворро вайрон кардааст.
51. *wam-and* *wam* жош - на-జош - говаш назоидааст (айнан: ўро говаш назоидааст).
52. му-нд мис дунд-га *wibed* йаст - ман ҳам ҳамин қадар ваҷаб дорам.
53. аҷаб пир-та ху кини ли ди *fiab* - ҳудатро бо ҳамин ба-ча гаранг мекуни.
54. *wam-en* *wānt*, нала, Саврибону на- ўро диданд, мегүянд, модари Саврибону (аст).
55. му маркаб мӯд - ҳарам мурд.
56. аро, иид дунд башанд ҷунун иди, яи чиз *fiad* на-кийт - Ҷӯра, ин ҷунон чӯлони нағз аст, ки ягон чизеро талаф намекунад.

57. йид кабоб му биндүн кочанд ред - ин кабоб дар коч - хри дандонам монд.

58. чүхтум иди чүндорен-ен буцинак⁹ бод пи му - дидам, ки бинохост, нахчирхо ба ман дучор шуданд.

59. тар ху модар буст гам на сут ху түйдум, дүндард му қар сифид - бо модарам низ хайрухуш накардаму рафтам, ҳамин кадар ҷаҳлам хест.

60. а-ро, пи ди Чӯҳангоз ар чай ца на хирт гўхт йакбор, ши кор хўм - ошно, касе ки дар Ҷавшангоз гўштро нахўрд, ко - раш хом аст.

61. ўу паду му қати балад - дар ин ҷо у бо ман шинос аст.

62. шузум сут падум, шилоген на-дакчўд - ман ба он ҷо рафтам, улоғҳоро надоданд.

63. азудум тўйд ии ворҷ му-нд - аз ин ҷо рафтам, як аспи юрға доштам.

64. брв. шурчхел мутти даш бод - галлаи гургон ба ман ҳамла оварданд.

65. йакем пали гаҳт, мол дарак ништ - яке ҳигоҳ, кардам, ки аз рама дараке нест.

66. йатум ар дам дараҳ хуб мёстум хўд - ба он дара расидам, торони зиёде ҳўрдам.

67. лўди а қуда, ту-т лап бешуда чорик вубҷ - гуфт: э кудо, ту нихоят одами бехуда будай.

68. ши тат лап фандзан вуд - падараш нихият фиребгар буд.

69. чорик зибуд ас мәрака-нди - мардак аз маърака гурехт.

70. бад ўу ас ҳочи ди мардум дарий лавва тўйд, пунд ва на-тўйч - сонӣ вай аз тарси мардум лаб-лаби дарьё рафтаасту қад-қади роҳ не.

71. туххуҳла киҳт ху тїзд пи йел - бо қурут атоларо пухта ба айлок меравад.

72. ди шоҳиҳирт ат ли йел фирипч - ҳамон алафро пой-мол карда ба айлокро расидаст.

73. шад чорикен ми амбоч гап ғен - ҳамон мардон ба ҷои ин гап мезананд.

74. ам ас калхоз, ам ас укўмат пўл зёзам - ҳам аз кол - хоз, ҳам аз давлат пул мегирем.

75. йид дарий нур қудуқ сиц - дарьё имрўз "қудуқ" шудаст (яъне канорхряш ях бастанду мобайнаш не).

76. шаҳдош осун ца вид, фукаф шаҳен - шино кардан агар осон мебуд, ҳама шино мекард.

77. а-ро биди шаҳ дити-та ҳиношари омухт на-сави - Ошино, дурусттар оббозӣ кун, бо ин ҳолат шиновариро ёд намегирий.

78. ту-т бачгала тарбентош жиши - ту бачаҳоро ҷанг ан-дохтан дўст медорӣ.

79. йид ту жом шуғд ар го ца наш зёц - ғоват садо мекунад, шояд наш зоидаст.

80. зэчин ваз-тали пи пухта на-суд, ҳап-ҳап жозд ат йоҳд ар йел - бузголай наш зоидагӣ дар пушта намеистад, тез-тез давида ба айлок меояд.

81. паруосум дам қўл-анд шихчат - порсол дар ҳамин қўл шино карда будам.

130

82. а-ро, ди дастмӯзә тарӯ(д) ва шағ цийам - ошно, (ҳамин) дастнӯшакро ба ин ҷо биёр, ҳорро медаравем.

83. зарӣ, ди мода вад ў-та на шўқт - мудоме ки кавг модда бошад, вай намехонад.

84. брв. бу ҷин ии чор-анд ца вайен шеф-та айин лувен - агар аз як мард(ак) ду зан бошанд (ҳам) он занҳоро "айин" - палонҷ мегўянд.

85. шад айнорчи-ен тар кор наҳтойд - (ҳамон) палонҷҳо ба кор баромаданд.

86. а-ро, ди набирагуни-ен башанд одамен - ошно, набераҳо-яш одамҳо нағзанд.

87. ўу дунд башанд пилес шофти иди, одам айрўн сўд - вай гилемро чунон дуруст мебофад, ки одам ҳайрон мемонад.

88. ди мусафед-анд-ен дунд нибос ат набаса иди фукаф-ен қалта - ҳамин мўйсафед ҳамин қадар набераю абера дорад, ки ҳа-мааш калонанд.

89. а-ро, ди-нд-ен ас ди нибосгўн ди набаса-(и)ен биди - - ошно, аз наберагони ў аберажояш беҳтаранд.

90. остати ти на-шоҳи - оҳистатар рав, наафти.

91. шеҳчин-та ас ши ҷой-ти андӯзен - афтодаро аз ҷояш мебардоранд.

92. гегурд дак, му йоц шизуд - гугирд дех, оташам ҳомӯш шуд.

93. ту-т пироки лап кёхчат ат шич ат хуб судж - ту пеш - тар бисёёр месулфиӣ, акнун сиҳат шудай.

94. пироки Азизхўн чорик-и ҷумачук бод (дар замони) пеш Азизхон мардакро (кастро) бо чўб мезад.

95. а-ро, ху йид дунд абоҳ ҷиник иди, ача гап на-фамт - - ҷўра, ин чунон занаки содда, ки гапро тамоман намефаҳмад.

96. одам башанд гап ца на - фамт ши-та абота лўвам - - одаме, ки гали дурустро намефаҳмад, ўро "абота" мегўем.

97. ту-та лап кёхи ту ҳуҳ ҳо дард қиҳт? - ту бисёёр месулӣ, мумкин шушат дард мекунад?

98. асид ҳоч-вист ҷалди дашум сут - имсол ҳирманкубӣ тезтар давом шуд.

99. ту-та ас ца шахт-анд ҳоч-вист? - ту аз кай ҳирман-кубиро сар мекунӣ.

100. дам куртари астар шеб - барои куртааш астар айдоз.

101. одам ди тар пўнд бод, ўу-та на шижиғ - одаме, ки азми сафар кард, дигар аз роҳ бар намегардад.

102. лак йид ҷиник шижаги ху суд тар ху чор чид - бигзор, ҳамин занак баргашта ба хонаи шавҳараш равад.

103. а-ро, пи Гал ў-та ҷаҳма шорвд - ҷўра, дар Гал ҷашма мечӯшад.

104. ғайри ди му-нд ии чи-га ништ - ба ғайр аз ин ман чизе надорам.

105. ши қалти вирекумин пакол вад - дар сараш тупии абрешими буд.

106. му чапан кийа сиц - ҷомаам кӯҳна шудааст.

107. йид ҷой шурв бод-о? - ҷой ҷушид-а? (брв).

108. шарвани ҳац сат ши то-ра ху ўу пибибҷ - оби ҷӯш ба сараш рехту вай сўхт.

109. ди мол шижеб ар каҳт мāсūд - рамаро гърдон, ба
кишт надарояд.

110. брв. йам ҳац шурв на-бēн - ин об, ба гумонам, начу-
шидааст.

111. нур дүнд кишиндүд гимүн самалот-та на-сүд - имрүз
хаво вайрон, гумонам, самолёт намешавад.

112. иид шибич кишиндүд ришүхт - гунчишкон якбора пари-
да рафтанд.

113. асайд лап абридах вуд - имсол хаво ниҳоят эбрнок буд.

114. иу чорик йадч ду бүн-ги-(й)анд ху ширүвч - ҳамон
мардак дар дуроҳа омадасту истодаст.

115. дев ширүвчин-ен мис нёбет - ҳамон рост истодагиҳо-
ро низ шинонед.

116. ди абр чис цараг тоник замӯна ача фарқ на кини - абр-
ро бин чи хел торик аст, замонаро(атрофро) тамоман фарқ намеку-
ни.

117. Ристам дүнд шум ғибā диди, ача кор на-киҳт - Рус -
там чунон бачаи танбал ҳаст, ки тамоман кор намекунад.

118. тана дис мāлүвет шүрч-га ши му бучак на-хирт? -
шумоён ин тавр нагүед, боз гург нарбузамро нахүрад.

119. мол қати-та йиw ўйта-ўйт киҳт - ба рама як кас уй-
уй-мекунад.

120. а йах, ту бас шул- шул ки шуз-ум ҳевз - хоҳарам,
ту бас пичир-пичир кун, ман хобидаам.

121. ту йедард чиз ҳикари? - ту дар ин чо чи мекобӣ?

122. цүнд-и ту ҳику ӯч на-вӯҷч-и? - чикадаре ки туро чус-
тучӯ кардааст наёftааст.

123. ашалбаз фук. бâx - пешпазак насиби ҳама.

124. иид ца-рânг-аҷ, куд ката-ра-меđ динд aw-aw тийзد -
ин чигуна сагест, ки рӯзи бардавом аккос мезанад.

125. дис ўй-ўй йаст иди наw самолот-та мис паду юбд - чунин
галь-гап ҳаст, ки ба ин чо самолёти наw меомадаст.

126. даф-ен тар ху ашели дед - онҳо ба хонаашон дарома-
данд.

127. тар де ашли му-нд чир? - ба ҳавлияш чи кор дорам?

128. брв. ту дев бачгала кор римай - ту ин девбачаҳоро
кор фармо.

129. шуз-ум ворҷ қати ди жинич ширехт ху на-ҷидум -
ман бо асп аз ин барф гузашта рафтам.

130. бас ди ғир-ард шиш, ғубор мāсūд - хокистарро накоб,
чанг нашавад.

131. нур ашеч-хуҳлā вет, фурāм - имрүз "ашеч хуҳлā" (ато-
лае, ки аз орду нахуд аралаш пӯхта шудааст), биёред, хурэм.

132. Масум тар ар кор-аđ ашеч сүд - Масум ба ҳар кор
аралаш мешавад.

133. а бачгалā, тама сет - бачаҳо, шумоён равед.

134. йима, шуз-ум нур бекорā - мана, ман имрүз бекор ҳас-
там.

135. ми шиг-ен пиго-đ аз ѹел ҳамбенч-а ѹудард - ҳамин
гӯсоларо аллакай аз айлок соварданд, холо ҳам дар ин чо будаст.

136. ши тана хирчат иу чёвчи ху-сую фука захми - та-
наш хориш карду вай худро хоридаст ва баданаш тамоман ярадор
шудаст.

137. йам шиҳкимчин шүнү ми живдош осүн - ин пашми
тоза шудагӣ, ресиданаш осон аст.

138. ҳейчин одам-та фук чиз-аđ фамт - одами хондагӣ
ҳама чизро мефаҳмад.

139. лап ситбози мāк ту бустен ҳичафен - бисъёр хокбозӣ
накун, дастонат мекафанд.

140. нош гул-та май мэст-анд ҳичафти - гули зардолу дар
моҳи май мешукуфад.

141. аро, ди ху пуш-ик мā - ҳивч - ако, писарчаатро лат
намекард.

142. ҳубчин-ард-та одам бошари на-бид - ба шунидагӣ одам
бовар намекунад.

143. виро, ми ху қаҳт-та ту ца-шахт йани - ҷура, ғалла -
атро ту кай ғорд мекуни.

144. ий наш ас ҳар йадчин, шуз шам на-ғамум - вай
аз шаҳр нав омадагӣ, ман вайро намефаҳмам.

145. дига-жор қин ат ту ёдош осүн - дигар кор мушкил
асту бурдани ту осон аст.

146. ар цүнд ца ғам, ас дам жирти дүнд таҳпал на-зи -
бинг - чи қадаре ки бо путк занам ҳам аз ин сангпорае ҳам на -
мехезад.

147. ми дүнд мол азе(д) зибентош лап қин - ҳамин қадар
рамаро аз он тараф (дарё) гузаронидан ниҳият мушкил аст.

148. иид Гулқурбун тоза одам, ас сар-анд зидирт то вега-
-(й)ен - Гулқурбон одами пок аст, из пагоҳӣ то бегоҳӣ (хонаро)
мерӯбад.

149. Зинобчин ҷога-та башанд-аđ тал ғен - зарфҳои шус-
тагиро дурустакак болои ҳам мегузоранд.

150. Рашид-анд дойим ши дар ат дарго зидӯҷчин - аз Ра-
шид ҳавлиаш доимо рӯфтагӣ.

151. на-вэр-ат бод ас ху моӯна-ти му-рд мис йи-чиз зоҳҷ
- натавонистӣ аз маашат ба ман чизе меҳарид?

152. иу қуд сут тар ши-гуна, иу бод-и ши жир - ҳамон
саг ба тарафи ў рафт. вай онро санг зад.

153. тар му гуна-(й) и ца ҷӯхт дүнд-дүнд-ик цемен-ен шам-
анд вад - вақте ки ба тарафи ман нигоҳ мекард, ҷашмҳои майдан-
майда дошт.

154. брв. ди габа-(й) и ку ца чиз жириҳт иид дис шарар
ца - ҳамин бачаро қадом ҷонваре газидааст, ки ин хел варар қар-
дааст?

155. ас живдош-аđ дига му буст омуҳт субҷ - аз ресидан
дастам одат кардааст.

156. ии чиз беадаби мāк - ягон беадабие накун.

157. йам дӯғ аҷаб таҳр - ҳамин дӯғ аҷаб турӯш аст.

158. ме арапен йакбор риҳew - дө-ти ҳёҳ пар лап субҷ -
ҳамин ар-арҳоро як бор тоза кун, шоҳу парашон бисъёр шудаст.

159. Сафар ҳаб андӯйч ху тӯйч - Сафар шаб аз ҷойгааш ҳе-
та рафтаст.

160. де бачгалă андۇз тар мактаб дер дефард мăсүд -
- ҳамон бачаҳоро бедор кун, ба мактаб дер намсанд.
161. баробар ҳаб-и ши андۇзд ху йу түйч - нисфи шаб ўро
бедор кардасту вай рафтаст.
162. жошен-ен ажынин ли вад, мă-андۇз шев ху йад - агар
говон дам гирифтагай бошанд, онхоро нахезону биё.
163. нахтиш -ти тাম му баш-иоб шең - дар вақти барома-
да рафтан ба хотирал биёр.
164. дам амбахш-и шамол нахфенч - ҳамин арчаро шамол
аз реше кандаст.
165. гарба ва ар ми ҳувд нигүл ху ҳарәм - нонро биёр дар
даруни шир тар куну меҳүрем.
166. а йах, дам пай нимêб, фурәм - хоҳарам, чурғотро тай-
ер кун, меҳүрем.
167. ниҳциремчин чой-та тेң сүд - чоң газидаги сиёх ме-
шавад.
168. брв. ди габа башандик - аш ниҳеб лăк тар хубм бед-
- (Гаҳвораи) ҳамон бачаро дурустакак чунбон, хоб кунад.
169. ту бас му паршёп, шуз-та на-лўм - бас, ту маро нако-
ҳон, ман намегўям.
170. дўнд чиз ноли гаранг-ат мăш чу - чаро ин қадар мено-
ли, моро гаранг карди.
171. йа ғац биц бêц ар кицор ху ғиц - ҳамон духтарча
дар оташдон афтидасту сўхтаст.
172. ди мол-та ца шахт бўйдош вен - рамаро кай дўши-
дан меоваранд.
173. шам-ен чор бод ху-му ҷигар шам ҷат ғуд - ўро ба
шавҳар доданду ҷигарам барояш сўхт.
174. ди харбуза цеп йид тулу пёхч - кани ҳамон харбуза -
ро даст-даст карда бин, ба хаёлам, пухтааст.
175. йу бобч му-ти жидек-аш херă ху нўшч - вай ба ман
бодиққат чашм дўхта истодааст.
176. тेң дивўск лап жирағ-ич - мори сиёх газандай саҳт
аст.
177. а йах, ху гарбайен зибёт ғаден дăб - дугоначон, нон-
хятро аз танур гир, сўхтанд.
178. ту жош ди зод филлă ҳид му хабар ки - вақте ки го-
вот зоид, фаллаҳўй маро хабар кун.
179. сат-ам, йа му ғалик ризин-та лўвд: йам чай? - раф-
тем, ҳамон духтарчай майдам мепурсад: ин кист?
180. паршошум шуз ши шинчат падум - лорсол маро ўро
дар он чо дила будам.
181. му-нд ии питиш йаст, йу на-суд ҳейтош - ман як амак-
бача дорам, вай хондан қарафт.
182. Сафар, чид-ет ца бар чу - Сафар, (сохтмони) хонаро
ба чи ҳол овардед?
183. мăш-ам, йима нахт ҳоҳдарачи ат дев зив ху ғ нўни -
мо ана, шоҳдараҷи хастему забони инҳо шуриний.
184. а Гавҳар, ку-и катник-аш сўг ми-рд лўв - Гавҳар,
кани як афсоначаи кӯтоҳакак ба ин гўй.
185. мăш видош мис ар ши сур шарт нă - будани мо ҳам
дар (тўй) ўмагар шарт?

186. йеданд-ум пош шеңд ат йу нахчир жилақаст ху арқа-ти
шеңт - ҳамин ки тир паррондам, нахчир ба пушташ афтид.
187. молчин пуст му-нд вуд ша-ғамум тар-кă судч - ман
пўсти молидаги доштам, намедонам кучо шудаст?
188. падў дўс-гуна- (й)ик кор му-нд вуд, дас-ум йат - дар
он чо камакак ҳор доштам, барои ҳамин омадам.
189. ғулă судчит ғал-а биш ҳирт - калон шудасту ҳоло
ҳам сина мемакад.
190. шам бакал тар гиҷид бизйн ху йад - ҳамон гови як-
соларо ба оғилхона дарору биё.
191. йа фарғемц ғал на - зеп - ҳамон говамон (модагови
яксола) ҳоло назоидааст.
192. йид пухлут-ранг одам дунд шуҳйор - одами қаднаст
хушъёр (мешавад).
193. са тар дам ригув ху пий зини - рав ба назди ҳамон
шаршара рўятра шўй.
194. жирин дешол кинен, йумва айшўн на-чидош на-вай-
бед - девори сангин мекунанд ва ҳайон аз он гузашта наметаво-
над.
195. му пош ҳирт ар чо ца-та му римайен - поям меҳорад,
ба кучо маро мефиристонанд.
196. а баробар-ат му гал ҷишиб гардент - ҳамин замон ҷа-
воби галамро гардонд.
197. ғулă - (й)и зор-ам вад ат мăш мўм мод - мо тамоман
калон будему модаркалонамон фавтид.
198. шузум мол-ҳикӣд вуд ху йат-ум ида - ман ба ҷусту-
ҷуй рама рафга омадам.
199. йид дурӯғ лўвд - вай дурӯғ мегўяд.
200. Ақлимо падум-а суд шеф пўхок зинед - Ақлимо ба
он чо равад, пўшоказонро шўяд.

Малики кафидаръе

дар солои сол вубч на-вубч ии потхо вубч. ди потхо-анд ийшад нозийун пуз вубч. иу, ши пуз калтаңак сүдат, иу лувчи: а пуз якбор са му хазинә чис зик мәсә. иид гиоа суд тар хазина(й)ен. де фук тамошо кихт атә йобд тар ии кин маалә йич шихиз пи ши баробар на-йобд.

иу к-ед-анд дар гирий бед ху йобд тар ху тат-хез. лувчи: е тат чиз-ард-ат ши кин маалә шихиз мурд на-дак чу?

потхо лувчи: е пуз, тарум ии чиз-ад нист. иу чи нихихт ди чат-ум шуз ту-рд шихиз на-дак-чуд. иу гиба лувчи: на шихиз мурд дак шуз сәм тамох. иу ши тат мачбүр сүд шам шихиз дакихт ши-рд иу зөзд ху сүд ши маалә иет кихт чист иди дига чо торик тар шибүмб ии чой-анд рух. иу ху буст бид тарум ии сүрат. ас дасти ши хишрүйий сүрат шибүмб рух бид.

иу бад ши сүрат зөзд ху тар ху тат хез. лувчи: а тат, ми сүрат ат мурд ўин бод хуб, на-бод-ат шуз-та ас ту хар-анд тым. ши тат дад лувчи: е фарзанд, шуз-ум ди сүрат ас јули-ки-нди хикүд на-вүд-ум ди атә ми мәли пир-анд-та ас кә вирим.

лувчи: на вид мурд тухайт мүзә ки ху чил саюор-га мурд дак ху шуз-ум түйд. ши тат розы сүд. сәраки иу гиба ан-дизд ди халқ, қати тизд. тилен-тилен ат йаден ии чой-анд шев тухайт. к-ед-анд хаб хофчен. потхобача бад чурт бид лувчи ши шуз-та ми дүнд халқ қати тиум, яам-та фука. бе тухайт. мильт, шуз-та ми хүн-анд ширийдо на-вэр-бим.

сәраке-та андизд ху ёйт-ард хат навишт ши халқ фук ши-жебт. хуба ху ворч-ти саюор сүд ху тизд. тизд-тизд атә иу сойя бед. чист иди ас ии маалә-(й)анд пидиүп дос-га буд тизд. иид йобд дебд тар ши чид тарум ийшад кампир. хай, иид гада салым кихт бад лувчи: а модар, шуз-та нур хаб ту чой-анд ни-дум.

иа-(й)и лувчи: е пуз башанд амо ба дүнд шарт иди хаб тар вацца на-нахтии. иу лувчи: а наң дига қелә-т иид осүн кор. бад ши өзбә зорб-ти ғалч рист. фикси-(й)и чүүч иди иид ку чиз гәп иид кампир му тар вацца на-лақихт. баробар хаб атә иид ғада андизд ху нахтизд чист иди тар ии хар гирий-т нола тар ии хар базм ат разм. дад дебд ху хөфит.

сәраке-та иа кампир лувд: а пуз, шуз-ум вега турд лувд хаб тар вацца на-нахти то-т нахтийд. хочат на-берто? лувчи: е наң хочум на-берт ат чиз-ард тар ии хар хубб-т хуши ат тар ийшад гирий-т нола? .

лувчи: е фарзанд, өд-анд ии беш барчой, бад ши-рд магам ар мөд чорсади гарба, ии хич вен ат иу хирт. арго най иу нест ат нобуд кихт. бад иид хубб-т хуши дүнд чат иди, ши-(й)ен вега анчүвч питем-чен дар чойи зақан ат тар ди чий-га хар иид гирий-т нола дүнд чат иди, ас хүмненди-та ди беш-ард аш-кот вен.

иид гиба дад ас шам кампир чой-анд андизд ху тизд, йобд тар шам чо кал иу беш ғал нолан кихт. лувчи: е беш, халос ту ца кинум, ту мурд чир кини? иу беш лувчи: ар чиз ту мак-сад ат марод ца вид, шуз ту ба ши фирептум.

иид гиба андизд ху сүд тар потхо-хез, вах шеод ху мак-ард ху широфти. лувчи: е потхо, шуз ас ту ии неки тилабум. потхо лувчи: лув. лувчи: ши ху беш мурд да. иид потхо лувчи: ту-т ачаб биакл одам на-вубч. мәш-ам вега ас ши халос сат. ту-во хойих кини ши йет чид. иид гиба во андизд ху сүд ар ши беш-хез лувчи ту халос ца кинум, ту ми хар чаптай? иу беш лувчи: шуз лап най атә ии гуч дум ғадар на кинум. иу потхобача лувчи: қасам ха? иу беш ба ақли йекали савә-и қасам хүйчид иди пи чиз на-рафум.

дад иид потхо бид укм ши беш йетен ху иид потхобача-т иу беш андизен ху тилен. хөр хир нийдт хүм сүд ат шад ии чор-анд-ни-ен, потхобача сүд ху ворч табилә бид ху йобд хофчен. сәраке-та андизд сүд тар ху ворч-хез арум ши чил чи-оз дүнд ии чиз-га нист. дад потхобача йобд ху дараши нийд сүд ат. яам беш ага сүд. лувчи: е потхобача, ту чиз нашли?

яам гиба лувд: е беш, ху ши ранг хоро ворч мурд вуд ши-(й)ат хүд иу ту сер-на чу ат шуз-та ту биндүн коч-анд-ад на-сам. иу беш лувчи: е потхобача, дам сүрат ца хикари ту ворч қати-та маш тарум ача на-фиралам атә шуз-та ара мөд-ти ту фирептум. потхобача розы сүд. иу беш-и лувчи: яа саюор му са. потхобачай ту саюор сүд иид беш дар паршоз бед.

иид потхобача чист иди замұна йобд ат на-чист. иид беш вирт ху ии хар-анд ши нөбд. лувчи: а потхобача ту шич, яима, к-уданд ний, ара мөд-ти му чис. ага на-йат-ум, ту ху фикри кин.

беш андизд ху ай кихт. сүд тар шам Малики Кафидарий чор-қап шам бид, бид ар сандук шам ху зөзд ху ар потхобача-хез дам фирепт.

лувчи а потхобача, шуз-ум ма-жүнч. шуз сәм тар дам ҹангал ии-чиз вирим сер кинум ху тәм-ам тойд атә то му йато-шец албат йет дам на-кини. беш андизд ху тизд ат Малики Ка-фидарий ту ас сандук-анд лувд: чор шич мурд вид ху йет му кихт.

потхобача дам йет кихт. иа лувчи алош мурд да. иу шам-ард алош бид ат йа-во лувчи: чор мурд вид сүд мурд зарыз е. потхобачай ту андизд ху тизд. яам Малики Ка-фидарий ту ас сандук-анд лувд: чор шич мурд вид ху йет му кихт.

потхобача йобд иди өд-анд ии чай-ад нист, бед дар нийд атә беш фиропт. лувчи фурд, -ум лүд то му йато-шец дам сандук йет мак. ту шич во ний араме-тә-та шуз йадум. ага на-йат-ум тәм ху фикри кин. дад андизд ху тизд. йобд тар шам чид фиропт. иа лувчи чой ху кин ат му виродар ца йаден әм ту кал питинен ат әм му кал.

иу беш лувчи: ар чо му чой-ки: ту виродар ца йаден ту кин-ад ху ҹанча. ага пәхцен ту-т чиз-ард кин? ту шеф-ард лу: тама-тиjet сайли ҳаро шуз токая рисум кин сәм. шад-та пәхцен ту: мәш-тәм ту-рд чир-ам? ту лувчи: ху чун мурд дивесет шуз ши қати бози кинум. шад-та ху чүн-чо ту-рд дивесен. тәм дига-та шуз-ат ту фәмәм. иа-ло биркүй жаңылда ғал майдан әлб ҳен хөр, иид-ди беш-чор кихт. вега-ра-т шам виродар йаден.

чисен йа шев йах қйн-а⁹, шад шам пейшен: е йах, турд ца? йа луд: е виродар, тама-(й)ет арай нафар тама сет сайли ҳаро кинет қйн на-сет ат шуз тоқа-⁹ қйн сәм. шад-ен лувч: маш тәм тур-рд чир-ам? лувчи: ху чүн мурд дивесет тама тиет шуз бор ши қати бози(й)ум.

шад-ен лувч: дарийи шур байн-анд ии чанор, шам чанор -ирд ии писенак ашезүн. шам писенак-та зөзи өбди сангв-ард. йа-та виро-жд, азум-анд-та нахти(й)ен арай кихепибуц, шев кал-ат ди зохт маш-та ар чо вай-ам куманд-та маш чүн нахтиэд.

йид беш ди фук нигүхт. сараке-та шад шам Малики Кафи-дарийо виродар анди³ен ху тиен ат йид суд тар дарийи шур чист үум-анд ии чинор йа писенак ашезүн. шам зөзд ху бид сангв-ирд. азум-анд нахтиен арай кихепи буц. иу шев кал питинг ху йобд Малики Кафидарий қал бид ху ай кихт. ара мөд-ти ар ди потх-бача-хез фиропт. даб ди габа-га зөзд ху андизен ху тиен.

башни чанд мөд, пүнд-тид йаден ии чой-анд ху ни⁹ен. йам беш лувд тама күданд ни⁹ет атә шуз-та шич йадум. йат ии чи-норбун-анд ху ху дам чи бөд. чүхти арай чибуд-ен йат ху чанор хөхти -(й)ен ност, йа йи⁹ лу, а йах, ту нақл кин, йа йи⁹ лүд, на йах, ту нақл ки. йа калта-ди лувчи, е йах шуз чиз нақл кинум потх- (й)ард-та кинен мүйдә иди ши пуз Малики Кафи-дарий қати йат. потх-та ши ху нозийкн ворч зэролүд кихт ху, ху пуз-ард бөзд. иу-та ми поб рикоб-анд бид, ми ии-га поб-тасент ат ши чүн-та нахтиэд.

йа ии-га во лувчи: е йах, ага дити-ий ши бас на-бод ху нозийн бош-та кихт зэролүд ху бөзд ху пуз-ард, иу ми буст ёест ат ми ии-га буст-та мис фирмәт атә ши чүн-та нахтиэд.

йа ии-га лүд: ага дити (й)и на-вэр-бод. ҳаб-та кихт ху дивүск ху бид-та ху пуз нех ат шам-та ёест. ат тир охир-ен лувч иди: ар тан-та маш гәп потхобача-(й)ард ца лувд иу-та санг ат килух суд. ри азен. ху тиен.

беш-и ту кенди айрүн суд ху рист. ҳер андизд йобд во пи дәм шеф кихт ху расп. тар ши потхобача ҳар қарб сен, потх-хинт иди ши пуз Малики Кафидарий вүд-и. потх-(и)кед-анд да-рав ху ворч зэролүд кихт ху бөзд.

мәд чисен иди потх ворч-ен зохт ат йат-ен. беш лувчи, а потхобача, ашал-та ту тат нозийн ворч шуз сашор сәм. потхобача лувчи: "майлыш" беш ши ворч поб-ри анчывд ху бид си-ч ар дарий. ас дасти ши зәри йа дарий чүх шировд. потхобача лүд: е беш ту-т ачаб гандә кор чу му тат нозийн ворч ат эйд. беш лүд: дүнд-га хизмат-ум шуз мис турд чүд. ҳер, дити тар ди тат дарбор фи-рәпен.

ши тат кеданд дабдабанок пехшоз ши анчүвд. ҳаб атә ҳоф-ен. йам потх ии чоду римед дивүск ху кихт ху суд ши пуз нех бид. йам беш ши-ти пайрә чист иди дивүск ашезүн сат. йам мис, а чүн, шамшер қати бид шам қатрайи зэр шохт дам

Малики Кафидарий пишти, беш лувч шуз чиз илоч кинум. даб дастори үүл рибийэд шам пишти ши зэр дараш сипифт суд.

потхобача-(й)и ту хабар суд, гумүн кихт иди йид беш-та дам бә кихт. потхобача лувчи: е беш, ху ту-т ди дүнд мөнат ца чүх чу җат ат му дүнд қилюг анчави. йид беш айрүн суд иди шуз дирд чиз лүм? бад нойилоч суд ху ди йикойати ас ашал то охир дирд лүд. йид потхобача фужди боягар кихт ат йид беш санг ат килух суд.

потхобача-т ши җин дар нолан дайен. чунун гирият но-лан кинен ат ии мүсафедик йобд. лувчи е тама чиз дүнд нола кинет? иу потхобача лувд: е отай бузургмөр ик-ам беш дүнд хизмати маш-ард чүд иди, ача на-бофт ат шич йида сут санг ат килүх ху маш дүнд җат нашам, лувчи ии чини-нди ҳүвд мурд вет. ҳүвд ши-рд вен иу арум дую кихт шам жир кал-ард кихт, иу беш во суд зиндай.

потх-(й)и ту кеданд ху одамен-ард-и лувч иди шуз-та ҳумне ху пуз қати сәм җеш ат тама ши җин зет ху тар му арам вет. потх-т ши пуз-анди³ен ху тиен. даб мардумен йа-ден пис шам кү маалә шам-ти пүлод судч. цүнд кор ши-ти кен иу йет на-суд. ҳир вега суд ат потх ҳушкунүн йобд иди, лүвен на вар-ам бод. потх лувч: ҳумне-та аранг вид вет-та шам тар му арам. шуз ат му пуз-та во җеш тиэм.

сараке-та иу беш лувд: а потхобача, нур-та ту тат қати шуз җеш сәм. даб беш ди потх қати ай кихт. йобд ии дәхт-анд алош бид кү беш. ху виродар мү тар сүэ бид. шад озир сен. лувчи виродар ми потх дүнд пи осмүн биләнди силенет иди замунә ми-рд сиз бий-доб-га дивест, там-ет ди ләк чу.

шад лүвен: а потх, йа маш тахт-ти ни⁹ ху маш ту сайл бәбәм. потх тахт тир ни⁹т, бад бешен қал ши бен ху раки ос-мүн. пех-ен: йам чүн турд цүндик дивест? лувчи: ширум доб-га. во дараш силенет ши сен. пех-ен потх йам замунә цүндик тур-рд дивест? лувчи кулчә доб-га, во дараш силенет ши сен ху пехцен: а потх, йам замунә тур-рд цүндик дивест? лувчи: сиз бий-доб-га. бад ас тахт-ти си-ч ши кинен, иу дига малум нист тар-ка сут?

беш-и ту андизд ху ар потхобача хез. иу ди пехшт: а беш му тат? лувчи: ту тат ворч-и вүд ху сашор сут ху тар дахт-ти қамчи бод шузум цүнд жәхт ши дарийбум на чу, на-ғамум иу тар-ка сут.

потхобача ик-еданд, а виро, сут потх Малики Кафидарий сат ши җин. ши беш-и рухсат бод пи ши чид атә шад-ен ба тахт ат бахт фирипт.

Гүянда: Худододов Рашид
39 - сола, муаллим,
к. Амбас.

Дар солҳои сол будаст набудаст, подшоҳ як писари нозларвад доштаст. Писараш калон шудасту подшоҳ ба ў гуфтаст: Писарам, боре рафта ҳазинаамро тамошо кунӣ, зик намешавӣ. Бача ба назди ҳазинаҳро рафту ҳамаи онҳоро тамошо карда, назди ҳӯҷраи кухнаи (ҳазина) меояд, ки ягон то қалид (қулфи онро) намекушояд.

Вай ба гиръя даромад ва ба назди падараши мегӯяд. Падарам, барои чӣ ба ман қалиди ҳамон ҳӯҷраи қӯҳнaro надодӣ?

Подшоҳ гуфтаст: Писарам, дар он ҷо ягон чиз нест. Девораш афтидани, барои ҳамин қалидашро ба ту надодам. Писараш гуфт: Не, ба ман қалид дех, ман рафта (он ҳӯҷраро низ) тамошо кунам. Падараши мачбур мешавад, ки қалидро ба ў дихад. Вай (писараш) гирифта, дари ҳамон: ҳӯҷраро күшодаст, ки он ҷо торик асту фикат як ҷои шифти хона равшан. Ў дасташро ба ҳамон равшани мерасонад, ки дар он ҷо сурате будаст → он равшани шифти хона ҳам аз забоии ҳамон сурат будаст.

Вай сонӣ ҳамон суратро гирифта ба назди падараши меояд (ва) пурсидаст:

Падарам, агар бо (соҳиби) ҳамин сурат маро хонадор кунӣ, нағз мешавад, агар не аз ин шаҳр баромада меравам. Падараши гуфтааст: Эй фарзанд, ман аз хурдӣ (боз) дар ҷустуҷӯи (соҳиби) ҳамин сурат овора шуда наёфтаму акнун дар ин айёми пири вайро аз кучо пайдо кунам?

(Писараш) гуфтаст: Набошад, ба ман тӯшаву мӯзай роҳ тайёр кун ва ҷид савори дигарро дихед ва ман меравам. Падараши роэй мешавад. Саҳарӣ ҳамон бача бо ҳалқаш баромада рафта-рафта як ҷо расиданд, ки тӯши роҷашон тамом шудаст. Шаб дар ҳамон ҷо хоб мекунанд. Подшоҳбача фикр мекунад. Агар ман ҳамроҳи ин қадар ҳалқ равам, охир ҳамаи онҳо аз гушнагӣ мемиранд ва ман товони хуни онҳоро ҳеч гоҳ дода наметавонам.

Пагоҳӣ (подшоҳбача) аз хоб ҳеста ба падараши ҳат навишта мардумро (ба ватан) ҷаъвоб медиҳад. Ҳудаш ба асп савор шуда меравад. Меравад-мераваду офтоб ғурууб мекунад. Нигоҳ кард, ки аз як хонае ба мисли ришта дуди борик баромада истодаст. Вай омада ба ҳамон хона медарояд. Дар он ҷо як кампир будаст. Ин бача баъди салом ба кампир гуфтаст: Модар, ман имшаб дар хонаи ту меҳмон мешавам.

Вай (кампир) гуфтаст: Эй писар, бисъёр хуб аст, аммо ба шарте, шабонгоҳ ба бәрун набарой? Бача гуфтаст: Э модар, ин он қадар кори мушкил нест, vale дар дилаш фикр мекард, чи гап бошад, ки кампир ўро шаб ба бәрун баромадан намемонад? Нисфи шаб вай аз хоб ҳеста ба бәрун баромада мебинад, ки дар як тарафи шаҳр гиръяву нола, дар тарафи дигар базму разм¹. Баъд (ба хона) даромада хоб меравад.

Саҳарӣ кампир ба вай мегӯяд: Эй писар, ман бегоҳӣ ба ту гуфтам, (ки) ба бәрун набаро, аммо ту баромадӣ. Магар ҷатарсиӣ? (Подшоҳбача) гуфтаст: Э модар, тарсидан-ку ҷатарсидам, ва

ле чаро дар як тарафи шаҳр хушигу хурсандӣ ва дар тарафи дигараш гиръяву нола?

(Кампир) гуфтаст: Э фарзанд, дар он ҷо деве маскан гирифтаст. Барои вай мардум бояд ҳар рӯз ҷаҳорсадӣ нон, як барзагов баранду вай ҳурдад. Агар набошад, вай (ҳамаро) несту нобод мекунад. Дар он тарафе ки шодию курсандӣ аст, (онҳо) девро дастгир карда, дар зиндон андохтанд. Дар он тарафе, ки гиръяву нола аст, онҳо аз пагоҳ, сар карда ба дев ҳӯрок меоваранд.

Сонӣ (подшоҳбача) аз хонаи кампир ҳеста меравад ба сари он ҷоҳ, ки (дар он ҷо) ҳоло дев нола мекард. Пурсидаст: Э дев, агар (ман) туро аз ҳамин ҷоҳ ҳалос кунам, ту ба ман чи кор мекунӣ? Дев гуфтаст: Ҳар мақсаду муроде, ки дошта бошӣ, туро ба он мерасонам.

Ин бача ҳеста ба назди подшоҳ меравад, ҷа ғамчин дар гарданаш андохта гуфтаст. Эй подшоҳ, ман аз ту як некӣ мекоҳам. Подшоҳ гуфтаст: Гӯй. Бача гуфтаст: Ҳамон девро ба ман дихед. Подшоҳ гуфтаст: Ту ачиб одами баакӯл будай. Мо дирӯз аз вай ҳалос шудему ту боз мекоҳӣ, ки уро озод кунӣ.

Ин (подшоҳ) бача боҳ ҳеста ба назди дев меравад. Гуфтаст: Э дев, агар ман туро ҳалос кунам ҳамин шаҳрро вайрон мекунӣ? Дев гуфтаст: Ман ҳатто ба мӯи бузӯолача ҳам даст намерасонам. (Подшоҳ) баҷа гуфтаст: Қасам ҳур. Дев ба ҳакки ҳайкали сабз 2 қасам ҳӯрдаст, ки ба ҷизе даст намерасонад.

Сонӣ подшоҳ, ҳукм мекунад, девро озод кунанд. Пас подшоҳбача ба дев (аз шаҳр) баромада мераванд. Офтоб ғурууб карда шом шуду онҳо дар як ҷо қарор мегиранд. Подшоҳбача аспашро мекадарашта хоб меравад. Пагоҳӣ (подшоҳбача) аз хоб ҳеста ба назди аспаш меравад, ки дар он ҷо ба ҷуз ҷилу ҷувоз (зинаш) дигар ҷизе нест. Пас (подшоҳбача) омада гиристан мегираду дев аз хоб бедор мешавад. Пурсидаст: Эй подшоҳбача, ҷаро гиръя мекунӣ?

Подшоҳбача мегӯяд: Эй дев, аспи хоро доштам, онро ҳӯрдӣ, сер нашудӣ. Ман бошам, барои ту луқмае ҳам намешавам. Дев гуфтаст: Эй подшоҳбача, ҳамон (соҳиби) суратеро, ки кофта гаштӣ, ба аспат ба онҷо ҳеч вакт рафта намерасем, vale ман туро дар се рӯз ба он ҷо мерасонам. Подшоҳбача роэй мешавад. Дев гуфтаст: "Биё (акнун) ба белои ман савор шав". Подшоҳбача ба дев савор мешавад ва дев парвӯз мекунад.

Подшоҳбача мебинад, ки замин дар наздаш ҷарҳ зада истодааст. Дев ўро дар як шаҳр (ба замин) мегарорад. (Дев) гуфтаст: Эй подшоҳбача, ту акнун дар ҳамин ҷо ист, то се рӯз мунтазири ман бош. Агар наомадам, (онгоҳ) ихтиёриги ҳудат (айнан: фикратро кун). Дев аз ҷо яш ҳеста меравад. Ба назди Малиқи Кафидаръё мерасад, вайро дошта дар сандуқ мөандозад ва ба пеши подшоҳбача оварда мерасонад.

(Вай) дев гуфтаст: Эй подшоҳбача, ман гушнаам. Ман ба ҳамон ҷангӣ равам, ягон ҷиз ёфта, ҳудро сер кунаму сонӣ омада меравем, vale то омадани ман мебодо инро (сандуқро) накушоӣ. Дев ҳеста меравад ва Малиқи Кафидаръё аз даруни сандуқ мегӯяд: Кош шавҳар мешоттаму маро (аз сандуқ) бадар мекард.

Подшоҳбача сандуқро мекушояд. Вай (Малиқи Кафидаръё) гуфтаст: Ба ман алав даргирон. (Подшоҳбача) ба вай алав гиронду вай-

¹ Разм ба маъни туҷу сур

² Китобчай махсусест, ки дар он аз Қуръон суроҳо (дую) инхобан рӯнавис шудаанд.

(Маликаи Кафидарьё) боз гуфтаст: Шавхар медоштам барои ман ши-кори кабк мерафт. Подшоҳбача (ҳамон замон) хеста меравад. Ин (Маликаи Кафидарьё) мӯи бародаронашро дар алов мегирад. Онҳо (бародаронаш) ҳозир мешаванд ва ўро гирифта ба қӯҳи Қоф меба-ранд.

Подшоҳбача (аз широр) бармегардад, ки дар он ҷо ҳеч қас нест. Ба гиръя медарояду дев омада мерасад ва мегуяд: Охир ман ба ту гуфтаст, ки то омадани ман сандукро накушо. Ту акнун боз мунтазир шав, ман баъди се рӯз меоям. Агар наомадам, онгоҳ, фикратро кун. Сонӣ (дев) хеста меравад ба хонаи (Маликаи Кафидарьё) омада мерасад. Вай (Маликаи Кафидарьё) ба дев гуфтаст: Ту худро пинҳон кун, вагарна бародаронам омадан замон ҳам сари ту-ро ва ҳам сари маро бурида мепартоянд.

Дев гуфтаст: Маро дар ҷоҳ пинҳон кун. Вақте ки бародаро нат омаданд тухудро зиқ вонамуд кун. Агар пурсанд, чаро ғамгинӣ? Ту ба онҳо гӯй: Шумо сайри шаҳрҳо мераведу ман танҳо мемонам, зиқ мешавам. Онҳо туро мепурсанд, ки мо ба ту ҷи кор кунем? Ту гӯй, ки ҷонатонро ба ман нишон диҳед, ман бо он бозӣ мекунам. Онҳо ҷои ҷонатонро ба ту нишон медиҳанд. Он тараф сонӣ ману ту (ҷи кор карданамонро) мединем.

20. Хуш ки бошад, дұхтар девро пинҳон мекунад. Бегоҳӣ ба-родаронаш меоянд. Мебинанд, ки ҳоҳарашон зиқ. Онҳо ўро мепур-санд: Ҳоҳар, ба ту ҷи шуд". Вай гуфт: "Бародарон, охир, шумо се нафар ҳастед; шаҳрҳоро тамошо мекунед, зиқ намешавед, вале ман бошад танҳо зиқ мешавам". Онҳо гуфтанд: "Мо ҷи кор кунем? Маликаи Кафидарьё гуфтаст: Ҷонатонро ба ман нишон диҳед, агар шу-мо (ба ягон ҷо) равед, ман ақаллан бо он бозӣ кунам".

Онҳо гуфтанд: Дар байни даръёи шур як чанор. Дар (шоҳи) ҳамон чанор қайроқ оvezon ast. Вақте ки ҳамон қайроқро гирий ва ба сангоб занӣ, вай мешikanad. Аз даруни он се акка мебароянд. Ҳангоме ки сари онҳоро буриди, мо дар ҳар ҷое, ки бошем, ҳамоно ҷонамон мебарояд.

Дев ҳамаи ин гапхоро гӯш кард. Саҳарӣ бародарони Маликаи Кафидарьё баромада мераванду дев ба даръёи шур меравад. Мебинанд, ки дар он ҷо дар (шоҳи) ҳамон чанор қайроқ оvezon ast, Дев онро гирифта ба сангоб мепартояд. Аз даруни қайроқ се аккача мебарояд. Вай (даррав) сари онҳоро (аз тан) ҷудо мекунаду омада (сүи) Маликаи Кафидарьё гирифта меравад. Дар байни се рӯз ба назди подшоҳбача мерасад. Сонӣ ўро низ гирифта мераванд.

Баъди ҷанд рӯзи роҳ, гаштан ба як ҷое омада мейстанд. Дев мегӯяд: Шумоён дар ҳамин ҷо бошеду ман гашта меоям. (Дев) дар зери чаноре омаду дам гирифтани шуд. Диҳ, ки се кабӯтар омаданду дар шоҳи чанор нишастанд. Он як кабӯтар ба дигаре гуфт, ки ҳоҳар, ту накл кун, он дигаре гӯфт, ки ту (накл) кун, кабӯтари дуюми ба сеюм гуфт, ки накл кун. (Дар охир) ҳамон кабӯтари калон-сол гуфтаст: Э ҳоҳар, ман ҷи накл кунам? Ба ўодшоҳ мӯжда мера-сонанд, ки писараши ҳамроҳи Маликаи Кафидарьё омад. Подшоҳ, ас-пи дўстдоштаашро заҳролуд карда барои писараши мифирistonad. Подшоҳбача пои якумашро ба узангу мемонад ва пои дигарашро мебардораду ҷонаш мебарояд".

Вай дигаре боз гуфтаст: Э ҳоҳар, вагар (подшоҳ) ба ин тарз

(писараши ҳам) натавонад, боши дўстдоштаашро заҳролуд карда ба писараши мифирistonad. Писараши дасти якумашро (сүи боша) мебараду ҳамин ки дасти дӯёмашро дароз кард, ҳамоно ҷонаш ме-барояд.

Он дигаре гуфтаст: Агар ин тарз ҳам (подшоҳ, писараши ҳам) натавонад, шаб ҳудашро (ба шакли мор дароварда писараши неш мезанад ва вайро (Маликаи Кафидарьё) ба занӣ мегирад. Дар охир гуфт: Ҳар кӣ ин суханони моро ба подшоҳбача расонад, вай ба сангъу кулӯҳ мубаддал мешавад. Сонӣ (кабӯтарон) парида мераванд.

Дев дар ин ҷо ҳайрон шуда мемонад. Сонӣ, хеста омаду он-хоро ба пушт савор карда мебарад ва ба шаҳри подшоҳбача наздик мешаванд. Подшоҳ шунид, ки писараши бо Маликаи Кафидарьё омада истодааст. Вай даррав аспашро заҳролуд карда (ба писараши) мифирistonad.

Инҳо нигоҳ, карда мебинанд, ки асли подшоҳро гирифта омада-анд. Дев гуфтаст: Э подшоҳбача, аввал ба асли дўстдоштаи пада-рат ман савор мешавам. Подшоҳбача гуфтаст: Майлыш. Дев аз пои асли гирифта онро ба даръё ҳавола мекунад, аз зўрии заҳр оби даръё (аз рафтсан) боз истод. Подшоҳбача гуфт: Эй дев, ту ачиб кори ганда кардӣ, асли дўстдоштаи падарамро кушти. Дев гуфт:

Ман ҳам ҳамин қадар хизмат ба ту кардам.

Подшоҳ боз боши дўстдоштаашро ба писараши мифирistonad. Дев гуфтаст, ки аввал ман боши падаратро мебинам. Боз аз пои бӯша гирифта ўро ба даръё ҳавола мекунад, ки даръё аз зўрии заҳр боз истод. Подшоҳбача гуфт: Эй дев, ту ачиб кори ганда кардӣ, боши дўстдоштаи падарамро кушти. Дев ҷавоб дод, ки ҳамин қадар хизмат ман ҳам ба ту кардам. Бо ҳамин, ба дарбори падараши ра-сиданд.

Падараши ўро бо дабдаба пешвоз мегирад. Шаб ҳоб карданд. Подшоҳ ҷодуеро фармуд, ки ҳудро ба шакли мор дароварда писараши неш занад. Дев (бошад) дар болои онҳо мёистод, ки мор аз шифт оvezon шуд. (Дев дар ин вақт) бо шамшер (морро) мезанад, қатраи заҳр ба рӯи Маликаи Кафидарьё мерасад. Дев ҳайрон монд, ки ҷи кор кунад. Сонӣ, докаро дар рӯи (Маликаи Кафидарьё) монда заҳрро макидан гирифт.

Подшоҳбача боҳабар шуд ва гумон кард, ки дев ўро бӯса карда истодааст. Гуфтаст: Эй дев, ту ҳамин қадар ранҷ барои ҳуд ка-шидай, маро масхара мекардӣ. Дев ҳайрон шуд, ки ба вай ҷи гӯяд? Баъд ноилоч шуд ва ҳамаи вожеъаро аз аввал то охир нақл кард. Подшоҳбача ҳамаи (гапҳои девро) бовар карду дев сангъу кулӯҳ шуд.

Подшоҳбача ба занаш нола кардан мегиранд. Бисъёр мегиръяду нола мекунад, ки як мӯйсафед меояд. (Вай) пурсидаст: Эй фар-зандон шумоён ҷаро гиръя мекунед. Подшоҳбача ҷавоб додааст: Эй падари бузургвор, ҳамин дев ҷунон хизматҳои (зиёдеро) ба мо кард, ки хисоб надорад, лекин ҳозир ба сангъу кулӯҳ мубаддал шуд ва мо барои ҳамин гириста истодаам. Гуфтаст: Дар як лиёла ба ман шир биёред. Онҳо ба ў шир меоваранд. Пас мӯйсафед дар шир дуо карда ба ҳамон сангъу кулӯҳ мерезонаду дев (боз) зинда мешавад.

Дар ин вақт подшоҳ ба одамонаш фармудаст, ки пагоҳ ман

хамроҳи падарам ба шикор меравам ва шумоён зани ўро гирифта ба ҳарами ман оварда монед. Подшоҳ, ва писараши (ба шикор) мераванду (ходимони) подшоҳ барои бурдани зани (подшоҳбача) меоянд (мебинанд), ки хона таомман плод (ин) шудаст. Ҳар қадар карданд, (хона) кушода нашуд. Шом подшоҳ бо ҳурсандӣ баргашт, ходимонаш ба ў гуфтанд, ки (хонаро кушода) натавонистем. Подшоҳ гуфтаст: «Пагоҳ, ба ҳар восита бошад, ўро (Маликаи Кафидарьёро) биёред, ман боз бо писарам шикор меравам».

Саҳарӣ дев ба подшоҳбача гуфт: «Подшоҳбача, имрӯз ҳамроҳи падарат ман ба шикор меравам». Сонӣ дев ҳамроҳи подшоҳ рафтаст. Ба даште мерасанду дев алав мегиронад ва мӯи бародаронашро месӯzonад. Бародаронаш ҳозир мешаванд. (Дев ба онҳо) гуфтаст:

Бародарҳо, (ҳамин) подшоҳро ба осмон чунон баланд бардоред, ки замин ба ҷашмаш монанди сӯроҳи сӯзан намояд, сонӣ ўро партоед.

Онҳо (бародарони дев) мегӯянд: «Подшоҳ, биё ба тахтамон шин ва мо туро (ба) сайр мебарем». Подшоҳ болои тахт мешинаид, сонӣ, девҳо ўро гирифта ба баландии осмон (мерасанд) ва яке аз ў мепурсад: «Подшоҳ замин (дар назарат) чи қадар менамояд?» Гуфтаст: «Монанди хирмангоҳ». Боз ўро (болотар) бардоштан мегиранд, Мепурсанд: «Замин дар назарат чи қадар менамояд?» Гуфтаст: «Монанди кулча». Боз ўро (болотар) бардоштан мегиранду пурсидаанд: «Подшоҳ замин дар назарат чи қадар менамояд?» (Подшоҳ) ҷавоб додаст: «Монанди сӯроҳи сӯзан». Баъд девҳо вайро аз болои тахт мепартоянд ва маълум нест, ки (холо) подшоҳ чихел шуд?

(Сонӣ) дев ба назди подшоҳбача баргашт. Подшоҳбача пур сид: «Эй дев, падарам кучо шуд?» Гуфтаст: «Падарат дар дашт асперо ёфту савор шуд ва ба (як тарафи) дашт аспро қамчин зад. Ман ҳар қадаре ки давидам, ба вай расида натавонистам, надонам вай ба кучо рафт?».

Дар ҳамин вақт, ҷӯраҷон, подшоҳбача (ба ҷои падараш) подшоҳ шуд, Маликаи Кафидарьё занаш гардид. Девро рухсат доду онҳо (ҳар дуяшон) ба тахту бâxt ва муроду мақсад расиданд.

МУНДАРИЧА

саҳ.

Сарсухан	3
----------	---

МОРФОЛОГИЯ

ИСМ	8
Категорияи грамматикии ҷинсият	-
Категорияи шумора	10
Муайянӣ ва номуайянӣ дар исм	12
Калимасозии исм	-
СИФАТ	16
Ифодай ҷинсият дар сифат	-
Дараҷаҳои сифат	17
Сифатҳои ҳисбӣ	18
Калимасозии сифат	18
ШУМОРА	20
Шумораҳои микдорӣ	-
Шумораҳои таҳминӣ	22
Шумораҳои тартиби	-
Шумораҳои тақсимӣ	-
Нумеративҳо	-
ҶОНИШИН	-
Ҷонишинҳои шахсӣ	25
Функции и ҷонишинҳои шахсӣ	26
Ишораҷонишинҳо	-
Функции и шораҷонишинҳо	28
Ҷонишини нағсӣ	30
Ҷонишинҳои саволӣ	31
Ҷонишинҳои муайянӣ	33
Ҷонишинҳои номуайянӣ	34
ФЕЪЛ	35
Шаклҳои тасрифии феъл	-
Асосҳои феълӣ	-
Ифодай ҷинсият дар феъл	37
Ифодай шахс ва шумора дар феъл	-
Шаклҳои инкории феъл	39
Муносабатҳои модалию замонии феъл	40
Сифаи ҳабарӣ	-
Замони ҳозира-оянда	-
Замони гузашта	41
Перфект	42
Замони гузаштаи дур (плюсквамперфект)	43
Сифаи ами	44
Феълҳои таҷзиӣ пассив	-
Шаклҳои қаузативии феъл	45
Шаклҳои гайритасрифии феъл	-
Масдар	-
Сифати феълӣ	48

Калимасозии феъл	49
ЗАРФ	50
Чонишинзарфҳо	51
Маънои маконии ҷонишинарфҳо	54
Калимасозии зарф	58
ПЕШОЯНДҲО	61
ПАСОЯНДҲО	67
ПАЙВАНДАҚҲО	73
ҲИССАЧАҲО	78
НИДО	82
СИНТАКСИС (Маълумоти муҳтасар)	84
Хелҳои чумлаи содда	-
Ҷумлаҳои саволӣ	-
Ҷумлаҳои ҳикоягӣ	86
Ҷумлаҳои хитобӣ	-
Мубтадо ва ифодашавии он	-
Ҷои мубтадо дар ҷумла	87
Хабар ва ифодашавии он	-
Ҷои ҳабар дар ҷумла	88
Пуркунанда	89
Муайянкунанда	90
Ҳол	91
Аъзоҳои чидай чумла	-
Ҷумлаҳои мӯраккаб	93
Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ	-
Нутқи айнан наклишуда	96
ИЛОВАҲО	98

Бо қарори нашрияву таҳририяни
Академикии ғонҳои
РСС Тоҷикистон ҷол мешавад

Ответственные редакторы
Хушкадам КУРБОНОВ,
Нисор ШАКАРМАМАДОВ

ТУПЧИ БАХТИБЕКОВ

Грамматика шугнанского языка
(на таджикском языке)

Муҳаррири нашриёт З.И.Очилова
Муҳаррири техникӣ В.Н.Шемелинина
Рассом Р. Абдураззоқов
Мусаҳҳоҳ Ҷ.Ёкубова

Ба матбаа 28.09.1979 с. дода шуд. Ба чопаш О2.11.1979 с. имзо шуд.
КЛ 05023. Формат 70x108 1/16. Коғази тип. № 1. Чопи оғсет.
Ҷузъи чопи 9,25. Ҷузъи таҳминию ҳисобӣ 12,95. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 12,0.
Адади нашр 735. Супориш 816. Нарҳаш 1 с 80 т. Бо муқоваи № 7-2 с 30 т.

Нашриёти "Дониш", Душанбе, 29, Айнӣ 121, бинои 2
Матбааи нашриёти "Дониш", Душанбе, 29, Айнӣ 121, бинои 2.